

RUE
ANTOINE DANSAERT
STRAAT

ZOMER

Dansaertstraat

Wat New York is voor *Sex and the City*, dat is Brussel voor Dansaertstraat, een fotoroman van Johan Reyniers en Thierry Lewyllie.

Emma komt uit Londen, Jennifer uit Frankfurt. Zij zullen een tijdlang in Brussel wonen en werken. De komst van deze twee buitenlanders zet een keten van gebeurtenissen in gang die het leven van een aantal Brusselaars grondig overhoop haalt.

Dansaertstraat is een verhaal van mensen en dingen, en tegelijk een documentatie van hoe Brussel vandaag is. Misschien is de stad zelf wel het belangrijkste personage. De klassieke *fotonovela* wordt gekruist met het populaire stripverhaal, met televisieseries, docusoaps en reality-tv.

Tijdens het seizoen 2009–2010 verschenen feulletongewijs vijf tweemaandelijks afleveringen, samen goed voor meer dan 200 *full color* bladzijden op magazineformaat.

Prijs per los nummer € 5,00 | abo € 20,00 (5 nummers, inclusief verzending)
Meer info en verkooppunten: www.kaaitheater.be/dansaertstraat, T 02 201 59 59

INHOUD JUNI 2010

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel
erfgoed 3 (2010) 2

ISSN 2030-3777

REDACTIE

dr. Rob Belemans, Leen Breyne,
Roel Daenen, Bart De Nil,
dr. Marc Jacobs, Leon Smets,
Ans Van de Cotte,
dr. Alexander Vander Stichele,
Hildegard Van Genechten,
dr. Jacqueline van Leeuwen,
dr. Gregory Vercauteren en
dr. Jeroen Walterus

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

AFBEELDING COVER

Magazijn met compactus-
rekken van de Provinciale
Bibliotheek Limburg.
© Vlaamse Erfgoedbiblio-
theek, foto: Stefan Tavernier

EINDREDACTIE

Birgit Geudens &
Ans Van de Cotte

HOOFDREDACTIE

Birgit Geudens &
Ans Van de Cotte

VERANTWOORDELIJKE

UITGEVER

Marc Jacobs
p.a. Priemstraat 51,
BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE

ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

LAY-OUT & DRUK

Drukkerij Leën, Hasselt

ABONNEMENTEN

www.faronet.be/
abonnements

© FARO. Vlaams steunpunt
voor cultureel erfgoed vzw

-
- 4 **VAN BEWAARBIBLIOTHEKEN IN VLAANDEREN
NAAR VLAAMSE ERFGOEDBIBLIOTHEEK**
→ KORTE HISTORIEK MET ENKELE ANNOTATIES
- 11 **VAN ACQUISITIE TOT ZORG**
→ SAMEN WERKEN AAN EEN TOEKOMST VOOR
ERFGOEDBIBLIOTHEKEN
- 16 **BEHOUDEN MET VAART**
→ MASTERPLAN PRESERVERING EN CONSERVERING
VLAAMSE ERFGOEDBIBLIOTHEKEN
- 26 **EEN BLIK OP ZES VLAAMSE
ERFGOEDBIBLIOTHEKEN**
- 34 **TERREINVERKENNINGEN EN REFERENTIEKADERS**
→ EEN PLAATS VOOR ERFGOEDBEHEER IN DE
UNIVERSITAIRE OPLEIDING INFORMATIE- EN
BIBLIOTHEEKWETENSCHAP
- 40 **WHO'S AFRAID OF THE DIGITAL AGE?**
→ ERFGOEDBIBLIOTHEKEN ALS ANTIDOTUM VOOR
COLLECTIEVE AMNESIE
-
- 46 **DE VIRTUELE ERFGOEDEXPERT IN DE KLAS**
→ KENNIS VAN BUITEN DE SCHOOLMUREN BINNEN
HET KLASLOKAAL
- 48 **COLLECTIEVORMING EN AANKOOPBELEID IN
VLAAMSE KUNST- EN ERFGOEDINSTELLINGEN**
→ STAVAZA VAN EEN LEZINGENREEKS
- 56 **BOUWEN AAN VERTROUWEN**
→ COMMUNITIES OF PRACTICE ALS BRON VAN
INSPIRATIE EN INNOVATIE VOOR DE
ERFGOEDSECTOR
-
- 62 **HET BATSHA-JEUGDPROGRAMMA**
→ CULTURELE 'OPSTAPJES' VOOR ZUID-AFRIKAANSE
JONGEREN
- 66 **WEB.RECENSIE**
- 68 **DE LAATSTE BLIK**
- 70 **COLLOQUIUM VISIBILITY, AWARENESS, DIALOGUE**
→ LEREN VAN ELDERS: DE VSA

Van bewaarbibliotheken in Vlaanderen naar Vlaamse Erfgoedbibliotheek

→ Korte historiek met enkele annotaties

23 mei 2008 was een historische datum in de prille ontstaansgeschiedenis van het cultureel-erfgoedbeleid in Vlaanderen, en al zeker voor de erfgoedbibliotheken² in Vlaanderen: het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet³ voorzag immers in de erkenning van "een samenwerkingsverband van een representatieve groep van erfgoedbibliotheken, hierna de Vlaamse Erfgoedbibliotheek te noemen". Deze erkenning is het (voorlopige) eindpunt van een beleidsontwikkeling die pakweg zeven jaar duurde en uitmondde in de erkenning van het samenwerkingsverband in het Cultureel-erfgoeddecreet. Op 1 januari 2009 ging de eerste beleidsperiode van start en op 11 juni 2010 lanceerde de vzw de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zich op een druk bijgewoond publieksmoment. Reden genoeg om in dit themanummer deze 'erfgoedgemeenschap van erfgoedbibliotheken' de extra aandacht te geven die ze verdient.

FOR THE RECORD / OFF THE RECORD

Het startte allemaal met de beproefde methode van verkennende studies⁴ met aanbevelingen voor het beleid. De opdrachten waarop eerst J. Walterus (2003) en daarna L. Simons (2005) zich plichtsbewust hebben toegelegd, resulteerden in diverse aanbevelingen. Een van de meest concrete aanbevelingen was om een overlegplatform op te zetten om deze 'sector' een draagvlak en meer zichtbaarheid te geven, door diverse (publieks)activiteiten te organiseren. Mede onder impuls van An Renard, directeur van de toenmalige Stadsbibliotheek van

Antwerpen (nu Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience), werd in 2005 het 'Overlegplatform Bewaarbibliotheken Vlaanderen', later 'Erfgoedbibliotheken Vlaanderen', opgericht. Gedurende drie jaren werkte dit platform met projectsteun van de Vlaamse overheid aan diverse initiatieven om de sector op de kaart te zetten. De reizende tentoonstelling 'Het dagelijks boek'⁵ was een van die succesrijke activiteiten. In de loop van 2008 werd de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek⁶ opgericht met zes stichtende leden, en werd een erkenningsaanvraag met een beleidsplan ingediend bij de Vlaamse overheid. Vervolgens kreeg de Vlaamse Erfgoedbibliotheek een erkenning en subsidiëring als samenwerkingsverband. Op 1 januari 2009 startte haar werking, en werd de zetel gevestigd in een locatie bij de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Het projectmatige overlegplatform evolueert naar een permanent platform of een open forum voor de dialoog met en tussen de Vlaamse erfgoedbibliotheken, dat regelmatig door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zal worden georganiseerd. Tot zover de korte historiek van een succesvolle entree van de erfgoedbibliotheken in het cultureel-erfgoedveld.

De regelgever heeft dus in het Cultureel-erfgoeddecreet een plaats voorzien voor 'erfgoedbibliotheken'. Erfgoedbibliotheken worden vermeld naast de archiefinstellingen (reeds erkend via het Archiefdecreet van 2002) en de musea (erkend via het Museumdecreet en later geïntegreerd in het Erfgoed-

→ Grote leeszaal van de Universiteitsbibliotheek van Leuven.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

decreet van 2004). Het decreet verzoent de aloude driedeling archieven-musea-bibliotheeken in het concept 'collectie-beherende erfgoedinstelling'. Desondanks is de parallel tussen de drie types erfgoedinstellingen beleidsmatig niet volledig doorgetrokken: erfgoedbibliotheeken kunnen immers als collectie-beherende instelling wel erkend worden (en een kwaliteitslabel behalen) onder het Cultureel-erfgoeddecreet, maar geen landelijke werkingssubsidies ontvangen. Enkel het samenwerkingsverband Vlaamse Erfgoedbibliotheek wordt gesubsidieerd. Voor sommigen is hiermee het glas halfvol, voor anderen is het halfleeg. Duidelijk is dat we aan het begin staan van een nieuwe, institutionele evolutie. Misschien is de erkenning van een samenwerkingsverband in dit stadium een beter antwoord op de behoeften van de erfgoedbibliotheeken? De regelgever oordeelde in elk geval van wel. De vraag of de erkenning en subsidiëring van individuele instellingen dan wel van netwerkstructuren de beste ondersteuning vormt voor een bepaalde erfgoedgemeenschap of een bepaald subveld is overigens zeer actueel. Een gelijkaardige discussie rond clustering en netwerking wordt vandaag ook voor andere subvelden gevoerd, zoals bijvoorbeeld voor het veld van organisaties volkscultuur.

De pioniersstudie *Bewaar(de)bibliotheeken in Vlaanderen* (Walterus, 2003) schetste al een zeer divers beeld van het veld van de erfgoedbibliotheeken in Vlaanderen, waarin heel veel verschillende organisatievormen en institutionele entiteiten actief zijn. Deze diversiteit is evenwel ook voor de museum- en archiefsector kenmerkend, maar is daar in de loop der jaren al beter afgelijnd en gestructureerd. Het werd ook duidelijk dat het zwaartepunt in dit subveld ingenomen wordt door enerzijds bibliotheken in het domein onderwijs en wetenschap (bij universiteiten, hoger onderwijsinstellingen, conservatoria, academies, wetenschappelijke instellingen, enz.), en anderzijds door andere erfgoedinstellingen zoals archieven en musea, die ook bewaarbibliotheeken of -collecties beheren. Het veld of de erfgoedgemeenschap van erfgoedbibliotheeken is dus een huis met vele kamers, een boom met vele vertakkingen. Vandaar dat de keuze voor een netwerkformule als beste oplossing voor de ondersteuning van het veld in de *huidige situatie* zeker effectief kan zijn. Dit hoeft geen eindpunt te zijn. Het beleidskader evolueert voortdurend. De erfgoedgemeenschap van erfgoedbibliotheeken zal een fase van 'identiteitsconstructie' doorlopen, en kan zich in zelforganisatie verder 'uitcluseren'. In dat proces kunnen de diverse 'institutionele spagaten' binnen het veld dankzij de activiteiten van het netwerk overbrugd worden. Maar de mate van institutionalisering en professionalisering verschilt zo sterk tussen de verschillende onderdelen van het veld dat het zelfs voor een flexibel en dynamisch netwerk moeilijk wordt aan alle behoeften tegemoet te komen.

Momenteel is de Vlaamse Erfgoedbibliotheek een samenwerkingsverband tussen zes Vlaamse erfgoedbibliotheeken: de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de Universiteitsbibliotheek Antwerpen, de Stadsbibliotheek Brugge, de Universiteitsbibliotheek Gent, de Universiteitsbibliotheek Leuven en de Provinciale Bibliotheek Limburg. Onder het motto: 'bien étonné de se retrouver ensemble', beheren deze partners samen de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Ze zullen op zoek moeten gaan naar de magische formule of het bindmiddel om alle verschillende belangen en opdrachten te verzoenen. De regelgever heeft deze partnerselectie (niet) gemaakt, en beschouwt het als een representatieve (kern)groep. Wellicht zal deze constellatie zeker voor de lopende beleidsperiode (2009–2012) zo blijven. Deze samenwerkingsvorm is in het decreet niet uniek: ook de Archiefbank Vlaanderen of de Vlaamse Kunstcollectie zijn erkende structurele samenwerkingsverbanden met rechtspersoonlijkheid. Zo'n netwerkformule heeft vanuit beleidsperspectief immers interessante voordelen, zoals het realiseren van cross-sectorale projecten of het aansturen van allerlei boveninstitutionele ontwikkelingen. Ze versterken (het netwerk van) 'de bovenbouw', en werken daarvoor nauw samen met het steunpunt (FARO), zoals ook in het decreet wordt bepaald. Netwerken zijn in diverse opzichten nuttig om een divers veld zoals het cultureel-erfgoedveld effectief te ondersteunen, zeker als de middelen relatief schaars zijn ... Dat is de pragmatische versie van het verhaal. Netwerken zijn soms ook notoir moeilijk te beheren, zeker als de partners onvoldoende *common ground* delen.

Vraag blijft hoe de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in de verdere toekomst (na 2012) zal evolueren: zal het netwerk in een groei-scenario uitgebreid worden en zal dit zich vertalen in een toename van de middelen? Momenteel voorziet het decreet minimaal 300.000 euro (maar na de besparingen is daar al een stuk van afgeschaafd). Het kan als een soort opstartsubsidie voor de werking van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in de lopende beleidsperiode beschouwd worden, maar voor het daadwerkelijk ondersteunen van het veld van erfgoedbibliotheeken zullen op termijn meer middelen geïnvesteerd moeten worden. Het instrument van het 'kwaliteitslabel', dat in het nieuwe decreet werd gelanceerd, kan in de reconstructie van bewaarbibliotheeken tot erfgoedinstellingen een belangrijke hefboomfunctie vervullen: als erfgoedbibliotheeken een kwaliteitslabel verdienen, is de overheid ook beleidsmatig aan zichzelf verplicht om voor dit veld de voorwaarden te creëren om een kwaliteitsvolle werking te ontplooiën. In tussentijd kan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zich ontwikkelen als een netwerkstructuur (opletten voor middelpuntvliedende krachten) en zich daarbij plichtsbewust concentreren op het uitvoeren van de zeven expliciet in het Cultureel-erfgoeddecreet omschreven hoofdopdrachten. Maar hopelijk zal de Vlaamse

Titelhoes van de Italiaanse dvd van De naam van de roos.

Erfgoedbibliotheek ook buiten de lijntjes kleuren en allerlei creatieve netwerkprojecten opzetten, *matching funds* verwerven, kortom, doen wat een dynamische netwerkorganisatie geacht wordt te doen ... De plannen van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek worden in de bijdrage van Eva Wuyts, coördinator van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, uit de doeken gedaan.

PUBLIEKE PERCEPTIE: "ERFGOEDBIBLIOTHEEK ZEI U?"

In 2005 werd de film *The Librarian: Quest for the Spear* released, in 2007 gevolgd door *The Librarian II: Return to King Solomon's Mines*.⁷ Alle clichés van het genre worden in deze licht parodiërende avonturenfilms gerespecteerd. De bibliothecaris is een nerd en een kneusje, die niets liever doet dan lezen en studeren. Tot hij een brief ontvangt waarin hem de baan van 'The Librarian' wordt aangeboden bij een geheime bibliotheek die 'schatten' herbergt die wij enkel kennen van mythen en legenden, zoals het zwaard Excalibur, de Ark van het Verbond en de doos van Pandora. Uiteraard gaat een geheim broederschap aan de haal met de Speer van het Lot ... Zoals we weten, bepalen de populaire massamedia bij uitstek de historische beeldvorming. Als we aan de doorsnee-Vlaming zouden vragen wat een erfgoedbibliotheek is, of wat hij met deze term associeert, is de kans groot dat hij (in het beste geval) over oude, vergulde boeken en handschriften begint in duistere, stoffige magazijnen die baden in een mystieke sfeer en het aroma van oude manuscripten ... iets dat ze (her)kennen uit films of avonturenromans. Hollywood bepaalt (mee) het beeld van de erfgoedbibliotheek, samen met populaire romanschrijvers zoals Dan Brown. De meer gecultiveerde Vlaming zal misschien spontaan denken aan het (verfilmde) boek van Umberto Eco: *De naam van de roos*, waarin dezelfde clichés intelligent worden gecombineerd met historische inzichten. Als dit de perceptie is, *why not?* Zo'n imago kan met succes

uitgespeeld worden, net zoals het Louvre een kunstwerk als de *Mona Lisa* ongegeneerd exploiteert, met dank aan Dan Brown.⁸ Wat we willen zeggen is dat het belang van de schatten of de 'topstukken' in de beeldvorming bij het grote publiek nu eenmaal zeer groot is. Het zijn de publiekstrekkingen, de *bestsellers* van het documentaire patrimonium. Momenteel zijn 24 topstukken 'documentair en archivalisch erfgoed' door de Vlaamse overheid officieel op de lijst van erkende topstukken geplaatst.⁹ Voormalig minister Bert Anciaux kocht met middelen van het Topstukkenfonds het *Antifonarium Tsgrooten*, dat volledig werd gedigitaliseerd en online ontsloten.¹⁰ Ook de 'Anjoubijbel' figureert op de Vlaamse topstukkenlijst (zie ook de bijdrage van Lieve Watteeuw elders in dit nummer). Zijn erfgoedbibliotheek dan enkel schatkamers? Uiteraard niet, maar als publiek uithangbord misstaat een mooie leeszaal (bv. de Nottebohmzaal in Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience of de leeszaal van de Centrale Bibliotheek in Leuven) of een schitterende architectuur (bv. de Boekentoren van de Universiteit Gent) zeker niet. De topstukken en de prestigelocaties zijn een *selling proposition*, zij spelen in op en bepalen mee de perceptie en de beeldvorming. Dat de maatschappelijke rol van erfgoedinstellingen verder mag gaan dan die van schatbewaarder is duidelijk, zoals ook blijkt uit de bijdrage van Hendrik Defoort verder in dit nummer.

ALEXANDRINA, EUROPEANA, GALLICA, BELGICA, FLANDRICA ...

De erfgoedbibliotheek mogen dan al schatkamers zijn, ze moeten stevig met hun beide benen in de 21^e eeuw staan. De digitale informatievoorziening is voor elke bibliotheek cruciaal, en zo mogelijk voor erfgoedbibliotheek nog meer. Het is een buitengewone kans om de deuren van de magazijnen virtueel wagenwijd open te zetten. Het is een kans voor onderzoekers om delicate geschriften in detail te bestuderen van op duizenden kilometers afstand en om collecties virtueel samen te brengen uit tien verschillende bibliotheken over heel de wereld. Vandaar dat overal digitale bibliotheken worden gevuld met terabytes aan ingescande documenten en boeken. Vooral oude documenten, waarop geen auteursrechten meer berusten en die zich in bewaarcollecties bevinden. Een kans voor erfgoedbibliotheek ... Het is dan ook zeker geen toeval dat vele van deze digitale *portals* zich in hun naamgeving aan de legendarische Bibliotheca Alexandrina¹¹ spiegelen. Men geeft graag Latijnse namen aan digitale verzamelingen of portaal-sites, omdat bibliotheken vroeger vaak Latijnse namen kregen, als tempels van eruditie en kennis: Bibliotheca Alexandrina, Europeana, Gallica, Belgica, Flandrica ... De namen klinken tijdloos, internationaal (niet gebonden aan één taal), catchy en dus gemakkelijk te onthouden: alle kenmerken van een goeie merknaam. Ook dit vormt onderdeel van de beeldvorming rond erfgoedbibliotheek.

Deze boot mag de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zeker niet missen: we kijken dus met spanning uit naar de Bibliotheca Flandrica ... Toch een kanttekening: net als Paul Otlet met zijn droom van het Mundaneum, cultiveren de beleidsmakers en managers het tot nader order utopische idee dat een virtuele universele 'Bibliotheca' binnen handbereik ligt. "De doorsteek van de 19^e-eeuwse universele kennisutopie van Otlet naar de 21^e eeuw is niet moeilijk te maken. Europeana, en ook Google kunnen worden beschouwd als een soort virtueel Mundaneum."¹² Of zoals de Europese Commissie stelt: "*In ancient times, the library of Alexandria was said to contain up to 70 % of all human knowledge. The challenge for the digital age is to do even better than that – and make the result last longer.*"¹³ Dit bekt goed in een strategisch-politiek discours, maar het is wel heel erg ambitieus. De uitdagingen en kosten verbonden aan het realiseren van digitale duurzaamheid zijn moeilijk in te schatten. Het bewaren en toegankelijk houden van de digitaal toegankelijke universele kennis in grote digitale bibliotheken 'voor de eeuwigheid' heeft zijn prijs. De duurzaamheid is niet een probleem dat door Europeana of de Europese Commissie zal opgelost worden, maar is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid voor de instellingen zelf.

NOG MEER UITDAGINGEN

Alsof het voorgaande nog niet genoeg is, zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, met haar weliswaar gemotiveerd maar klein kernteam en met een bescheiden werkingsbudget, nog enkele andere opdrachten moeten zien te klaren. Naast de reeds vermelde identiteitsconstructie en de professionalisering van de

De bibliotheek van de Abdij van Averbode.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

erfgoedgemeenschap, de publieke zichtbaarheid en de maatschappelijke rol van erfgoedbibliotheeken, de verdere institutionele en decretaale verankering en uitbouw als sector, en de evolutie naar de virtuele bibliotheek, zijn er nog andere uitdagingen. Zo bijvoorbeeld de realisatie van een coördinatiebeleid voor (passieve) collectievorming en -bewaring, of de conservering van de waardevolle collecties en collectiestukken. Dennis Schouten zal in zijn bijdrage uitgebreid ingaan op het masterplan conservering waar de komende jaren aan gewerkt wordt. En dan is er ook nog het pijnpunt van de opleiding van erfgoedprofessionals voor het beheer van erfgoedbibliotheeken: in zijn bijdrage zal Pierre Delsaert reflecteren over deze problematiek en zal Jacqueline van Leeuwen de stand opmaken van het huidige opleidingsaanbod. Dit past in het traject 'Erfgedgeleerden' van FARO, i.s.m. partners.

En dan rest er nog het dossier 'B-H-V' van het Vlaams bibliotheekwezen: de realisatie van een decretaal (wettelijk) Vlaams depot voor Flandrica.¹⁴ De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zal in het laatste jaar van deze periode dit 'historisch dossier' bestuderen en een aantal ontwikkelingspistes uittekenen. Een gedistribueerd regionaal model, zoals ook in de studie van L. Simons (2005) wordt voorgesteld, is daarbij een strategisch vertrekpunt. Maar op kortere termijn kan geëxperimenteerd worden met een vrijwillig depot, gebaseerd op onderlinge afspraken tussen de zwaartepuntbibliotheeken.

Ten slotte zijn er ook de zes partners van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, de kernspelers in het huidige veld van erfgoedbibliotheken. In essentie zijn zij het die dit netwerk moeten (uit)dragen en verder ontwikkelen. Hun rol is essentieel in het slagen van het samenwerkingsverband. Het is duidelijk dat het beleid hoopt op een 'multiplicatoreffect': de inzet op het netwerk levert meer op dan de inzet op één of enkele 'instituten'. De formule zal zichzelf moeten bewijzen, maar de bezorgdheid is er of de overheid niet net wat te laag heeft ingezet om dit groeiproces te laten slagen. De besparingsronde(s) beperken verder de slagkracht van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en ook die van de partners. De inzet van de partners is natuurlijk niet enkel een onbaatzuchtig *labour of love*. De

gevraagde *matching* moet hen op langere termijn concrete perspectieven bieden. Het draagvlak om snel tastbare resultaten te realiseren voor de brede erfgoedgemeenschap van erfgoedbibliotheken is immers momenteel relatief smal. Extra ademruimte of draagkracht kan er op korte termijn komen door bijvoorbeeld de partners van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek (die geen subsidies ontvangen) toegang te geven tot projectmiddelen in het decreet. Vanaf 2012, als de Vlaamse Erfgoedbibliotheek haar nieuwe beleidsplan voorlegt, zal de verwachting leven dat de overheid naar de geest van het decreet het engagement naar deze nieuwe subsector van collectiebeherende erfgoedinstellingen waarmaakt.

- 1 Dr. Jeroen Walterus is stafmedewerker bij FARO. Hij volgt diverse projecten op m.b.t. digitaal erfgoed, erfgoedbibliotheken e.a.
- 2 Wie de term 'erfgoedbibliotheek' voor het eerst heeft gebruikt, is stof voor historisch onderzoek. We geven ter informatie twee omschrijvingen mee:
Een erfgoedbibliotheek (bibliothèque patrimoniale, heritage library) is een bibliotheek met als primaire opdracht (of missie) de langetermijnbewaring van documentair erfgoed. In de Vlaamse context wil een erfgoedbibliotheek het collectieve geheugen en het intellectuele patrimonium van Vlaanderen in al zijn diversiteit optimaal bewaren voor de volgende generaties. (J. WALTERUS, 2003, p. 21)
Een bewaarbibliotheek is een bibliotheek die een cultureel en/of wetenschappelijk belangrijk documentair patrimonium van geschreven, gedrukte, gedigitaliseerde en elektronische publicaties en publicaties op andere dragers bewaart (en eventueel aanvult), beheert, bibliografisch ontsluit en (in mindere of meerdere mate) beschikbaar stelt. Ook bibliotheken met slechts een of enkele van de hier genoemde documentsoorten kunnen bewaarbibliotheken zijn. Deze functie kan ofwel de uitsluitende opdracht van de bibliotheek zijn (bewaarbibliotheken stricto sensu), of een gedeelte van de opdracht van de bibliotheek (bibliotheken die ook een bewaarcollectie beheren). (L. SIMONS, 2005, p. 3)
- 3 *Cultureel-erfgoeddecreet*, Afdeling III: Het subsidiëren van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, BS, 4/8/2008, p. 40785
- 4 J. WALTERUS, *Bewaar(de)bibliotheken in Vlaanderen*, Brussel, VCV, 2003 (te downloaden op de website: www.faronet.be/e-documenten/bewaarbibliotheken-vlaanderen).
- 5 L. SIMONS, *Bewaarbibliotheken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*, Antwerpen, CBV, 2005 (te downloaden op de website: www.faronet.be/e-documenten/bewaarbibliotheken-vlaanderen-ideeen-voor-een-beleid-ter-zake)
- 6 De tentoonstelling 'Het dagelijks boek' is nog steeds online toegankelijk op www.hetdagelijksboek.be/.
- 7 Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be
- 8 TNT: www.tnt.tv/title/?oid=543783
- 9 D. BROWN, *The Da Vinci Code*, New York, Anchor Books, 2003.
- 10 Zie: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/509228-Topstukkenlijst.html
- 11 Zie: www.antifonarium-tsgroeten.be/
- 12 Zie de nieuwe bibliotheek van Alexandrië: www.bibalex.org
- 13 J. WALTERUS, Van Mundaneum tot Europeana: erfgoed en utopie, In: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, juni 2009, p. 56-63.
- 14 Zie: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm
- 15 "Flandrica zijn alle publicaties die in Vlaanderen of door Vlamingen in het buitenland worden uitgegeven, evenals alle relevante buitenlandse publicaties die in hoofdzaak over Vlaanderen handelen." (Zie Cultureel-erfgoeddecreet, Art 2, 11^e)

Van Acquisitie tot Zorg

→ Samen werken aan een toekomst voor erfgoedbibliotheeken

Tot voor kort werden bibliotheken met historisch belangrijke bewaarcollecties in Vlaanderen niet als een afzonderlijke sector erkend. Noch het Archiefdecreet van 2002 noch het Erfgoeddecreet van 2004 plaatsten erfgoedbibliotheeken expliciet op de agenda. Bibliotheken die activiteiten wilden ontplooiën rond hun bewaarcollecties waren vooral aangewezen op een eerder bescheiden projectwerking. Ondanks de omvang en culturele waarde van hun collecties waartoe ook topstukken behoren,

traden de erfgoedbibliotheeken niet op de voorgrond. Deze relatieve onzichtbaarheid, gecombineerd met een gebrek aan continuïteit en structurele ondersteuning, maakte het onmogelijk om adequaat in te spelen op de vele uitdagingen waarmee erfgoedbibliotheeken vandaag te maken krijgen. Het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 bracht in deze situatie een kleine revolutie teweeg.

→ *Augustinus, De civitate Dei,*
15^e-eeuws handschrift uit de cisterciënzerabdij Ten Duinen,
collectie Openbare Bibliotheek Brugge
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Het Cultureel-erfgoeddecreet vormt de aanzet tot de ontwikkeling van een structureel beleid voor erfgoedbibliotheeken. In navolging van de musea kunnen voortaan ook culturele archiefinstellingen én erfgoedbibliotheeken een kwaliteitslabel aanvragen als een (weliswaar symbolische) erkenning voor een kwaliteitsvolle werking. Echter in tegenstelling tot die andere collectiebeherende instellingen kunnen bibliotheken voorlopig geen individuele werkingssubsidie ontvangen voor hun erfgoedwerking. Artikel 38 van het decreet voorziet wel in de oprichting en de subsidiëring van een Vlaamse Erfgoedbibliotheek als instrument ter ondersteuning van de zorg voor en de ontsluiting van cultureel erfgoed van erfgoedbibliotheeken. Volgens ditzelfde artikel is deze rol weggelegd voor een samenwerkingsverband van een representatieve groep erfgoedbibliotheeken.

NETWERK

De instellingen die onmiddellijk deze kans grepen en in oktober 2008 de statuten neerlegden van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn zes diverse, geografisch verspreide erfgoedbibliotheeken waarvan enkele ook verankerd zijn in de academische wereld: de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Provinciale Bibliotheek Limburg en de universiteitsbibliotheeken van Antwerpen, Gent en Leuven.² Elk van deze partnerbibliotheeken ontplooit een werking die past in de hedendaagse praktijk en theorie van de informatie- en bibliotheekwetenschap. Elkeen bezit ook specifieke collecties en – daarmee samenhangend – een bepaalde expertise met betrekking tot alle basisfuncties van een erfgoedbibliotheek.³

Door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek expliciet als netwerkorganisatie in te schrijven in het decreet trekt de Vlaamse Gemeenschap niet alleen de kaart van samenwerking, kennisdeling en expertise-uitwisseling, maar kiest ze ook voor een innoverende institutionele werkvorm in het erfgoedlandschap. Netwerken zijn horizontale structuren die onafhankelijke organisaties met elkaar laten communiceren. Elke partner heeft eigen beweegredenen, voorwaarden en verwachtingen voor zijn participatie in de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Toch vinden ze elkaar in een gemeenschappelijk doel en delen ze vrijelijk kennis om dit doel te bereiken. Daarbij is het vooral belangrijk dat de verschillende componenten elkaar aanvullen en versterken.⁴ In dit specifieke geval is er nog een bijkomende uitdaging. Het samenwerkingsverband moet rond het typografisch erfgoed niet alleen een meerwaarde genereren voor de aangesloten leden, maar voor de hele cultureel-erfgoedgemeenschap. Die heeft lange tijd aan de zijlijn gestaan van het cultureel-erfgoedveld en eist nu – terecht – haar rechtmatige plaats op.

INHAALBEWEGING

Afgaande op de onderzoeksrapporten van Jeroen Walterus en Ludo Simons moet deze 'jonge' sector nog een hele inhaalbeweging maken. Het eerste rapport van Walterus kwam er in 2003 op vraag van de Vlaamse overheid, dat van Simons volgde in 2005 in opdracht van het toenmalige steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen. Beide onderzoekers stelden in hun studie over bewaarbibliotheeken in Vlaanderen vast dat dit veld erg hybride en moeilijk af te bakenen is; de meeste maken deel uit van openbare bibliotheken, kloosters, archief- of onderwijsinstellingen enzovoort. Een tweede vaststelling was dat ze uiteenlopende noden en behoeften kennen en dat de achterstanden op alle vlakken enorm zijn. Het pionierswerk van Walterus en Simons resulteerde dan ook in heel wat aandachtspunten en beleidsaanbevelingen waarvan er zeven in het decreet werden opgenomen als taak voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.⁵ Die opdrachten zijn niet eenvoudig en zullen pas op langere termijn kunnen worden gerealiseerd. Daarom wordt er stapsgewijs te werk gegaan. Het eerste beleidsplan (2009–2012) van de vzw bevat verschillende explorerende initiatieven die eerst de huidige problematiek verder in kaart brengen zodat in de volgende beleidsperiode zinvolle initiatieven genomen kunnen worden.

COLLECTIEBELEID

Met stip op één staat de ontwikkeling van een collectiebeleid rond Flandrica: de publicaties die vanuit cultureel en historisch oogpunt of vanwege hun cultureel-erfgoedwaarde voor Vlaanderen van belang zijn. Dit zal in eerste instantie passief gebeuren, door onderlinge afstemming van de thema- en zwaartepuntcollecties. Hiervoor zullen de partnerbibliotheeken eerst individueel een collectiebeleidsplan opstellen zodat vervolgens duidelijk in kaart kan worden gebracht wie wat verzamelt. Vervolgens zullen er binnen (en misschien ook buiten) het samenwerkingsverband actief afspraken worden gemaakt rond acquisitie én bewaring zodat de beperkte beschikbare ruimte optimaal wordt benut en de bewaarde collecties ten volle tot hun recht kunnen komen. Een belangrijke hefboom hiertoe kan zijn dat uitgeverij hun werken niet alleen in de Koninklijke Bibliotheek van België gaan deponeren, maar ook bij een of meerdere erfgoedbibliotheeken. Daarom zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, in samenwerking met alle betrokkenen, de mogelijkheden en haalbaarheid onderzoeken van een decretaal depot als instrument in een proactief Vlaams erfgoedbeleid.

DIGITALISERING

Dit beleid mag zich niet beperken tot het klassieke gedrukte werk. Literatuur en wetenschappelijke publicaties worden hoe langer hoe meer ook of uitsluitend als *e-book* of als elektronisch tijdschrift aangeboden. Dit erfgoed van de toekomst

*Het ondergrondse magazijn met compactusrekken van de bibliotheek in de Abdij van Averbode.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

krijgt de nodige aandacht via een onderzoek naar een digitaal depot voor de duurzame bewaring van zowel digitaal als gedigitaliseerd materiaal. Want erfgoedcollecties worden steeds vaker gedigitaliseerd om redenen van toegankelijkheid of conservering. Om op die onomkeerbare evolutie in te spelen, zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, in overleg met andere betrokkenen en op basis van de bestaande expertise, een specifieke beleidslijn met standaarden vastleggen voor de digitalisering van de collecties van Vlaamse erfgoedbibliotheek. Dit laat instellingen toe hun digitaliseringsbeleid af te stemmen op elkaar of op internationale initiatieven zoals Europeana. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zal deze materie niet louter theoretisch benaderen maar ook via de praktijk de nodige expertise opbouwen. Opzet is immers om tegen het einde van de

beleidsperiode onder de noemer Flandrica.be een virtuele Vlaamse Erfgoedbibliotheek te creëren die onderzoekers en cultuurliefhebbers in binnen- en buitenland een blik moet gunnen op het Vlaamse boekenerfgoed.

CONSERVERING

Verder zal het samenwerkingsverband de komende jaren werk maken van het opbouwen en verspreiden van expertise over de preservatie en conservering van erfgoed. Zo wil de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ervoor zorgen dat elke instelling in Vlaanderen en Brussel die een erfgoedbibliotheek beheert, in staat is om zelfstandig een calamiteitsplan uit te werken op basis van de expertise, modellen en tools die door de vzw worden ontwikkeld en/of ter beschikking gesteld. Hetzelfde geldt voor een model voor schaderegistratie dat door een medewerker van de vzw zal toegepast worden in een selectie van instellingen. De gegevens die op die manier worden verzameld, moeten mee voeding geven aan het Masterplan Preservatie en Conservering. Dit heeft als opzet om de noden en behoeften van erfgoedbibliotheek in Vlaanderen en Brussel op het vlak van preservatie en conservering in kaart te brengen en op basis hiervan een eindrapport te formuleren met beleidsaanbevelingen voor een gecoördineerde aanpak van de conserveringsproblematiek in de volgende beleidsperiode.

ONTSluitING

Voor het domein ontsluiting wordt in deze beleidsperiode eveneens werk gemaakt van een masterplan, maar daar blijft het niet bij. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zet nu al sterk in op twee bibliografische projecten: de Short Title Catalogus Vlaanderen (STCV) en Abraham.⁶ Abraham beoogt de realisatie van een onlinedatabank van Belgische kranten bewaard in Vlaamse bibliotheken en andere erfgoedinstellingen. Met de STCV wordt verder gewerkt aan de uitbouw van een online-

*Het vergulden en het aanbrengen van mozaïek op leren banden in het atelier van de Bibliotheca Wittockiana.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

19^e-eeuwse efemera (Vliegende Bladen)
uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek Gent.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek,
foto: Stefan Tavernier

bibliografie van edities gedrukt in Vlaanderen in de 17^e en 18^e eeuw. De databank telt nu ruim 13.000 records die betrekking hebben op circa 20.000 fysieke exemplaren afkomstig uit diverse bibliotheken. Beide projecten waren tot het najaar van 2009 afhankelijk van projectsubsidies. Met hun inbedding binnen de werking van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is het voortbestaan van deze waardevolle databanken alvast verzekerd.

EXPERTISEONTWIKKELING EN -VERSPREIDING

Om nieuwe bibliotheken de kans te bieden om hun collectie tot te voegen aan de STCV-databank organiseerde de vzw in mei haar eerste vierdaagse workshop rond het beschrijven van oude drukken. Een tweede initiatief op 9 juni was de studiedag 'Erfgoedbibliothecaris gezocht!' rond competenties.⁷ De Vlaamse Erfgoedbibliotheek richt zich met deze en toekomstige vormingsactiviteiten expliciet op de hele sector van erfgoedbibliotheken. Ze wil immers proactief haar motorrol opnemen en de verdere professionalisering van het veld stimuleren door de opbouw en verspreiding van expertise m.b.t. ontsluiting, digitalisering, conservering en conservering. Ook het verstrekken van advies rond deze thema's en de verspreiding van *best practices* behoort hiertoe. Wat dit laatste betreft, wordt evengoed gezocht naar samenwerking met andere organisaties en experts uit het bredere erfgoedveld én daarbuiten. Nu eens treedt de Vlaamse Erfgoedbibliotheek op als trekker, dan weer participeert de vzw in initiatieven van haar leden of derden. De samenwerkingsinitiatieven en -trajecten die de vzw initieert of ondersteunt kunnen projectmatig of structureel van aard zijn. Allen kaderen ze binnen een breder verhaal van *Communities of Practice*.⁸

COMMUNICATIE EN DIALOOG

Wat de noden en behoeften van erfgoedbibliotheken zijn rond ondersteuning en vorming en hoe de Vlaamse Erfgoedbibliotheek hier efficiënt kan op inspelen, wil de Vlaamse Erfgoedbibliotheek onder meer achterhalen via haar overlegplatform. Met dit overleg, dat in samenwerking met de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief en Documentatie (VVBAD) jaarlijks wordt georganiseerd, biedt de vzw de erfgoedbibliotheken een forum aan voor dialoog, informatie-uitwisseling en samenwerking. Een ander belangrijk instrument tot kennisopbouw en -verspreiding in de sector is de nieuwe organisatie-website (www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be), die op 11 juni bij de feestelijke voorstelling van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek werd gelanceerd. Deze site zal uitgroeien tot een portaal voor medewerkers van erfgoedbibliotheken, onderzoekers en al wie belangstelling heeft voor cultureel erfgoed. Ze vinden er niet alleen een overzicht van de initiatieven en projecten van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en haar partners, maar ook allerhande informatie (bronnen, rapporten, links ...) die de werking van erfgoedbibliotheken versterken.

PUBLIEKSWERKING

Last but not least heeft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de cruciale opdracht om de vele erfgoedbibliotheken die de afgelopen jaren in de schaduw gewerkt hebben, meer in het zonlicht te zetten. Voor de hand liggende middelen zijn het opzetten van communicatieacties en de participatie aan publieksinitiatieven. Zo namen de zes partnerbibliotheken – waarvan enkelen voor het eerst – inmiddels deel aan Erfgoeddag 2010 met een gelijkaardige FAK(E)simile?-tentoonstelling. Ondertussen treffen ze, samen met diverse andere partners waaronder de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent en de musea STAM en MIAT, ook al voorbereidingen voor een groot tentoonstellingstraject in 2012 met de werktitel *Water Works*. Een ander initiatief van de vzw dat het publiek vooral wil laten kennismaken met de erfgoedbibliotheek als bewaarinstelling is de recente uitgave van de prentkaartenreeks *Een A B C van erfgoedbibliotheken*. In 26 treffende foto's rond evenveel thema's wordt – van Acquisitie tot Zorg – een realistisch portret geschetst van de werking van een erfgoedbibliotheek: gaande van de topstukken die ze bezit tot de uitdagingen waarmee ze dagdagelijks wordt geconfronteerd.

STAF

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek heeft de ambitie om alle acties die hierboven opgesomd werden en vele andere op te starten en indien mogelijk zelfs te realiseren in haar eerste

beleidsperiode. De wil bij de partners is er alvast; de middelen nog niet helemaal. Om die reden kiest de Vlaamse Erfgoedbibliotheek noodgedwongen voor een kleinschalige centrale staf met een voltijdse coördinator en een deeltijdse stafmedewerker Ontsluiting en Digitalisering (David Coppoolse). Het personeelsorganogram voorziet ook een stafmedewerker Preservering en Conservering, maar die functie wordt om budgettaire redenen niet ingevuld. Om dit te ondervangen wordt er wel een beroep gedaan op Dennis Schouten als extern consultant die onder meer optreedt als aanspreekpunt voor vragen en adviezen rond de preservering en conservering van historische bibliotheekcollecties. Verder zet de vereniging nog twee projectmedewerkers in: Diederik Lanoye tot eind 2012 voor de STCV en Elsje van Bellingen tot eind 2010 voor het krantenproject Abraham.

SAMENWERKING

Gelukkig kan de vzw ook een beroep doen op de logistieke, personele en financiële middelen van haar partnerbiblio-

theken. Dat hun inzet cruciaal is, zowel voor de realisatie van het beleidsplan als voor het voortbestaan van de organisatie, kan niet genoeg onderstreept worden. Dit maakt de sterkte uit van het samenwerkingsverband, maar vormt meteen ook de zwakte. Samenwerken is immers een meerwaarde, maar geen evidentie. Het vergt een grote investering en openheid van alle betrokkenen. De bijdrage van deze partners is vrijwillig, maar niet vrijblijvend. De zes grote erfgoedbibliotheekverenigingen verwachten dat hun ondersteuning van de cultureel-erfgoedgemeenschap na deze eerste experimentele beleidsperiode op een gepaste manier zal worden beloond. Dergelijke stimulansen zijn nodig om de bestaande goodwill en dynamiek op langere termijn te behouden.

Elk netwerk bestaat slechts bij gratie van haar leden. De grootste uitdaging voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is om het netwerk te doen werken en de Vlaamse overheid te overtuigen hier verder in te investeren. Want alleen met vereende krachten kunnen we onze zeven opdrachten tot een goed einde brengen.

- 1 Eva Wuyts (1976) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Gent en Cultuurmanagement aan de Universiteit Antwerpen. Ze was drie jaar actief in de museumsector en werkte vervolgens vijf jaar als coördinator van Erfgoedcel Ieper/CO7. Sinds 1 februari 2009 is ze de coördinator van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek.
- 2 Behalve de oprichters telt de vzw nog vier bijkomende leden met een specifieke expertise. Het gaat om een vertegenwoordiger van FARO en van de VVBAD (www.vvbad.be), samen met twee natuurlijke personen.
- 3 De Openbare Bibliotheek Brugge, die een lokale opdracht vervult tot informatievoorziening, beheert tegelijkertijd ook een belangrijk historisch fonds (met handschriften, incunabelen enz.) en Brugensia. De Provinciale Bibliotheek Limburg heeft, als enige bibliotheek in Vlaanderen, dan weer een werkgebied op provinciale schaal en verzamelt vanuit die optiek ook Limburgensia en oude drukken. Naast haar taak als openbare bibliotheek heeft ze ook een ondersteunende, coördinerende en adviserende functie voor de Limburgse Openbare Bibliotheken. De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience onderscheidt zich als bewaarbibliotheek pur sang van de voornoemde openbare bibliotheken omdat ze al eeuwenlang verzamelt met de intentie om te bewaren. De bibliotheek heeft een actief collectiebeleid rond humane wetenschappen met Nederlandse letterkunde en de geschiedenis van Vlaanderen als belangrijke zwaartepunten. Tot slot zijn er de universiteitsbibliotheek van Gent, Leuven en Antwerpen. Die ondersteunen de onderwijs- en onderzoeksopdracht van hun alma mater, maar beheren eveneens historische collecties.
- 4 A. CAALS, J. VAN LEEUWEN: *Expertisenetwerken als innovatief veranderingsproces in de brede culturele erfgoedsector*. (ongepubliceerde tekst – ontwerpversie 28.09.2009)
- 5 J. WAUTERS, *Bewaar(de)bibliotheek*, Brussel, 2003. L. SIMONS, *Bewaarbibliotheek in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*, 2005.
- 6 Beide databanken zijn gratis online te consulteren op www.stcv.be en www.abraham-online.be. Ze zijn ook toegankelijk via de organisatiewebsite www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be.
- 7 Deze studiedag werd georganiseerd door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in samenwerking met FARO, de Universiteit Antwerpen, Artesis Hogeschool afdeling conservatie en restauratie, de Bibliotheekschool Gent en de VVBAD. Het verslag zal worden gepubliceerd op www.faronet.be.
- 8 *Communities of Practice* zijn een niet-hiërarchische organisatiestructuur waarin mensen regelmatig met elkaar in contact treden en zo (impliciete) kennis delen, uitbreiden en creëren. Op die manier scherpen ze ook hun individuele vaardigheden aan en bouwen ze een netwerk van contacten uit. *Communities of practice* kunnen diverse vormen aannemen zoals een kenniscgroep, een collegagroep of werkgroep. Altijd is er een gedeeld domein, een gedeeld engagement en een gedeelde praktijk. E. WENGER, R. McDERMOTT, (eds), *Cultivating Communities of Practice*, Harvard Business School Press, Boston, 2002, p. 42.

Behouden met vaart

→ Masterplan preservering en conservering Vlaamse erfgoedbibliotheken

Vlaanderen beschikt over een zeer groot en bijzonder rijk geschaard documentair erfgoed vanaf de middeleeuwen tot heden. Heel wat van die bijzondere en oudere collecties worden bewaard in instellingen die niet altijd de bewaaropdracht als prioriteit hebben. De bewaaromstandigheden zijn daarom vaak verre van optimaal. Maar ook voor erfgoedbibliotheken die hun patrimonium naar best vermogen proberen te behoeden voor schade is de conservering en preservering geen eenvoudige taak. Het 19^e- en vroeg-20^e-eeuwse materiaal lijdt aan verval door verzuring op grote schaal, oudere collecties lopen gevaar door biologische schade (schimmels en ongedierte) aan papier en boekbanden, gebruiksschade en onvoldoende bescherming. Lang niet alle erfgoedbibliotheken zijn voorbereid op calamiteiten. Een echt conserveringsbeleid op Vlaams niveau ontbreekt vooralsnog en de problemen overstijgen de personele en financiële middelen van de individuele instellingen. Er is onvoldoende kennis over preservering en conservering in de sector en er bestaat geen centraal aanspreekpunt voor advisering. Een van de taken van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek is een beleid te ontwikkelen voor een gecoördineerde aanpak van deze problematiek. In de beleidsperiode 2009–2012 zal gewerkt worden aan een masterplan voor de conservering van erfgoedcollecties in Vlaamse bibliotheken, een model voor schaderegistratie, een handleiding voor het opstellen van een calamiteitenplan en het inrichten van een aanspreekpunt voor advies over preservering en conservering van erfgoedcollecties van bibliotheken.

BEDREIGD PAPIERBEZIT

“De problematiek van conservering en restauratie vormt vandaag een belangrijk gegeven voor bibliotheken en archieven. Getuige hiervan: de talloze bibliotheekrapporten, de vakliteratuur, de internationale conferenties van bibliothecarissen en archivariissen, die deze problematiek ter harte nemen. A. Wilson onderzocht de situatie in de lidstaten van de Europese Gemeenschap. Het hoofdstuk “België” is alvast niet van dien aard dat het onze nationale trots streeft, als die al zou bestaan. Gebrek aan onderzoek, planning, coördinatie, samenwerkingsverbanden (...), financiële middelen en geschoold personeel, dit geeft zowat het Belgische beleid – of het gebrek daaraan – weer.”

Dit schreef An Renard, de directeur van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, in 1990.² Het was de periode waarin wereldwijd de aandacht voor conservering en preservering

groeide. Onderzoeken in de Verenigde Staten, Zweden en Nederland wezen uit dat grote delen van de collecties van bibliotheken en archieven gevaar liepen door autonoom verval, dat wil zeggen verval dat onvermijdelijk voortgaat en wordt veroorzaakt door chemicaliën in papier of inkt. Met name de verzuring van het papier werd als een bedreiging gezien. Anderzijds verschoof binnen de conserveringmethodieken zelf het accent van actieve restauratie naar preventieve conservering: veel schadevormen waren te wijten aan slechte bewaaromstandigheden en onoordeelkundig gebruik. Een gebrek aan voldoende geschoold personeel en te weinig aandacht voor zorgvuldig behoud en beheer bij het bibliotheekmanagement versterkten de ongunstige situatie.

In Nederland verscheen in 1991 het schade-inventariserend rapport *Bedreigd Papierbezit in Beeld*³, een analyse van de 19^e- en 20^e-eeuwse collecties uitgevoerd in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag en het Nederlandse Nationaal Archief. Het onderzoek richtte zich met name op de problematiek van de verzuring van het papier. De bevindingen van dit rapport zouden uiteindelijk leiden tot het Nederlandse nationale conserveringsprogramma *Metamorfoze* (1997– ...). Rond dezelfde tijd werden in België de eerste schade-inventariserende onderzoeken uitgevoerd, in de Koninklijke Bibliotheek en het Algemeen Rijksarchief.⁴ Deze beperkten zich niet tot de periode na 1800, maar ook de oudere collecties waren voorwerp van onderzoek. Helaas ontbrak in die jaren een draagvlak om op basis van deze eerste bevindingen een beleid voor preservering en conservering in Belgische bibliotheken en archieven te ontwikkelen en uit te voeren.

Met het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 is hierin in elk geval voor Vlaanderen verandering gekomen. Met de oprichting van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek is er een basis gelegd voor een gecoördineerde aanpak van de behoudsproblematiek in erfgoedbibliotheken. In uitvoering van het beleidsplan van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is een onderzoek uitbesteed dat moet leiden tot een masterplan preservering en conservering voor erfgoedbibliotheken in Vlaanderen.

De consulent die deze opdracht zal uitvoeren is Dennis Schouten, die daarbij ook een beroep doet op zijn partners Andrea Langendoen, Jos Schrijen en Liv Tubeekx.⁵ Het team laat zich adviseren en begeleiden door een klankbordgroep waarin ver-

→ De collectie oude drukken uit de Universiteitsbibliotheek Antwerpen wordt verpakt in op maat gemaakte zuurvrije dozen om ze in de toekomst optimaal te bewaren en te beschermen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Gevolg van de waterschade van 5 juni 2007 op exemplaren in de Universiteitsbibliotheek Gent.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

tegenwoordigers zitten van de partnerbibliotheken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en enkele experts. Zodra de eerste onderzoeksresultaten bekend zijn, zullen de Vlaamse erfgoedbibliotheken hierover ingelicht worden via het jaarlijkse overlegplatform van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Via datzelfde platform zullen zij ook de mogelijkheid krijgen om mee te werken aan de opmaak van het masterplan.

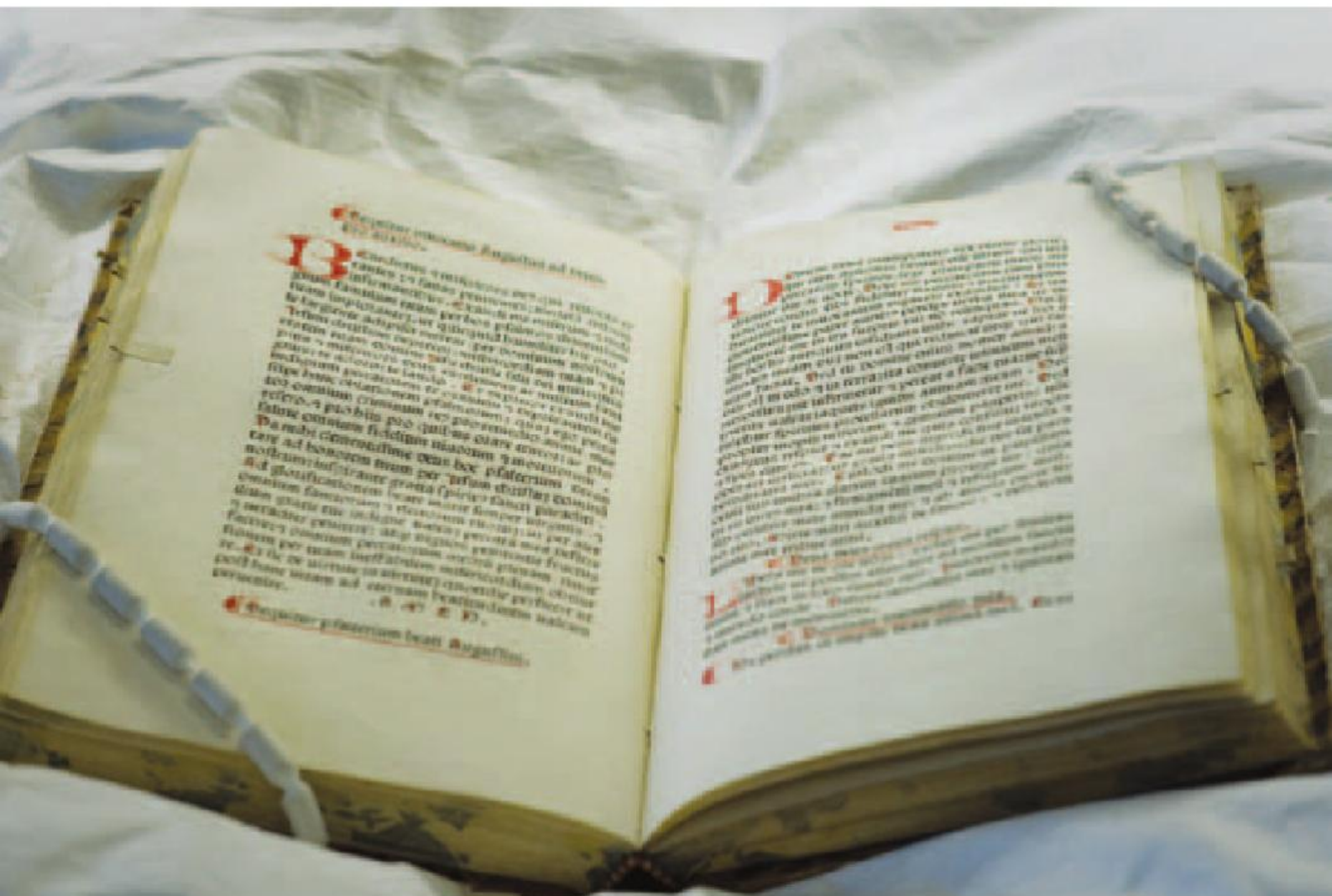
WERKVELDVERKENNING

Een eerste stap was een verkenning van het werkveld. Op initiatief van het Overlegplatform Erfgoedbibliotheken Vlaanderen, in samenwerking met het Overleg Kunstbibliotheken Vlaanderen (OKBV) en de VVBAD, zijn enkele honderden collecties geïdentificeerd. Ze kunnen geconsulteerd worden via 'Vlaidoc & Collecties Online' van de VVBAD en via de website

van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.⁶ Deze collecties bevinden zich in zeer diverse instellingen zoals universiteitsbibliotheken, religieuze bibliotheken, openbare bibliotheken, publiekrechtelijke en privaatrechtelijke archieven, documentatiecentra, musea en heemkundige verenigingen.

Op grond van eerder onderzoek⁷ en een aantal toetsingscriteria is een voorlopige selectie gemaakt van enkele tientallen instellingen waarop het onderzoek ten behoeve van het masterplan preservatie en conservering zich zal baseren. Het masterplan zelf betreft de gehele sector van erfgoedbibliotheken in Vlaanderen.

Dionysius van Rijkel, Speculum conversionis peccatorum, Aalst, 1473. Dit incunabel is de oudst gedateerde druk uit de Zuidelijke Nederlanden. Collectie: Universiteitsbibliotheek Antwerpen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Al in een vroeg stadium heeft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek samenwerking gezocht met FARO, dat een project uitvoert om de conserveringsnoden bij collectiebeherende erfgoedinstellingen in kaart te brengen. Met FARO zijn afspraken gemaakt over de verdeling van het werkveld en de wijze van aanpak. Zowel de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als FARO gaan tewerk door middel van een kwalitatieve bevraging bij een aantal representatieve instellingen. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zal zich daarbij concentreren op de erfgoedbibliotheeken, FARO op de musea en archiefinstellingen. Beide organisaties hebben hun onderzoeksmethode op elkaar afgestemd, zodat informatie kan worden uitgewisseld. Daarmee zijn de gegevens uit beide onderzoeken complementair.

Deze veldverkenning zal uiteraard ook de resultaten van eerdere onderzoeken, waarin de conserveringsnoden in verschillende types van instellingen in (delen van) Vlaanderen in kaart werden gebracht, meenemen.⁸

MODEL SCHADE-INVENTARISATIE

Een volgende stap is het opstellen van een model schade-inventarisatie dat bibliotheken kunnen hanteren om de noden van hun collecties nader te specificeren. Deze methodiek is gebaseerd op de door het Nationaal Archief in Nederland ontwikkelde UPAA-methode voor archieven, aangepast voor toepassing bij boekencollecties, zoals deze bijvoorbeeld gehanteerd werd in het BEA-project.⁹ Deze methodiek zal hiertoe nog worden bijgesteld en geactualiseerd. Het model zal worden getoetst in enkele representatieve bibliotheken.

Alle gegevens uit het schade-inventariserend onderzoek zullen begin 2011 in een eindrapport met aanbevelingen worden gepubliceerd. Het eindrapport zal vervolgens verder worden uitgewerkt tot een plan van aanpak of masterplan, dat in het najaar van 2011 wordt gepubliceerd. Het masterplan zal een methodiek en kostenraming omvatten om de ergste noden in de komende jaren aan te pakken. Daarbij zullen zeker keuzes moeten worden gemaakt. Het zal nooit mogelijk zijn om alle problemen op dit terrein op te lossen. Om die keuzes te

kunnen maken, ontwikkelt het onderzoeksteam een systematiek om waarden toe te kennen aan collectieonderdelen en de mate waarin deze bedreigd worden. Deze methodiek baseert zich op de risicoanalyse van Rob Waller¹⁰ en een waardestellend model dat door de Collections Council in Australië is ontwikkeld.¹¹

ADVIESVERLENING

Een niet onbelangrijk deel van de activiteiten van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is het verstrekken van informatie en het geven van adviezen. Ook recente onderzoeken wijzen uit dat hieraan een grote behoefte bestaat.¹² Zowel via de website van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als door directe adviesverlening op aanvraag zullen de erfgoedbibliotheeken worden geïnformeerd over zaken die betrekking hebben op het beheer en behoud van hun collecties. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zal ook een model calamiteitenplan ontwikkelen, dat de *best practices* combineert van bestaande calamiteitenplannen in Vlaanderen en in het buitenland.

GECOÖRDINEERDE AANPAK

Het is zeker niet zo dat sinds 1990 in Vlaanderen geen enkele voortgang is geboekt op het terrein van preservatie en conservering. Er is al een flink aantal rapporten, publicaties en tijdschriftartikelen verschenen over deze onderwerpen, die al een groot deel van de bouwstenen leveren voor het masterplan dat wordt ontwikkeld. Nieuw is vooral dat al deze initiatieven en activiteiten worden geïntegreerd in een gecoördineerde en integrale aanpak, die tevens gebruik kan maken van nieuwe inzichten op het terrein van preservatie en conservering, digitalisering en digitale duurzaamheid.

“Geen enkele instelling is in staat individueel het hoofd te bieden aan de problematiek van de conservering. De omvang en complexiteit daarvan vereist een gezamenlijk optreden (...). Een aangewezen hulpmiddel daarbij is een nationaal centrum, dat het conserveringsbeleid in eigen land coördineert en ondersteunt en ook optreedt als internationale gesprekspartner”, besluit An Renard in 1990.¹³ In 2010 is de eerste stap gezet.

De Anjoubijbel. Een koninklijk handschrift ontsluit

→ Lieve Watteeuw & Jan Van der Stock¹⁴

In de Leuvense Universiteitsbibliotheek Maurits Sabbe wordt het archief van de koninklijke Anjoubijbel bewaard: een bruine omslag met oude zwart-wit foto's en negatieven, artikels en overgedrukte lokale en internationale tijdschriften, licht verkleurde kodakdia's uit de jaren 1970. In de kluis zelf: de Anjoubijbel ... een imposant handschrift met een uitzonderlijke historische en kunsthistorische waarde.

In het archiefdossier zit ook de studie van de Hongaars-Nederlandse boekarcheoloog Janos Szirmai die het handschrift in 1991 onderzocht. Zijn werkverslag handelt over de conserveringsproblematiek van de Anjoubijbel in de 19^e en de 20^e eeuw.

De Anjoubijbel, folio 3 verso: Robert I van Anjou op de troon, omringd door deugden en ondeugden, folio 4 recto: het koningshuis Angevin van Napels en de stamboom van de drie generaties koningen. K.U.Leuven, Maurits Sabbebibliotheek, Hs 1. Foto: Bruno Vandermeulen

Het frontispice van de bijbel is het onwrikbaar icoon van de uitstraling van de eens zo machtige Anjoudynastie, de koningen van Napels en Sicilië. Tijdens de eerste helft van de 14^e eeuw werden grote delen van Zuid- en Midden-Europa door hen bestuurd. De familie bleef gestaag haar gebieden uitbreiden en

kunstenaars als Giotto, Boccaccio en Petrarca werkten voor hen. Johanna van Anjou was na de voortijdige dood van haar vader in 1328 de enige erfgename van dit bloeiende huis. Haar grootvader, Robert I, schonk de waardevolle bijbel aan zijn kleindochter en haar Hongaarse verloofde Andreas. Het verluchte handschrift is op de eerste plaats van onschatbaar belang voor de studie van het cultureel-maatschappelijke leven in het middeleeuwse Zuid-Italië en voor de Italiaanse kunstgeschiedenis. De receptiegeschiedenis van het handschrift leest daarenboven als een spannende roman en slaat al zeer vroeg de brug tussen Italië, Frankrijk en de Nederlanden. Al in 1402 wordt de codex beschreven in de inventaris van Jean, Duc de Berry (1340–1416), broer van de Franse koning Karel V en vermaard kunst- en boekenliefhebber. Via de bisschop van Arras (Atrecht), Nicolaus de Ruistre (1442–1509), komt het manuscript in het begin van de 16^e eeuw in het Atrechtcollege in Leuven terecht. In de *Notationes in Sacra Biblia* van Lucas Brugensis, in 1580 door Christoffel Plantin gepubliceerd, wordt expliciet naar het handschrift verwezen. Vanaf het begin van de 19^e eeuw behoort het manuscript tot de collectie van het Grootseminarie van Mechelen. Sinds 1970 wordt het bewaard in de Maurits Sabbebibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid van de K.U.Leuven. Op 10 maart 2008 werd de Anjoubijbel erkend als Topstuk van de Vlaamse Gemeenschap. Door bemiddeling van de Koning Boudewijnstichting stond het Fonds Inbev-Latour in voor de financiering van de conservatie van de bijbel.

De wervelende geschiedenis van de bijbel van Anjou verliep allesbehalve gelijkmatig. Soms werd het manuscript gekoesterd in adellijke bibliotheken, maar op andere momenten geraakte het voor langere periodes in de vergetelheid in vochtige bewaarplaatsen. Tijdens het vooronderzoek van de conservatiebehandeling werd duidelijk dat het handschrift veel had gereisd en veel had meegemaakt. Gedurende bijna zeven eeuwen was het verschillende malen herbonden. De geschiedenis van de opeenvolgende ingrepen maakt inherent deel uit van het handschrift en getuigt van de wijze waarop deze middeleeuwse codex de enorme afstand van meer dan een half millennium kon overbruggen. Dankzij het internationale onderzoeks- en conservatieproject waar wetenschappers uit België, Nederland, Zwitserland, Italië, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten toe bijdroegen, werden die ontstaansgeschiedenis en de conservatieproblemen vanaf de herfst van 2008 nauwkeurig in kaart gebracht. Met de nieuwste technieken werden de geheimen en de restauratiegeschiedenis van de Anjoubijbel ontsluit. Een van de leidraden is duidelijk: het bewaren, het ontsluiten, de restauratie en zelfs het herbinden van het bibliotheekpatrimonium is een daad van cultuurpolitieke waardering. De drie fundamentele maar variabele waarden (*Alteswert*, *Historische Wert*, *gewollte Erinnerungswert*) die cultuurfilosoof Alois Riegl in 1903 expliciteerde om erfgoed te definiëren, lagen impliciet mee aan de basis van alle bewuste ingrepen op middeleeuwse handschriften sinds de 18^e eeuw.¹⁵ Bijgevolg is elke restauratie-

De Anjoubijbel, folio 227 verso, detail margeversiering bij het Oude Testament: de profeet Jonas wordt door de walvis terug op de oever geworpen. K.U.Leuven, Maurits Sabbebibliotheek, Hs 1. Foto: Lieve Watteeuw

beslissing met betrekking tot boeken en bibliotheken afhankelijk van tijd en ruimte en gesitueerd in een complex spanningsveld van steeds wisselende prioriteiten. De glijdende betekenis van deze drie parameters beïnvloedde de veranderingen in conservatie- en restauratiemethodes en -attitudes op het middeleeuwse handschrift op een bijzonder concrete wijze. Bij het onderzoek en de communicatie van deze gegevens spelen de conservator-restaurator en de boekhistoricus een essentiële rol. Uit diagnose en interpretatie kan hij of zij niet alleen de herkomst van een boek mee bepalen, maar ook anticiperen op mogelijke risico's bij de bewaring van het erfgoed voor de toekomst.¹⁶ Voor de Anjoubijbel werd deze vorm van receptiegeschiedenis aangescherpt. Naast archiefstudie, iconografische en stilistische analyse en boekarcheologisch onderzoek werd gebruik gemaakt van de meest geavanceerde non-destructieve onderzoekstechnieken voor het conservatietechnisch en het kunst-

technologisch onderzoek (o.a. hogeresolutieopnames, UV-fotografie, IR-reflectografie, X-stralenfluorescentie, RAMAN-spectrometrie, *Hyper Spectral Imaging*). Op deze wijze werd de quasionzichtbare stratificatie gedocumenteerd. Alle vroegere bezitters van de bijbel lieten hun sporen na: Niccolo d'Alifio in de 14^e eeuw, Jean, Duc de Berry in de 15^e, Nicolas de Ruistre in de 16^e eeuw en ten slotte de manipulatie in de 19^e en de 20^e eeuw. Voor de conservatie van het perkament en de picturale lagen (inkten en tempera) wordt gebruikgemaakt van subtiele consolidatie op microniveau.

Meer dan ooit is expertise inzake boek- en bibliotheekgeschiedenis en de bewaring ervan een interdisciplinair onderzoeksveld geworden. Het project *De Anjoubijbel. Een koninklijk handschrift ontsluit* is een samenwerking van Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse Kunst (K.U.Leuven), de Onderzoekseenheid Kunstwetenschappen (K.U.Leuven), de Faculteit Godgeleerdheid (K.U.Leuven), het Tabularium (K.U.Leuven) en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK-IRPA Brussel). Voor de digitalisatie en de online ontsluiting van de 338 folio's wordt samengewerkt met het Digitaal

De Anjoubijbel, folio 309 recto: Apocalyps. Niet-destructief laboratoriumonderzoek voor de identificatie van de pigmenten met de RAMAN-spectrometer. K.U.Leuven, Maurits Sabbebibliotheek, Hs 1. Foto: Steven Saverweyns

Laboratorium van de K.U.Leuven, een project in samenwerking met de Alamire Foundation.

Tentoonstelling

M Leuven, *De Anjoubijbel. Een koninklijk handschrift ontsluit*. Van 17 september 2010 tot 5 december 2010

Publicatie

The Anjou Bible – A Royal Manuscript Revealed, ed. by Lieve Watteeuw & Jan Van der Stock, Peeters Publishers, Leuven, 2010

Internationaal colloquium

Miniatures and Music at the Court of Anjou, Naples – ca. 1340, 1–2 November 2010 (K.U.Leuven, Faculty of Arts, Illuminare – Centre for the Study of Medieval Art & Alamire Foundation) www.bijbelvananjou.be; www.bibledanjou.be; www.anjou-bible.be

Naar een eerstelijnszorg voor bibliotheekcollecties

→ Ludo Vandamme¹⁷

Het landschap van erfgoedbibliotheken in Vlaanderen is uitzonderlijk gevarieerd. Deze variaties spelen onder meer op het vlak van collectiebeheer, planning, budgettaire en logistieke mogelijkheden en expertise van de collectiebeheerders. De voorbije jaren is sterk ingezet op introducties 'behoud en beheer' door het steunpunt en de erfgoedcellen. Het is dan ook verheugend dat recente ontwikkelingen op het vlak van conservatie aan collectiebeheerders nieuwe mogelijkheden aanreiken, en dat vooral kleinere instellingen hierbij in beeld komen. Het begint uiteraard bij de instellingen zelf, die noden anders aanvoelen en bijgevolg 'behoud en beheer' een nieuwe invulling geven. Uiteraard blijven individuele topstukken alle aandacht verdienen, maar conservators hebben hoe langer hoe meer oog voor collecties, voor ruime verzamelingen. Conservatie en restauratie vormen een problematiek die alle collecties raakt en conserveringsplannen gaan uit van een gedifferentieerde en vooral een integrale aanpak.

Bibliotheacarissen durven ook meer functioneel te denken. Dat wil zeggen dat boeken niet langer worden gezien als monolithische objecten, maar dat conservatie en restauratie onder meer worden afgestemd op het toekomstig gebruik.

De voorbije twintig jaar is ook de wereld van de boekrestauratie geëvolueerd. De nieuwe generatie restauratoren gebruikt andere materialen, past nieuwe technieken toe en krijgt vaak andersoortige boeken onder handen dan haar voorgangers.¹⁸ Dit is een geleidelijk proces dat zich de voorbije twintig jaar heeft voltrokken, waarbij de restaurator zich heeft losgemaakt van zijn oorspronkelijk biotoop: de wereld van het boekbinden. Neem nu bijvoorbeeld een schadeval waar alle bibliothecarissen mee vertrouwd zijn: boeken met gebroken bindingen waarbij de platten loskomen van het boekblok. Het is een veel voorkomende schade als gevolg van een foute constructie (het gewicht van het boekblok staat niet in verhouding tot de gebruikte bandstructuur) of van onzorgvuldig hanteren. Het 'klassieke' restaureren was geëvolueerd van het opnieuw naaien naar het opbouwen van de bestaande bindingen, maar steeds ten koste van authentieke sporen. De nieuwe benadering laat meer opties open, waarbij onder meer de functies van de bindingen kunnen worden overgenomen door katoenen overljmstroken of andere materialen die een nieuwe verbinding leggen tussen platten en boekblok. Niet alleen wordt op deze manier de functionaliteit van het boek hersteld, maar ook de authentieke (schade)sporen blijven intact, als getuigen van de materiële geschiedenis van het boek.

Naast bibliothecarissen die oog hebben voor de vele gedaantes van het boek en restauratoren die open staan voor nieuwe materialen en technieken, is ook de restauratieopleiding van belang om deze nieuwe ontwikkelingen voluit hun weg te laten gaan. Dat in Vlaanderen de opleiding zich voor de nieuwe inzichten en praktijken openstelt, wordt geïllustreerd door een recente restauratieopleiding in Brugge. Daar ging in 2008 CORES¹⁹ van start, Competentieplatform voor Conservatie en Restauratie van Boeken en Archief, ondersteund door (lokale) erfgoedpartners. CORES stelt zich heel expliciet tot doel 'restauratievaklui' op te leiden, geen restauratoren. Daarmee wordt aangegeven dat wie deze driejarige dagopleiding heeft gevolgd zich niet aan 'topstukken waagt', maar wel klaar is om het brede middenveld van onze papieren erfgoedcollecties

Canzonette italiane e spagnole di Gio. Maria Trabaci, 17^e-eeuws muziekhandschrift uit Italië, aangetast door inktvraat, gerestaureerd in 2005. Collectie: Conservatorium Brussel – Erasmushogeschool. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

aan te pakken. De eerste resultaten van deze aankomende restauratoren op het vlak van eerstelijnszorg van bibliotheekcollecties werden op 3 februari 2010 op een studiedag aangeboden.²⁰ De Nederlandse restaurator Marijn de Valk spreekt in dit verband graag over "boeken-EHBO".²¹ Een project 'boeken-EHBO' pakt een collectie aan waarbij maximaal een half uur aan één boek wordt gewerkt. De behandeling wordt voorafgegaan door een individuele schaderegistratie, waarbij de boeken worden geselecteerd die daartoe in aanmerking komen. Dit alles gaat samen met een onderzoek naar en aanbevelingen voor de algemene bewaaromstandigheden van de collectie.

Collectiebeheerders die open staan voor integrale conservatie, restauratoren die met nieuwe technieken en materialen op een economische manier collecties behandelen en restauratieopleidingen die vakmensen opleiden die aan beide verlangens kunnen tegemoetkomen. Deze drie actoren lijken elkaar perfect te vinden maar zijn heel uitdrukkelijk nog op zoek naar fora om elkaar te stimuleren en vooral om wensen en kennis te delen, en dit alles met dit ultieme doel: de conservatie van de collecties van Vlaamse erfgoedbibliotheken. Laat dit nu precies een van de grote doelstellingen zijn van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.

In het preciosamagazijn van de Universiteitsbibliotheek
Antwerpen wordt formaatplaatsing gehanteerd.
De boeken worden naargelang het formaat geordend.
Dit systeem werkt zeer plaatsbesparend.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

- 1 Dennis Schouten is voormalig programma manager van Metamorfoze, het programma voor het behoud van het papieren erfgoed in Nederland (www.metamorfoze.nl) en momenteel waarnemend hoofd van de afdeling bijzondere collecties in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag, zie: www.kb.nl.
- 2 A. RENARD, *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen*. Antwerpen, Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek- Archief- en Documentatiewezen, 1990, p.17
- 3 R. HOL & L. VOOGT, *Bedreigd papierbezit in beeld. Schade-inventariserend onderzoek van archief- en bibliotheekmateriaal van na 1800 bij het Algemeen Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek*. Den Haag, Coördinatiepunt Nationaal Conservatiebeleid, 1991.
- 4 A. LIENARDI (e.a.), *Papier in gevaar. Koninklijke Bibliotheek en Algemeen Rijksarchief. Schade-inventariserend onderzoek van de collecties en archieffondsen van na 1800*. Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, 1994;
L. BORSELU (e.a.), *Papier in gevaar 2. Koninklijke Bibliotheek en Algemeen Rijksarchief. Schade-inventariserend onderzoek van de collecties en archieffondsen voor 1800*. Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, 1995.
- 5 Andrea Langendoen is voormalig communicatiemedewerker van het Metamorfoze project en heden projectcoördinator bij de Koninklijke Bibliotheek – Den Haag. Jos Schrijen is docent Boek- en Papierrestauratie aan de Universiteit van Amsterdam en Liv Tubeeckx werkt als restaurator bij het Gemeentearchief van Breda.
- 6 Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be
- 7 J. WALTERUS, *Bewaarde bibliotheken in Vlaanderen, eindrapport*. Brussel, 2003, zie: www.faronet.be/e-documenten/bewaardebibliotheken-vlaanderen.
- 8 Enkele jaren geleden is een aantal rapporten verschenen over de eventuele behoefte aan een bovenlokale depotwerking voor Vlaamse erfgoedinstellingen. Een overzicht van deze rapporten is te vinden op de website van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek, www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be.
- 9 L. TUBEECKX (e.a.), *Soo een plaats verciert met boeken. Schaderegistratie in Antwerpse kloosterbibliotheken. Methode, onderzoek en aanbevelingen*. Antwerpen, Provinciaal Bibliotheekcentrum, 2006. (Rapport BEA-project)
- 10 R. WALLER, *Cultural property risk analysis model: development and application to preventive conservation at the Canadian museum of Art and Nature*. Goteborg, Goteborg University, 2003.
- 11 *Significance 2.0. A guide to assessing the significance of collections*. Sydney, Collections Council of Australia, 2008.
- 12 A. LAENEN, *Onderzoek naar de opleidingsnoden inzake preservatie, conservatie en restauratie: de opleidingen Informatie- en Bibliotheekwetenschap (UA) en Conservatie en Restauratie – optie Papier (HA) als wegbereider voor een coherente aanpak*. Antwerpen, Artesis Hogeschool, 2009.
- 13 RENARD, *Zorg voor boeken en documenten*, p. 59
- 14 Dr. Lieve Watteeuw is conservator- restaurator van boeken, handschriften en grafisch materialen. Zij is deeltijds verbonden aan Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse kunst en de Onderzoekseenheid Kunstwetenschappen (K.U.Leuven) (Lieve.Watteeuw@arts.kuleuven.be).
Prof. Jan Van der Stock is hoogleraar Kunstwetenschappen (K.U.Leuven) en directeur van Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse kunst (K.U.Leuven) (Jan.VanderStock@arts.kuleuven.be)
- 15 A. RIEGL *Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege*, Wenen, 1903; A. RIEGL 'The Modern Cult of Monuments: It's Essence and it's Development', in: *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage. Readings in Conservation*, Nicholas Stanley Price, M. Kirkby Talley Jr. en Alessandra Melucco Vaccaro (eds.), Los Angeles, 1996, pp. 69–83.
- 16 De geschiedenis van de restauratie en de conservatie van het middeleeuwse handschrift in de moderne tijd is het thema van het proefschrift van Lieve Watteeuw: *De handdruk van Chronos. Zorgen voor het Middeleeuwse Manuscript (1731–1937)*. K.U.Leuven, Faculteit Letteren, 2008. In 2011 verschijnt de Engelstalige uitgave.
- 17 Ludo Vandamme is wetenschappelijk medewerker van de Openbare Bibliotheek in Brugge.
- 18 In 2009 werd in Den Haag (Koninklijke Bibliotheek, 19 november) een studiedag en in Leiden (Universiteitsbibliotheek, augustus-september) een tentoonstelling aan deze problematiek gewijd:
K. SCHNEPER, W. MEEUWS en C. LEM, *Boekrestauratie in beweging: ontwikkelingen in materialen, technieken en ethiek*, Leiden, 2009 (*Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek*, 81).
- 19 Zie: www.conservationweb.eu/nl/
- 20 'Conservering van bibliotheekcollecties', themamiddag Openbare Bibliotheek Brugge, 3 februari 2010.
- 21 Onuitgegeven rapport *Boeken-EHBO: conservering van bibliotheekcollecties* (Boek- en Papierrestauratie Marijn de Valk, oktober 2004).

VLAAMSE
ERFGOED
BIBLIOTHEEK

De zes partnerbibliotheken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek hebben elk een eigen profiel. Er zijn twee openbare bibliotheken, drie universiteitsbibliotheken en één 'stedelijke erfgoedbibliotheek' bij. Ze ontwikkelen vanuit hun eigen basisopdrachten verschillende initiatieven rond cultureel erfgoed en leggen daarbij andere accenten. In de zes hierna volgende stukjes stellen ze elk een aspect voor van hun cultureel-erfgoedwerking: dat kan een project zijn, een visie of een vorm van publieke dienstverlening. Ze illustreren daarmee de diversiteit in het veld, maar ook de gezamenlijke bekommernis voor het documentair patrimonium dat ze beheren.

Magazijn met microfilms in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Collectiebeleid Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

An Renard¹

Zoals in elke bibliotheek- of erfgoedinstelling staan in de erfgoedbibliotheek de collectie en het collectiebeleid centraal. De laatste jaren werken meer en meer bibliotheken gedetailleerde collectiebeleidsplannen uit waarin per rubriek wordt aangegeven hoe ver doorgedreven men rond een bepaald onderwerp wil verzamelen, in welke talen en voor welke publicatietypes. Dat is ook een van de opdrachten voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek vzw. De verschillende partners zullen een actief beleid uitbouwen rond de zogenaamde Flandrica of de Vlaanderen-collectie. Je zou die, naar analogie met de Nederland-collectie, kunnen omschrijven als "alle publicaties gedrukt en/of uitgegeven in Vlaanderen en alles over Vlaanderen met bijzondere aandacht voor de geschiedenis van Vlaanderen, de Vlaamse cultuur en samenleving en de Nederlandse taal". Vraag is of een decretaal depot deze opdracht mee moet of kan ondersteunen. Met zo'n decentrale regeling, die in de meeste van onze buurlanden bestaat, deponeren uitgevers hun publicaties niet enkel in de nationale bibliotheek maar ook regionaal. Een andere, en minstens even grote uitdaging, vormen de digitale publicaties en de uitbouw van een depot voor langetermijnbewaring opdat ook het digitale erfgoed van vandaag toegankelijk zou blijven in de toekomst.

Voor de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience vormt het verzamelen van het Vlaamse cultureel erfgoed sedert decennia haar voornaamste reden van bestaan. Daarin onderscheidt zij zich grotendeels van de universiteitsbibliotheek, die in eerste instantie verzamelt in functie van onderwijs en onderzoek of van de openbare bibliotheek, die vooral gericht is op de directe informatiebehoefte van het grote publiek. Opggericht op het einde van de 15^e eeuw als een bibliotheek ter ondersteuning van ambtenaren en bestuur, werd de Antwerpse stadsbibliotheek in de 19^e eeuw opengesteld voor de burgers. Onder impuls van jonge, Vlaamsgezinde en ondernemende bibliothecarissen kwam de bibliotheek en haar collectie tot grote bloei. Zij legden de basis voor de zwaartepuntcollecties van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience: de Nederlandse letterkunde en de geschiedenis van Vlaanderen in een ruime Europese en internationale context. Met de opkomst van de zogenaamde volksbibliotheken in de tweede helft van de 19^e eeuw verdwenen bijna overal de oude stadsbibliotheken en kregen hun collecties een andere bestemming. Maar niet zo in Antwerpen. Daar besliste het bestuur beide bibliotheektypes

Biblioefle uitgaven van Marcel Van Maele, *Gebottelde gedichten* (1972) en *Hoe bewaar ik mijn boeken?* (1993) in de collectie van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Een exemplaar uit de rijke kinderboekencollectie van drs. J. Winnips in de collectie van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

in stand te houden: de stadsbibliotheek als een bewaar- en wetenschappelijke bibliotheek naast de volksbibliotheek als uitleenbibliotheek, maar beide uitdrukkelijk toegankelijk voor het grote publiek. Ook publicaties voor wetenschappelijk onderzoek en oude drukken moesten bereikbaar zijn voor eenieder en niet beperkt blijven tot de intellectuele elite. Deze zeer bewuste keuze verklaart meteen het uitzonderlijke statuut van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Vlaanderen.

Collectiebeleid is een dynamisch proces en in de loop van haar geschiedenis werd het profiel van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience telkens opnieuw scherp gesteld. Hoewel de bibliotheek (nog) geen gedetailleerd uitgewerkt collectieplan bezit, werden de belangrijkste verzameldomeinen in 1980 bij gemeenteraadsbesluit vastgelegd. (Antwerpse drukken en werken van Antwerpse auteurs, Nederlandse letterkunde in de ruime context van de Europese en de wereldliteratuur en met aandacht voor de Frans-Belgische letterkunde, geschiedenis van de Nederlanden, inzonderheid van Vlaanderen en met focus op de Vlaamse beweging). De exacte en de menswetenschappen verdwenen uit het collectieprofiel en enkel de geesteswetenschappen zoals geschiedenis en letterkunde bleven overeind. Deze afbakening had alles te maken met het decreet op de openbare bibliotheken en de ontwikkeling van de universiteitsbibliotheek in dezelfde stad. De collectiebeleidslijnen die in 1980 werden uitgezet, zijn nu nog grotendeels richtinggevend. Enkele collectieprofielen werden wat verfijnd. Zo wordt sinds het voorbije decennium diepgaander gefocust op jeugdliteratuur, leerboeken, biblioefle uitgaven en volkscultuur en daarnaast vervult de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience haar rol als bewaarbibliotheek van de stedelijke uitgaven. Ook de creatie van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, onderlinge afspraken over de Flandrica, het onderzoek naar een decretaal depot, de toename van digitale publicaties en de problematiek van digitale conservering zullen niet zonder gevolg blijven voor het collectiebeleidplan dat de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in de zeer nabije toekomst wil uitwerken.

ERFGOEDBIBLIOTHEEK HENDRIK CONSCIENCE

Korte Nieuwstraat
2000 Antwerpen
www.consciencebibliotheek.be

1 An Renard is directrice van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

Het Tabularium+ van de Centrale Bibliotheek van de K.U.Leuven

Jan Van der Stock²

De Centrale Bibliotheek van de K.U.Leuven bezit met het **Tabularium** een van de meest uitgebreide en best toegankelijke collecties in verband met de geschiedenis van het boek in de wereld. Boeken over de geschiedenis van het handschrift, van de grafische kunsten, van de drukkunst en van de theorie, kritiek en geschiedenis van de fotografie vormen de zwaartepunten van de collectie. Handschriften, papyri, oude drukken en prenten kunnen er geraadpleegd worden voor onderzoek. In de loop der jaren is er intensieve samenwerking gegroeid met een aantal onderzoekscentra van de K.U.Leuven: Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse kunst, de Alamire Foundation – Internationaal Centrum voor de studie van de muziek in de Lage Landen en het Lieven Gevaert Centre for Photography. Deze drie centra, die zich richten op de studie van het beeld en/of het handschrift, hebben besloten hun krachten te bundelen om op die manier een speciale meerwaarde te realiseren.

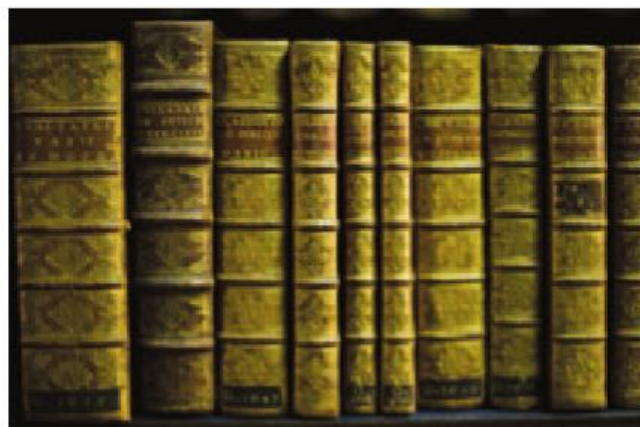
Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse kunst is een documentatie- en wetenschapscentrum aan de K.U.Leuven (OE Kunstwetenschappen). Het werd in 1983 opgericht als Stu-

diecentrum voor Vlaamse Miniaturisten. Momenteel wordt de focus van het onderzoeksdomein verbreed. De onderzoeksobjectieven van Illuminare liggen vooral in de Zuid-Nederlandse kunstproductie van ca. 1350 tot 1550, met bijzondere aandacht voor de gotische miniatuurkunst, de zogeheten pre-Eyckiaanse miniatuurkunst, de Bourgondische boekverlichting en de zogenaamde Gents-Brugse traditie. Ook de geschiedenis van het conserveren, de prentkunst en de boekverlichting in de 19^e eeuw worden bestudeerd. De Iconology Research Group (Illuminare i.s.m. de Universiteit Utrecht) organiseert de jaarlijkse studiedagen *Iconology@* met aandacht voor de relatie tussen boekwetenschappen, iconografie en antropologie. De voorbije decennia werden door Illuminare meerdere doctoraten, inventarisatiecampagnes, colloquia en tentoonstellingen gerealiseerd. In 2009 was het de drijvende kracht achter de tentoonstelling 'Rogier van der Weyden 1400|1464 – De Passie van de Meester' in M Leuven. In 2010 wordt de Bijbel van Anjou aan het grote publiek getoond (zie de bijdrage van Lieve Watteeuw en Jan Van der Stock elders in deze publicatie). Illuminare is uitgever van de reeks *Corpus of Illuminated Manuscripts*. De Iconology Research Group is uitgever van de reeksen *Art and Religion* en *Iconologies. Studies in the Making, Meaning and Migration of Images*.

Alamire Foundation, Internationaal Centrum voor de studie van de muziek in de Lage Landen werd in 1991 opgericht als een samenwerkingsverband tussen K.U.Leuven (OE Musicologie) en private onderneming Musica, impulscentrum voor

Folium 13 r° van Codex 8 uit de handschriftencollectie van het Grootseminarie van Mechelen, in depot in de Maurits Sabbebibliotheek. Codex 8 is het 1^e deel van een Romeins brevier, uit de abdij Ter Duinen, gebonden in een band uit de 15^e-16^e eeuw. De miniatuur stelt de Verrijzenis van Christus voor, met in de rand het wapenschild en de wapenspreuk 'Equo animo' van Nicolaas de Ruter (Ruterius, † 1509), bisschop van Arras en stichter van het Atrechtcollege aan de Universiteit van Leuven. Collectie: Universiteitsbibliotheek Leuven. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

Enkele werken uit de subcollectie 'Politiek en burgerlijk recht' van kardinaal d'Alsace. Andere volumes uit deze subcollectie bevinden zich in het Mechels Stadsarchief. Christiaan Jeghers († 1781) kreeg de opdracht om alle nieuwe boeken in kalfsleren banden in te binden, met goudbestempelde ruggen. Sommige volumes tonen ook een verguld wapenschild van de kardinaal op voor- en achterkant. Collectie: Universiteitsbibliotheek Leuven. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

muziek. Doel is onderzoek van excellent niveau en innovatieve aard uit te voeren, te stimuleren en te coördineren, in het bijzonder de muziek en het muziekleven in de Lage Landen uit de periode van de vroege middeleeuwen tot 1800. De Alamire Foundation levert op een hedendaagse manier in Vlaanderen een bijdrage tot de lokalisatie, inventarisatie, (digitale) conservatie en onderzoek van het muzikale erfgoed. In het verlengde hiervan behoort het tot haar opdracht de resultaten voor een zo breed mogelijk publiek te ontsluiten. De onderzoeksresultaten van de Alamire Foundation verschijnen in de vorm van wetenschappelijke monografieën en van artikels in vaktijdschriften waaronder hun eigen *Journal of the Alamire Foundation* en in de vorm van facsimile-uitgaven en kritische edities. Op het vlak van ontsluiting van het muzikale erfgoed en de bekendmaking van de onderzoeksresultaten wordt samengewerkt met AMUZ [Festival van Vlaanderen Antwerpen] waar de Alamire Foundation het festival *Laus Polyphoniae* inhoudelijk stuurt en invult.

Het **Lieven Gevaert Centre for Photography** (K.U.Leuven en U.C.Louvain) is een onderzoekscentrum rond fotografie, met een speciale focus op de interactie tussen fotografie en andere media, inclusief het boek. In onderling overleg met het Fotomuseum Antwerpen, waar zich een belangrijke collectie van primaire fotoliteratuur bevindt, heeft het onderzoekscentrum zich gespecialiseerd in de aankoop van theoretische boeken over fotografie, die bewaard en ontsloten worden door het Tabularium.

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEUVEN

Mgr. Ladeuzeplein 21 – bus 559
3000 Leuven

<http://bib.kuleuven.be/index.php>

2 Prof. Dr. Jan Van der Stock is directeur van Illuminare – Studiecentrum voor middeleeuwse kunst van de KU Leuven, zie: www.illuminare.be.

Cabrio. Kruisbestuiving tussen openbare bibliotheek en erfgoedbibliotheek

Koen Calis³

De bibliotheek is een plek die je op ideeën brengt en je helpt te ontwikkelen. Ze wijst je de weg, ook buiten de muren van het gebouw. Dat was het uitgangspunt voor de lancering van Cabrio, de nieuwe catalogus van de Openbare Bibliotheek Brugge. De erfgoedbibliotheek maakt er deel uit van een breder bemiddelingsplatform, waarin je ook de openbare bibliotheek en allerlei online informatie of adviesfuncties terugvindt. De ambitie is niet enkel het in erfgoed geïnteresseerde publiek beter te bedienen, maar ook de brug te slaan naar nieuwe gebruikers en nieuwe manieren van erfgoedbeleving of -educatie. Cabrio illustreert hoe de ontsluiting nieuwe functies krijgt vanuit een veranderde gebruikerscontext.

De Brugse openbare bibliotheek bevat een rijke erfgoedcollectie, gaande van middeleeuwse handschriften over oude drukken tot private verzamelingen, zoals het Guido Gezellearchief. Ook verzamelt ze alle publicaties die met de stad Brugge verband houden. Cabrio is de gezamenlijke toegang tot deze collecties, aangevuld met andere digitale bronnen zoals de Brugse activiteiten uit de UITdatabank of de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Samen met de Erfgoedcel werd de Brugse Beeldbank met collecties uit het Stadsarchief en Monumentenzorg toegevoegd. Wie nu zoekt naar de middeleeuwse abt Idesbald zal behalve 18^e-eeuwse devotieboeken ook foto's, gelegenheidsdrukwerk en Gezellehandschriften vinden in verband met zijn 19^e-eeuwse zaligverklaring. Het is een van de vele thematische 'draden' doorheen de collectie die de verhalen van de stad en zijn inwoners vertellen door de eeuwen heen.

Als openbare bibliotheek zijn we er ons erg van bewust dat er verschillende doelgroepen zijn: van het traditionele erfgoedpubliek dat niet altijd even gemakkelijk omgaat met het digitale tot de Google-generatie met een potentiële erfgoedinteresse, als het maar 'alles altijd en overal' kan. Het komt er dus niet enkel op aan om de gebruikers méér te bieden, maar ook om hen in contact te brengen met wat voor hen van belang is. De catalogus heeft ook een blikverruimende werking. In een prikkelende ontdekkingsomgeving formuleren gebruikers hun interesses al grasduinend. Gekoppeld aan thuisgebruik (Cabrio heeft gemiddeld 8.000 gebruikers per maand) en een onmiddellijke toegang tot gedigitaliseerd erfgoed biedt dit nieuwe perspectieven tot online-erfgoedbeleving. Hiervoor is het van belang dat de gegevens niet enkel de aard van het materiaal

Tentoonstellen in de publieke ruimten van een openbare bibliotheek laat toe erfgoed naar het grote publiek te brengen. Hier een expo met oude drukken over verloskunde in de leeszaal van de Openbare Bibliotheek Brugge.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

beschrijven, maar het stuk ook duiden en situeren in zijn verschillende contexten. Tegelijk wordt de kennis van medewerkers of wetenschappers vastgelegd in het systeem. Binnenkort wordt dit uitgebreid en kan wie dat wil gegevens toevoegen.

Op de pagina van de bewaarbibliotheek staan blogberichten, die het verband leggen tussen de eigen collectie en de erfgoedactualiteit in de bibliotheek, de stad of de bredere omgeving. Het is de virtuele façade geworden van de activiteiten voor en achter de schermen, bijvoorbeeld een nieuwe aanwinst of een restauratie, een wetenschappelijk onderzoek, enzovoort. Ook de educatieve websites www.historischebronnenbrugge.be en www.gezelle.be positioneren de bibliotheekinhoud buiten de muren en binnen het gezichtsveld van wie via zoekmachines of Wikipedia zoekt. Het illustreert hoe nieuwe diensten ingebed zijn in de bestaande gebruikerservaring en tegelijk overvloeien naar netwerken en gebruikers buiten de bibliotheek.

OPENBARE BIBLIOTHEEK BRUGGE

Kuipersstraat 3
8000 Brugge
<http://cabrio.bibliotheekbrugge.be>

Cabrio

3 Koen Calis is bibliothecaris in de Openbare Bibliotheek Brugge, verantwoordelijk voor personeel en organisatieontwikkeling.

Hebben we nog wel erfgoedbibliotheken nodig?

Sylvia Van Peteghem⁴

Hebben we nog wel bibliotheken nodig na Google Books? En de boeken die gedigitaliseerd zijn, kunnen we die niet ergens in een vergeten depot opbergen waar je zelfs geen personeel meer voor nodig hebt?

Het klinkt logisch natuurlijk, maar het is gelukkig niet zo dat Google bibliotheken overbodig maakt. Of dat het digitaliseren van erfgoed de originelen vervangt, integendeel, ze vullen elkaar perfect aan. Neem nu het oorlogsdagboek van Virginie Loveling. Dat wordt in de Gentse Universiteitsbibliotheek zorgvuldig bewaard in honderden kleine, handgeschreven blaadjes. Maar het is ook uitgegeven in een eerste editie bij KANTL onder de titel *In oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914–1918*⁵ in 1999 en een tweede in 2005 bij Manteau onder de titel *Oorlogsdagboeken 1914–1918. Een vrouw vertelt over haar Eerste Wereldoorlog*.⁶ In deze laatste editie verwijst het colofon naar de permanente link in het repository van de Universiteit Gent waar de uitgebreide *full text* te vinden is. Het boek verkocht prima en de papieren vorm wordt gelezen en gekoesterd waar de digitale versie gebruikt wordt om fragmenten terug te vinden en te kopiëren. Niemand gaat immers uren voor het scherm zitten om de hele tekst door te lezen ... En vreemd genoeg, gedigitaliseerde boeken worden opnieuw ontdekt en als origineel aangevraagd ...

In 2007 sloot de Universiteit Gent een deal met Google Books waarbij 300.000 boeken gedigitaliseerd worden aan een tempo van 5.000 per maand. Alles van voor 1870 wat niet te fragiel, te groot of te klein is, komt in aanmerking en uiteraard zitten er pareltjes tussen zoals *Nederlandsch Bloemwerk*, dat dankzij Google Books een nieuw leven kreeg. Want Google past een meer dan behoorlijke OCR (Optical Character Recognition) toe waarbij op elk woord kan gezocht worden. Google heeft ook heel onze informatiewereld sterk vernieuwd. Informatievaardigheden uitleggen was meer dan tien jaar geleden een hele klus van regeltjes, tot de intelligente linkers kwamen zoals SFX en van toen af ging het bijna vanzelf. Maar wat misschien nog belangrijker is: Google leerde ons met de gebruikers als klanten om te gaan aan wie je een service levert. We maken alles

Scanatulier met overheadscanner in de Openbare Bibliotheek van Brugge.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

eenvoudiger, makkelijk en vooral supersnel en duidelijk terug te vinden.

Dus ja, boeken blijven zeker bestaan en ook bibliotheken verdwijnen niet, alhoewel ze er misschien anders zullen uitzien. Het is trouwens verrassend om zien hoeveel grote, mooie projecten op stapel staan over de hele wereld om bibliotheken te bouwen of te verbouwen. Waar ze vroeger naast prestige ook ernst en rust uitstraalden, draait het nu veel meer om flexibiliteit, verscheidenheid en comfort. En we bouwen niet zomaar iets, maar iets met karakter en we zorgen voor stilte en groepsworkplekken en als het even kan ook voor koffie ...

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT

Rozier 9
9000 Gent
<http://lib.ugent.be/>

4 Sylvia Van Peteghem is hoofdbibliothecaris van de Gentse universiteitsbibliotheek. Ze ontving de prijs Cultureel Erfgoed 2007 voor haar inspanningen om de Boekentoren te restaureren.

5 Zie: www.kantl.be/ctb/pub/loveling/html/index.htm

6 Zie: <http://biblio.ugent.be/input/download?func=downloadFile&fileId=558911&recordId=318987>

Bibliotheek Universiteit Antwerpen: het verhaal van een fusie

Trudi Noordermeer⁷

NIEUWE BIBLIOTHEKEN

De Universiteit Antwerpen ontstond in 2003 uit de fusie van drie universitaire instellingen. De faculteiten van de Humane en Sociale Wetenschappen verhuisden naar de Stadscampus. De biomedische vakken concentreerden zich op Campus Drie Eiken, de exacte vakken op Groenenborger en wiskunde en informatica op Middelheim. Ruim twintig faculteits-, seminarie- en departementsbibliotheeklocaties fuseerden en sinds 2007 resten er nog vier bibliotheeklocaties. Op de Stadscampus werd een nieuwe bibliotheek Humane en Sociale Wetenschappen (17.000 m²) gerealiseerd, de nieuwe biomedische bibliotheek bevindt zich – net als de faculteiten – op Drie Eiken. De bibliotheken voor de exacte wetenschappen op Groenenborger en wiskunde en informatica op de Middelheimcampus zullen

*Joan Blaeu, Geographie Blauiane, Amsterdam, 1663.
Collectie: Universiteitsbibliotheek Antwerpen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

over enkele jaren samengaan in een nieuwe bibliotheek voor de Wetenschappen op Groenenborger. Dat is het sluitstuk van de operatie nieuwbouw, verbouwingen en grootschalige verhuizingen. In het strategisch beleidsplan 2009–2013 zijn de ambities verwoord rond zes thema's: de gebruiker, de collecties, acquisitie en catalogografie, de digitale bibliotheek, innovatie en de bedrijfsvoering.

COLLECTIEBELEID

De fusie had vanzelfsprekend gevolgen voor het collectiebeleid. Honderdduizenden boeken, tijdschriften en andere materialen zijn verplaatst tussen de campussen, de collecties werden ontdekt en schenkingen verwerkt. De Bibliotheekraad, met vertegenwoordigers van de academici en de studenten, adviseert over het strategisch beleid van de bibliotheek. In de facultaire bibliotheekcommissies wordt het aanschafbeleid besproken. De Universiteit Antwerpen investeert jaarlijks ruim drie miljoen euro in de aanschaf van boeken, (elektronische) tijdschriften, databanken en e-books. In 2010 wordt gewerkt aan nieuwe collectievormingsprofielen voor alle faculteiten en daaraan gekoppeld de nodige financieringsmodellen.

HISTORISCHE COLLECTIES

De Universiteit Antwerpen zorgt ook voor haar historische collecties. In 2007 besloot ze om te investeren in een nieuwe leeszaal voor deze collecties. Er is een goede referentiecollectie opgebouwd en de leeszaal is uitgerust met alle faciliteiten. Ze wordt goed gebruikt door onderzoekers en studenten. Er is een begin gemaakt met het digitaliseren van boeken uit de historische collecties zodat academici en studenten permanent toegang hebben tot deze primaire teksten.

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK ANTWERPEN

Prinsstraat 13
2000 Antwerpen
<http://lib.ua.ac.be/>

⁷ Trudi Noordermeer is stafmedewerkster van de Universiteitsbibliotheek Antwerpen.

De Provinciale Bibliotheek Limburg en het Historisch Informatiepunt Limburg

Marleen Vandenreyt⁸

De Provinciale Bibliotheek Limburg (PBL) is naast een openbare bibliotheek ook een erfgoedbibliotheek. De PBL richt zich met het Historisch Informatiepunt Limburg (HIPLimburg) op iedereen die belangstelling heeft voor Limburg en de Limburgse geschiedenis. Vooral de erfgoedsector, de Limburgse gemeentebesturen, openbare bibliotheken en scholen maken hier gebruik van, maar het HIPLimburg is er voor iedereen.

De Collectie Limburgensia en de collectie oude drukken maken van de Provinciale Bibliotheek Limburg een erfgoedbibliotheek. In deze collecties vind je unieke boeken, tijdschriften, brochures, kranten en weekbladen, microfilms van kranten, verkiezingsdrukwerk, archieven, prentbriefkaarten, prenten en ander iconografisch materiaal, geografische kaarten, audiovisuele materialen en personendossiers. Naast het verzamelen en optimaal bewaren van deze collecties is er veel aandacht voor een doorgedreven publiekswerking. Dit wordt vooral naar buiten gebracht door de eigen webstek van het HIP, waar je bijvoorbeeld onze gedigitaliseerde collecties kunt bewonderen of onze tentoonstellingen virtueel kunt bezoeken.

Elk jaar organiseert het HIPLimburg twee eigen tentoonstellingen. Ze worden opgebouwd met eigen collectiestukken en vertellen een verhaal over boekgeschiedenis, Limburgse geschiedenis of sluiten aan bij andere projecten uit de bredere erfgoedgemeenschap. In het kader van deze tentoonstellingen worden collectiestukken gedigitaliseerd en op de website geplaatst. Onze educatieve werking richt zich vooral op scholen en heemkundige kringen. De Limburgse erfgoedcellen zijn een belangrijke partner in de samenwerking met deze scholen.

Bij het HIPLimburg kun je terecht voor een 'dienstverlening op maat'. Een groot deel van de collectie kun je tijdens de ruime openingsuren van de PBL raadplegen. Enkele deelcollecties kun je alleen onder deskundige begeleiding en na afspraak inkijken.

Tentoonstellen in de publieke ruimten van een openbare bibliotheek laat toe erfgoed naar het grote publiek te brengen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

HIPLIMBURG

Martelarenlaan 17
3500 Hasselt
www.limburg.be/pbl

PROVINCIALE
BIBLIOTHEEK
LIMBURG

⁸ Marleen Vandenreyt werkt voor de Provincie Limburg aan de PBL als Afdelingschef Informatie en Bijzondere Collecties.

Terreinverkenningen en referentiekaders

→ Een plaats voor erfgoedbeheer in de universitaire opleiding Informatie- en Bibliotheekwetenschap

Nu de feiten verjaard zijn, zal ik het maar toegeven: toen ik in 1991 verantwoordelijk werd voor de historische collecties van de Antwerpse universiteitsbibliotheek, was ik daarvoor onvoldoende onderlegd. Ik had geschiedenis gestudeerd en dus veel in archieven en bibliotheken gewerkt. En tijdens een bibliografisch onderzoeksproject had ik de specifieke technieken voor de beschrijving van oude drukwerken leren toepassen. Maar dat was het zo ongeveer. De professionele omgang met het papieren patrimonium dat in de bibliotheekmagazijnen was opgeslagen, leerde ik pas later, met vallen en opstaan. Ik kon weliswaar een beroep doen op de ervaring van enkele zeldzame vakgenoten, en de bibliotheekdirectie moedigde me aan om het veld in te gaan. Op mijn eerste werkdag bezocht ik de tentoonstelling *Rijkdom bedreigd*,² en wat later ging ik in Den Haag naar een symposium over papierverzuring. Over het behoud van boeken en grafiek leerde ik veel in het atelier van de conserveringsdeskundige bij wie we onze prentencollectie lieten behandelen, en die niets liever deed dan zijn kennis te delen. Maar het ontbrak me aan een gestructureerd referentiekader waaraan ik mijn praktijk kon spiegelen, en ik besepte niet hoe breed het werkveld eigenlijk was. Ik volgde de interuniversitaire opleiding Informatie- en Bibliotheekwetenschap, maar in het tweejarige curriculum kwam conservering slechts één enkele keer aan bod, tijdens een projectie van *Slow Fires*, een Amerikaanse documentaire over het autonoom verval van 19e-eeuws papier.³ Voor de universitaire bibliotheekopleiding lagen de prioriteiten toen elders. Ik kan me niet van de indruk ontdoen dat juniormedewerkers, die vandaag verantwoordelijk worden voor erfgoedcollecties in bibliotheken, niet veel beter toegerust zijn dan hun lotgenoten twintig jaar geleden.

BESCHIEDEN IMPULSEN

Vreemd genoeg heeft de verfrissende dynamiek van het Cultureel-erfgoeddecreet niet rechtstreeks tot een ommekeer geleid. In de beleidsvoorbereidende rapporten van Walterus en Simons, respectievelijk uit 2003 en 2005, werd de nood aan een omvattende opleiding niet met zoveel woorden op de agenda geplaatst.⁴ Ook de artikelen die het Cultureel-erfgoed-

decreet van 2008 wijdt aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek hebben het slechts over "het opbouwen en verspreiden van expertise" in verband met conservering en met "metadata en standaarden met betrekking tot erfgoedcollecties van erfgoedbibliotheken".⁵ Dat is wat mager in vergelijking met de brede invulling die hetzelfde decreet aan de omgang met erfgoed geeft. Ook de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zelf heeft geen structurele initiatieven opgenomen in de lijst met operationele doelstellingen voor de komende jaren. De partners die samen het beleidsplan schreven, voelden immers aan dat de middelen die de nieuwe organisatie toebedeeld zou krijgen, nauwelijks zouden volstaan om de haar toegewezen taken op een aanvaardbare wijze uit te voeren. Na het eerste werkjaar is dat aanvoelen alleen maar scherper geworden.

Toch heeft de vurige *flow* van het nieuwe erfgoedregime inmiddels zijn werk gedaan, en verschillende instanties hebben ingezien dat er zich hier een mooi terrein voor nieuwe vormen aanbiedt. Vooral conservering en restauratie blijken aantrekkelijke thema's te zijn. Syntra West zette samen met een aantal Brugse archief- en bibliotheekinstellingen een Competentieplatform voor Conservering en Restauratie van Boeken en Archief (CORES) op. Ook FARO en de Gentse Bibliotheekschool werken samen een bijscholingsprogramma uit voor een uitvoerend functieniveau dat ze als 'behoudsmedewerker erfgoed' betitelen, en dat volledig gericht is naar preventieve conservering in diverse erfgoedcontexten. Dat zijn belangrijke stappen, maar er is zeker ruimte voor méér. Het is mijn overtuiging dat hier ook voor het universitaire niveau een belangrijke taak is weggelegd.

Dat de reeds genoemde opleiding Informatie- en Bibliotheekwetenschap (IBW) vertegenwoordigd is in het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek opent een aantal perspectieven. Soms is tijd daarbij een bondgenoot: de beginjaren van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek vallen samen met een overgangssituatie waarin de IBW-opleiding zich conformeert (niet zonder moeite, maar dat is een ander verhaal) aan de bachelor-masterstructuur.⁶ De noodzaak om een nieuw master

→ *Verantwoord omgaan met erfgoed vereist technische ondersteuning, voor onder meer het aanmaken van conservatiedozen en boekensteunen. Hier de 'boekbindafdeling' van de Openbare Bibliotheek Brugge. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

curriculum uit te tekenen biedt de kans om in te spelen op nieuwe vragen en ontwikkelingen. De grotere aandacht voor de bewaarcollecties in onze bibliotheken is er een van. In het programma van de master IBW werd een keuzevak 'Erfgoedbeheer in bibliotheken' ingeschreven. Dat is niets te vroeg. *No time to waste* – ook hier niet.

EEN BREDE BENADERING

Maar hoe begin je eraan? Wat neem je rond erfgoedbeheer op in een universitaire opleiding die de ambitie heeft om – ik citeer uit de missietekst – “deskundigen op te leiden die innoverend en wetenschappelijk onderbouwd beleid ontwikkelen en/of implementeren in organisaties die gericht zijn op documentaire informatievoorziening, zoals bibliotheken en documentatiecentra?” Bij de samenstelling van het master curriculum hebben we rekening gehouden met het beroepscompetentieprofiel van ‘Bibliothecaris/Informatiemanager’, dat recent werd vastgelegd door de SERV (Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen) en enkele representatieve sectororganisaties.⁷ Het document vermeldt wel expliciet het bestaan van erfgoedbibliotheken, maar verbindt daaraan geen specifieke competenties. Het benadert informatie als een abstract begrip en houdt geen rekening met de ouderdom of de cultuurhistorische betekenis van die informatie, en evenmin met de drager waarop ze is vastgelegd.

Dan toch maar teruggrijpen naar de traditionele kerntaken van het bibliotheekvak? Zeker in een context van opleiding kan het nuttig zijn om dat af en toe te doen. Het is bekend: een bibliotheek verzamelt, bewaart en ontsluit informatie die in documenten is vastgelegd en stelt ze ter beschikking van haar gebruikers. Een erfgoedbibliotheek doet dit dus met collecties die een patrimoniale waarde hebben. Het voordeel van deze benadering is dat erfgoedbeheer niet herleid wordt tot wat sommigen er intuïtief misschien onder verstaan, namelijk conservering en restauratie. Zeker, bibliotheken moeten hun erfgoedcollecties in de best mogelijke omstandigheden bewaren voor de toekomstige generaties. Maar een erfgoedbibliotheek is het aan de maatschappij ook verplicht om diezelfde collecties uit te breiden volgens een uitgekiend collectieplan, ze optimaal te beschrijven en ze beschikbaar te stellen in comfortabele omstandigheden voor zover deze laatste niet in strijd zijn met de fysieke integriteit van de individuele documenten. En zoals alle bibliotheektypes moeten ook erfgoedbibliotheken

nieuwe accenten leggen en meer dan vroeger aandacht hebben voor publieksontsluiting en marketing. Deze brede functionele benadering (wat behoren erfgoedbibliotheken vandaag te doen?) levert alvast een eerste referentiekader op.

NETWERKEN

Bij het ontwerp van dit nieuwe keuzevak in het IBW-curriculum heeft het netwerk van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in een vroeg stadium zijn nut bewezen. Een bevraging van de leden van de algemene vergadering leverde bijkomende inzichten op over de reikwijdte van het thema: bij de behandeling van de materialen moet er bijvoorbeeld ook aandacht gaan naar andere informatiedragers dan papier en perkament, en het erfgoedbegrip moet zich ook uitstrekken tot het documentair erfgoed van de toekomst. Algemeen was verder de aanbeveling om voldoende aandacht te schenken aan een *consistente aanpak*, waarbij zoveel mogelijk aspecten van het erfgoedbeheer in elkaar grijpen, vertrekkend van een gefundeerde beleidsvisie. Inspirerende impulsen kwamen er ook vanuit het bredere netwerk van het boek- en het kunsthistorisch onderzoek. In 2008 werden in Vlaanderen twee proefschriften verdedigd die de brede context aantoonde waarin het erfgoedbeheer in bibliotheken gesitueerd moet worden om tot deugdelijke resultaten te leiden. Lieve Watteeuw beschreef in haar proefschrift over de zorg voor handschriften in de Bourgondische Librije hoezeer conserverings- en restauratiepraktijken historisch bepaald zijn.⁸ Sporen van vroegere ingrepen kunnen daarom helpen om een document te dateren, maar soms zijn ingrepen uit het verleden een bron van beschadiging geworden, en dan moeten vaardige handen ze teniet doen. Relevant was ook het proefschrift van Bart Op de Beeck over de tribulaties van de oude jezuïetenbibliotheken in ons land na de opheffing van de Sociëteit in 1773.⁹ Het maakte het belang duidelijk van een goed inzicht in de nationale bibliotheekgeschiedenis om de aanwezigheid van erfgoedcollecties in onze hedendaagse bibliotheken te begrijpen. Stilaan werden de contouren van het nieuwe vak duidelijk.

DE MEERWAARDE VAN DE UNIVERSITEIT

Een opleiding moet zichzelf in vraag durven stellen. Gezien de opleidingsinitiatieven die op andere niveaus worden opgezet, ligt de volgende vraag voor de hand: welke meerwaarde heeft met name een *universitair* opleidingsonderdeel rond erfgoedbeheer te bieden? Hoe kan de programmering ervan in het

De 'Erfgoedkoffer' is een educatief pakket van de Openbare Bibliotheek Brugge. Middelbare scholieren treden binnen in de wereld van het middeleeuwse boek en gaan ook zelf aan de slag als kopiist.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

universitaire IBW-curriculum het mooie project van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ondersteunen? Ik beperk me tot een drietal troeven die me belangrijk lijken.

Eén meerwaarde speelt zich op de achtergrond af, onderhuids, en het komt misschien zelfingenomen over om ermee uit te pakken: het feit dat een onderwerp deel uitmaakt van een universitair programma kan helpen om het belang ervan duidelijk te maken, om het vakgebied te erkennen. Dat de aandacht voor ons bibliotheekpatrimonium het voorwerp van studie uitmaakt binnen de universitaire bibliotheekopleiding, kan een argument zijn om de zorg voor dat patrimonium ook op andere fora ernstig te nemen. Op voorwaarde, natuurlijk, dat het bewuste vak een beetje aan de verwachtingen voldoet – dat moet nog worden bewezen.

Universiteiten maken zich sterk dat ze actief zijn op het snijpunt van onderwijs en onderzoek. Het onderzoek van universitaire docenten bevrucht hun onderwijs, het zorgt ervoor dat de overgedragen kennis actueel blijft en het leidt tot nieuw onderzoek door volgende generaties. De introductie van het vak 'Erfgoedbeheer in bibliotheken' kan op termijn leiden tot fundamenteel en toegepast onderzoek op de vele domeinen die er relevant voor zijn. De mogelijkheden zijn legio; ze kunnen het voorwerp uitmaken van een onderzoeksstage die uitloopt in een masterscriptie, of van projecten en doctoraten binnen de onderzoeksgroep Boek, Bibliotheek en Informatie, die deel uitmaakt van de Antwerpse vakgroep Informatie- en Bibliotheekwetenschap.

Meer dan vroeger worden universitaire departementen aangeemoedigd om samenwerkingsverbanden aan te gaan. Dat vergt vaak creativiteit en volgehouden inspanningen, maar het brengt ook vele kansen met zich mee. Mijn eerste contact met het Preservation Advisory Centre van de British Library leidde meteen tot een samenwerking in het kader van de FARO-studiedag *Erfgoedbibliotheecaris gezocht*. Gesprekken met een collega van de École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques in Lyon zullen vermoedelijk uitmonden in een internationale *mid term conference* rond "opleidingen over erfgoedbeheer", in het kader van de *Rare Books and Manuscripts Section* van de International Federation of Library Associations (IFLA). De Vlaamse Erfgoedbibliotheek heeft van de overheid niet expliciet de opdracht gekregen om zich internationaal te profileren, maar mede door de internationale reflex van de universiteiten zal dit er onvermijdelijk van komen. Even nuttige verbanden zijn te leggen met partners dichterbij huis. Vlaamse universiteiten werken vandaag in associatieverband samen met hogescholen, en daarin schuilen soms interessante mogelijkheden. Zo werkten de vakgroep IBW van de Universiteit Antwerpen en de opleiding Restauratie-Conservatie van de Antwerpse Artesis Hogeschool in associatieverband samen aan een onderzoek naar de wijze waarop die beide oplei-

dingen het best kunnen aansluiten bij de noden en behoeften van erfgoedbibliotheek. Als deze opleidingen hun plaats in het Vlaamse onderwijslandschap kunnen versterken – het is algemeen bekend dat ze ondanks hun uniek karakter erg kwetsbaar zijn – dan kan deze samenwerking verder gaan en de ontwikkeling van een hoogwaardige opleiding voor conserveringsdeskundigen in een bibliotheekcontext ondersteunen. Want daar bestaat een heel reële nood aan. De zeldzame deskundigen die we op dit vlak in Vlaanderen hebben – onder hen enkele afgestudeerden van het Gentse HICOREB (Hoger Instituut voor de Conservatie en Restauratie van het Boek) van wel – moeten in staat worden gesteld om hun onschatbare ervaring en deskundigheid door te geven aan nieuwe generaties. Ook hier heb ik het gevoel dat het vijf voor twaalf is. Als die nood niet door de hierboven geschetste samenwerking in associatieverband gelenigd kan worden, kunnen alternatieve wegen worden bewandeld. Waarom zouden de universiteiten die deel uitmaken van het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek niet nadenken over een gezamenlijk initiatief in dit verband? Internationale masterclasses behoren voortaan tot de mogelijkheden.

De drie door mij aangehaalde voordelen van een vak Erfgoedbeheer op universitair niveau kunnen worden geïnterpreteerd als een pleidooi voor een universitair curriculum dat integraal rond erfgoedbeheer wordt opgebouwd. Misschien valt voor een master Erfgoedbeheer wel wat te zeggen, maar de inbedding van een keuzevak 'Erfgoedbeheer in bibliotheken' in de breder opgezette master Informatie- en Bibliotheekwetenschap wordt daardoor niet overbodig. Op voorwaarde dat het zich toespitst op terreinverkenning, bewustmaking en intellectuele reflectie, opent het de deur voor vruchtbare combinaties met heel andere competenties en vakinhouden. Creatieve IBW-studenten zullen de mogelijkheden zien van combinaties met centrale opleidingsonderdelen als Computer- en netwerktechnologie, Structurering van informatie of Bibliotheekbeheerssystemen, en a fortiori met het eveneens nieuwe keuzevak Digitalisering. Soortgelijke kruisbestuivingen rusten onze erfgoedbeheerders van de toekomst toe met een veelzijdig instrumentarium, en stellen hen in staat om ook in de *emerging market* van het erfgoedbeheer "innovierend en wetenschappelijk onderbouwd beleid te ontwikkelen en/of te implementeren."

*

Nogal wat erfgoedbibliotheek in binnen- en buitenland bezitten een editie van de *longseller* van de Antwerpse humanist Joachim Sterck van Ringelberg, *De ratione studii* (1531), een kort traktaat over efficiënt studeren. Een passage uit deze tekst zal veel docenten aanspreken: "Ik heb vaak heel wat gelezen, maar een interval van één maand had alle herinnering daaraan dermate uitgewist, dat ik me nog amper kon herinneren welke

auteurs ik gelezen had. Maar wat ik doceerde voor anderen, dat is me even vertrouwd als elk van mijn eigen ledematen. (...) Dat die kennis vastgezet en zeker is, dat ze een overvloed aan vruchten afwerpt, heb ik door eigen ervaring geleerd.”¹¹ Mijn prille ervaring met het doceren van Erfgoedbeheer in bibliotheken strookt met die van Sterck van Ringelberg. Tijdens het schrijven van deze bijdrage is het aanvraagdossier voor de master IBW nog in behandeling op diverse beslissingsniveaus. Maar sinds academiejaar 2009–2010 biedt de Universiteit Antwerpen het curriculum reeds aan als een postacademische vorming, inclusief het keuzevak rond erfgoedbeheer. Die eerste keer maakt duidelijk hoe weinig triviaal het is om een nieuw opleidingsonderdeel uit de grond te stampen, zeker als

het zo breed wordt opgevat en zowel de kern als de context aan bod wil laten komen. Een eerste kennispakket is vastgezet – mede door de inbreng van enkele deskundige gastsprekers – maar er is zeker nood aan bijsturing en aanvulling. Ook daarvoor biedt de academische inbedding een meerwaarde. Veel meer dan vroeger legt de universiteit de nadruk op activerend onderwijs, iets wat zich voor dit vak vertaalt in een reeks van opdrachten die de studenten persoonlijk moeten uitvoeren. Een ervan is een kritische evaluatie van wat ze tijdens de hoorcolleges te zien en te horen kregen. De resultaten van deze evaluatie zal ik over enkele weken ontvangen. Het is mijn bedoeling om ze vanaf het volgende academiejaar “een overvloed aan vruchten” te doen afwerpen.

Bibliothecarissen in Vlaanderen: profielen en opleiding

Jacqueline van Leeuwen¹²

Niet elke bibliothecaris is een erfgoedbibliothecaris. Zorg dragen voor ons documentair erfgoed vraagt immers bijzondere competenties. Om erfgoedbibliothecarissen van de toekomst beter te wapenen, is het noodzakelijk deze competenties in kaart te brengen. Zij vormen immers het uitgangspunt voor een efficiënt vormingsaanbod. Hoever staan we daar eigenlijk mee?

Sinds 2009 bestaan er **twee duidelijke beroepscompetentieprofielen voor de bibliotheeksector**, namelijk een voor Bibliothecaris/informatiemanager en een voor Bibliotheekmedewerker/Informatiebemiddelaar. Deze profielen zijn gebaseerd op eerdere competentieomschrijvingen en werden door de ABD-BVD, VVBAD, VOWB en LOCUS samen met de SERV uitgewerkt.¹³ In vergelijking met vroegere profielen is de focus verschoven van een sterke nadruk op ICT naar meer nadruk op management. Op dit moment besteden ze echter geen expliciete aandacht aan de bijzondere noden en behoeften van erfgoedbibliotheken. Een addendum bij deze profielen, specifiek voor erfgoedbibliotheken, is dus wenselijk.

Momenteel bestaan er **drie types opleidingen voor bibliothecarissen**. De *Initiatie tot de Bibliotheek-, Documentatie- en Informatiekunde* is een opleiding op het niveau van het secundair onderwijs.¹⁴ In deze basisopleiding is geen ruimte voor specifieke erfgoedaccenten, wat ook begrijpelijk is. Aan verschil-

lende centra voor volwassenenonderwijs kan men ook een *Graduaat Bibliotheekwezen en Documentaire informatiekunde*¹⁵ volgen. Deze opleiding besteedt vaak aandacht aan de basisbeginselen van preservatie en restauratie. Studenten aan de *Postacademische vorming Informatie- en Bibliotheekwetenschap* (Universiteit Antwerpen) kunnen opteren voor een keuzevak “Erfgoedbeheer in bibliotheken”. De zorg voor ons culturele erfgoed komt dus wel aan bod in de bibliotheekopleidingen, maar slechts beperkt en vaak ook zijdelings.

De vele **hervormingen in het hoger onderwijs** zetten het bestaande opleidingsaanbod bovendien onder druk. De introductie van een nieuw opleidingsniveau, het hoger beroeps- onderwijs (HBO,) dwingt de bestaande graduaatopleidingen om te hervormen. De postgraduaatopleiding heeft dan weer plannen om zich te ontpoppen tot een masteropleiding. Kortom, de komende jaren zullen van grote betekenis zijn voor de toekomst van de bibliotheekopleiding in het algemeen en de vorming van erfgoedbibliothecarissen in het bijzonder. De plaats van de specifieke competenties van de erfgoedbibliothecaris in dit geheel is een blijvende zorg, die met een verduidelijking van de competenties van een erfgoedbibliothecaris zichtbaar kan worden gemaakt. Daarnaast blijft, zoals de VVBAD al eerder betoogde, het globale opleidingsplaatje voor bibliothecarissen eveneens een aandachtspunt.¹⁶

Ophaling uit één van de oudste magazijnen in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

- 1 Prof. dr. Pierre Delsaert (1963) studeerde geschiedenis en informatie- en bibliotheekwetenschap. Hij is voorzitter van de vakgroep Informatie- en Bibliotheekwetenschap van de Universiteit Antwerpen; aan de universiteiten van Antwerpen en Leuven doceert hij o.m. boek- en bibliotheekwetenschap. Hij is voorzitter van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en redactievoorzitter van *De Gulden Passer. Tijdschrift voor boekwetenschap*.
- 2 R. DE HERDT, P. VIAENE red., *Rijkdom bedreigd*. Brussel, Gemeentekrediet, 1990.
- 3 T. SANDERS, *Slow Fires: On the Preservation of the Human Record*, 1987.
- 4 J. WALTERUS, *Bewaar(de)bibliotheek in Vlaanderen*, Brussel, 2003; L. SIMONS, *Bewaarbibliotheek in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*, Brussel, Culturele Biografie Vlaanderen, 2005.
- 5 *Decreet van 23 mei 2008 houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid*, afdeling III (Het subsidiëren van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek), meer bepaald art. 40, paragraaf 2.
- 6 De opleiding Informatie- en Bibliotheekwetenschap is de enige universitaire bibliotheekopleiding in Vlaanderen. Ze wordt sinds 1983 georganiseerd door de Universiteit Antwerpen; tot 2009 gebeurde dit op basis van interuniversitaire afspraken. Tijdens het schrijven van dit artikel (mei 2010) lag het aanvraagdossier voor het nieuwe masterprogramma bij de Vlaamse Erkenningscommissie. In afwachting van een erkenning wordt het curriculum aangeboden als een postacademische vorming. Zie: www.ua.ac.be/ibw.
- 7 *Beroepscompetentieprofiel Bibliothecaris/Informatiemanager*, Brussel, SERV, oktober 2009; zie: www.serv.be/uitgaven/1576.pdf.
- 8 L. WATTEUW, *De handdruk van Chronos. Zorgen voor het middeleeuwse manuscript 1731–1937*, onuitgegeven proefschrift KU.Leuven, 2008.
- 9 B. OP DE BEECK, *Jezuïetenbibliotheek in de Zuidelijke Nederlanden. De liquidatie 1773–1828*, onuitgegeven proefschrift KU.Leuven, 2008.
- 10 *Onderzoek naar de opleidingsnoden van erfgoedbibliotheek inzake preservatie, conservatie en restauratie: de opleidingen Informatie- en Bibliotheekwetenschap (UA) en Conservatie en Restauratie – optie Papier (HA) als wegbereders voor een coherente aanpak*.
- 11 “Multa saepe legi, sed mensis unius intercapedo memoriam ita deleverat omnem, ut vixdum scirem quos legissem. At quae alios docui, ea tam mihi perspecta sunt quam corporis membra omnia. (...) Horum cognitionem firmam esse, certam esse frugemque proferre amplissimam experimento comperi.” Geciteerd naar de uitgave in *Opera, quae proxima pagina enumerantur*, Lugduni, apud Gryphium, 1531 = *Monumenta Humanistica Belgica*, 3 (Nieuwkoop, B. de Graaf, 1967), p. 28. Met dank aan prof. dr. Dirk Sacré voor de referentie en de hulp bij de vertaling.
- 12 Dr. Jacqueline van Leeuwen is historica en stafmedewerkster kwaliteitszorg bij FARO.
- 13 Zie: www.serv.be/uitgaven/1577.pdf en www.serv.be/uitgaven/1577.pdf.
- 14 Voor een overzicht van het aanbod, zie: www.ond.vlaanderen.be/onderwijs-aanbod/lijst.asp?studie=355&hs=317
- 15 Voor een overzicht van het aanbod, zie: www.ond.vlaanderen.be/onderwijs-aanbod/lijst.asp?studie=586&hs=417
- 16 In 2007 en 2008 publiceerde de VVBAD standpunten over de toekomst van de bibliotheekopleidingen: www.vvbad.be/node/3102 en www.vvbad.be/node/4057

Who's afraid of the digital age?

→ Erfgoedbibliotheken als antidotum voor collectieve amnesie

Erfgoedbibliotheken zijn de bewaarplaats van het collectieve geheugen ofte de schriftelijke cultuur, het zijn de “behoeders van ons intellectuele patrimonium”.² De proliferatie van het aantal en de soorten bemiddelaars tussen heden en verleden zorgt voor een heuse toename van de opdracht. Daarbij komt nog de explosieve groei die de hele digitale revolutie met zich brengt. De uitdaging daar is niet zozeer de digitalisering van de bestaande collecties, maar vooral ook de bewaring van virtuele productie en *digital born material* voor de lange termijn. De hoofdbibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen vond het onlangs aangewezen even te benadrukken dat er nog steeds papieren boeken en tijdschriften gekocht en bewaard worden!³

Naast musea en archieven kregen ook bewaarbibliotheken erkenning en een plek in het erfgoedveld in Vlaanderen. Laermans en Gielen verwijzen inzake de ‘vererfgoeding’ naar de cruciale rol van het Erfgoeddecreet van 2004, ondertussen vervangen door het meer overkoepelende decreet van 2008.⁴ In de memorie van toelichting bij dit decreet wordt expliciet aangegeven dat de sector van de erfgoedbibliotheken verwant is “met de sector van de culturele archiefinstellingen. Het Archiefdecreet van 2002 nam, in theorie, ook deze sector mee. Er werd echter nooit een volwaardig beleid ontwikkeld. [...] De achterstanden zijn dus enorm.” Benadrukkend dat er effectief sprake is van “topcollecties met een internationale faam” werd aangestipt dat er in dit decreet enkel sprake is van een “eerste aanzet” van beleid. Concreet creëerde men de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als netwerkorganisatie. Die kreeg decretaal maar liefst zeven doelstellingen opgelegd, waar een jaarlijkse werkingssubsidie van 285.000 euro werd tegenover geplaatst. Laat het duidelijk zijn: het is mooi dat een eerste stap werd gezet! ‘Van iets naar ergens is makkelijker dan van niets’, hield de socialistische arbeidersbeweging in de 19^e eeuw haar vaak ontgoochelde achterban geregeld voor.

Ondanks deze aanzetten is er tot op heden nog onvoldoende besef en bewustzijn van het belang van de bewaarbibliotheek als erfgoedspeler. Hoewel erfgoedbibliotheken zowat overal behoorlijk druk geconsulteerd worden en bovendien geen echte tegenstanders kennen, lijken ze bij velen (zowel in de media,

bij politici en andere beleidsmakers) toch niet “top of mind”. Een extreem voorbeeld: de berichtgeving rond de vernietiging van de nationale en universiteitsbibliotheek Vijecnica in Sarajevo anno 1992. Bij de brand van het gezichtsbepalende, neo-Moorse gebouw gingen maar liefst drie miljoen handschriften en publicaties – het erfgoed van moslims, Serviërs, Kroaten, joden en andere bevolkingsgroepen in Bosnië-Herzegovina – verloren. Onder bibliotheken kwamen wel internationale solidariteitsacties op gang en het Joegoslaviëtribunaal had er wel enige aandacht voor, maar in de rest van Europa en de wereld ging het haast onopgemerkt voorbij.⁵ In Vlaamse kranten werd bijvoorbeeld wel opgemerkt dat het door brand vernielde gebouw ook de Nationale Bibliotheek huisvestte, maar enige informatie over de collecties die daarbij verloren gingen, was er niet. Het gebouw ging met de weinige aandacht lopen. Het Nederlandse *NRC Handelsblad* had wel een streepje aandacht voor de verloren collecties, maar ook daar stond vooral het gebouw in de schijnwerper: “De bibliotheek was de trots van Sarajevo, met haar indrukwekkende stucwerk en architectonische speelsheid, en de vernietiging van het gebouw betekent een zware psychologische slag voor de belegerde inwoners van de stad.”⁶ Jammer, want het verhaal van de bibliotheek uit Sarajevo reveleerde ook zeer duidelijk dat het hoegenaamd niet vrijblijvend is wat er bewaard wordt. De operatie mislukte, maar er werden wel pogingen ondernomen om vooral de islamitische teksten uit de bibliotheek te redden. Vreemd dat bibliotheekcollecties als “tastbare en in vele gevallen ook de unieke getuigen van onze geschiedenis en onze cultuur” altijd weer in het niets zinken tegenover historische monumenten en gebouwen.⁷

MEER DAN ALLEEN EEN BOEKENTOREN OF MONUMENT: CULTUREEL ERFGOED!

Vandaar ook dat bijvoorbeeld de fantastische architectuur van de Gentse universiteitsbibliotheek veel meer en makkelijker media-aandacht genereert dan de nochtans absolute topcollecties die worden beheerd in de Gentse Boekentoren. Hieraan valt enkel te remediëren door steeds weer nieuwe invalshoeken te kiezen om de rijkdom van die collecties onder de aandacht te brengen. De talloze rondleidingen in de Boeken-

toren trekken steeds weer een ander publiek dat niet noodzakelijk interesse heeft voor het roerend patrimonium, maar altijd wordt er al dan niet aan de hand van voorbeelden gewezen op de historiek en de rijkdom van de collecties. Zowat alle erfgoedbibliotheken zetten sinds een aantal jaren steeds actiever hun patrimonium in bij allerlei publieke manifestaties, want onbekend is onbemind.

Elke zichzelf respecterende erfgoedbibliotheek participeert aan of organiseert zelf erfgoed-, open monumenten- en architectuurdagen, rondleidingen, lezingencycli, studiedagen, tentoonstellingen, publicaties, educatieve pakketten, thematische websites ... In de loop van 2009 werden door de Gentse Universiteitsbibliotheek bijvoorbeeld maar liefst 456 collectiestukken in bruikleen gegeven aan twintig verschillende tentoonstellingen van New York en Lissabon tot Nijmegen en Herford, maar bovenal in Gent waar sinds jaar en dag met alle erfgoedspelers een zeer goede samenwerking bestaat. Een 'rapport' dat zowel kwantitatief als kwalitatief de vergelijking met veel landelijk erkende musea in Vlaanderen kan doorstaan.

Aangezien de leeszaal jaarlijks door meer dan 200.000 mensen wordt 'bezoekt', wordt ook in het gebouw zelf vaak een opstelling gemaakt waarin een aspect van de collecties wordt uitgelicht. In 2009 was er bijvoorbeeld een presentatie rond Henri Pirenne en diens 'Mahomet et Charlemagne'-hypothese, was er een opstelling rond vriendschap in de fotografische collecties van de UB, een over het archief van Willy Roggeman

Leeszaal van een erfgoedbibliotheek: de Bibliotheca Wittockiana in Brussel.

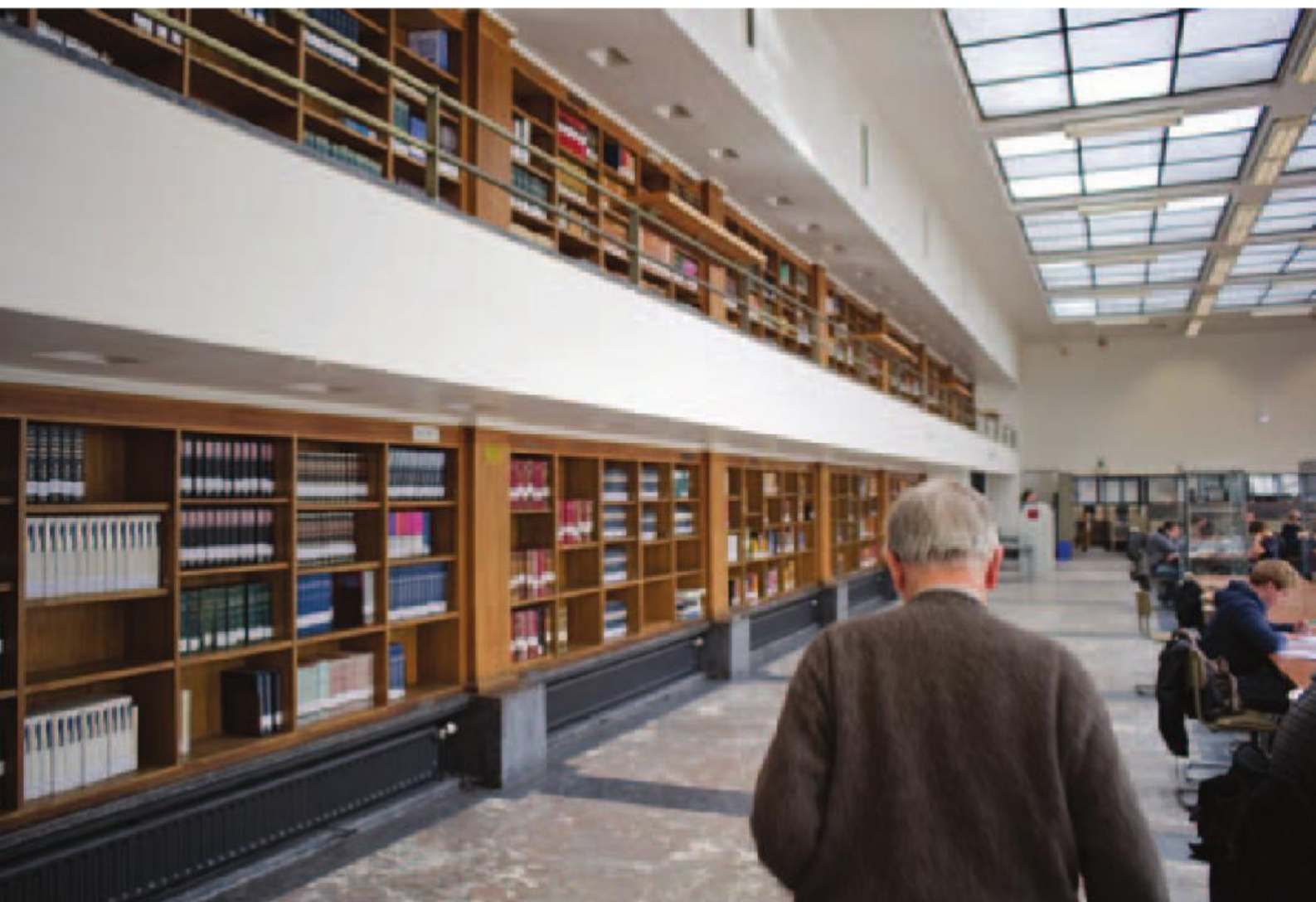
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

alsook eentje over de vriendschap tussen de architecten Henry Van de Velde, Huib Hoste en Raphaël Verwilghen met name in hun brieven. Samenwerking en partnerschap is bij de creatie van dergelijke presentaties altijd cruciaal. Zo waren de laatste drie voorbeelden niet mogelijk geweest zonder de actieve samenwerking met en vooral inzet van respectievelijk de vakgroep Middeleeuwse geschiedenis, de vakgroep Nederlandse literatuur en het Vlaams Architectuur Instituut (VAI). Niet alleen moet de bibliotheek erop toezien dat er een meerwaarde is voor de eigen collectiebeherende opdracht, maar bovenal moet erover gewaakt worden dat de reguliere taken van de bibliotheek er niet onder lijden. In het beste geval wordt de werking er wel door geleid. Dat is uiteraard niet eenvoudig, vooral omdat – het aandachtsregiem, weet u wel – het werken aan publiekspresentaties vaak als meer uitdagend wordt ervaren dan boek nummer 15.000 van dit jaar uit het magazijn halen voor lezer nummer 3.000, dan ervoor te zorgen dat databanken x, y en z goed werken, dat het interbibliotheecair leenverkeer vlot loopt, ...

Om die extra culturele werking ook daadwerkelijk als een positieve motor aan te kunnen wenden voor de reguliere werking, opteerde de Universiteitsbibliotheek Gent er in 2005 voor om

te werken vanuit en met een inhoudelijke focus. De samenwerkingsformule waarbij de bibliotheek de collecties inbrengt, het bibliotheekteam onderzoeksondersteunend en faciliterend werkt en de vakgroepen onderzoek en inhoud brengen, bleek de ideale manier van werken. Niet in het minst dankzij de bijzonder stimulerende en versterkende samenwerking met de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de UGent werd de focus op architectuur een succes. Eigen lof stinkt natuurlijk, maar de visuele presentatie van de resultaten van vijf jaar Architectuurfocus spreekt boekdelen.⁸ De meest zichtbare uitschieters waren ongetwijfeld 'Recollecting Landscapes' en 'Piranesi'. De esthetisch mooie en interessante tentoonstellingen in het S.M.A.K. en het Museum voor Schone Kunsten trokken elk meer dan 20.000 bezoekers, maar zijn niet meer. In de erfgoedbibliotheek kan men uiteraard nog steeds terecht voor

*De grote leeszaal van de Gentse Boekentoren.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

Zuurvrij herverpakken van efemera.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier

de publicaties *Recollecting Landscapes: herfotografie, geheugen en transformatie: 1904–1980–2004* en *Piranesi. De prenten-collectie van de Universiteit Gent*, die i.s.m. A&S Books werden gerealiseerd. Tot op vandaag halen ook de projectwebsites www.recollectinglandscapes.be en <http://adore.ugent.be/piranesi> aardige bezoekcijfers. Dit zijn uiteraard zeer mooie resultaten, maar cruciaal is dat die werking een grote dynamiek teweegbracht waarbij tal van collectiestukken een conservatorische behandeling kregen of gerestaureerd werden, waarbij we expertise opbouwden inzake het digitaliseren, waarbij een nieuw publiek de bibliotheek leerde kennen, waarbij inhoudelijke gehelen werden gevormd in de collectie⁹, waarbij ... Bepaalde lijnen die werden uitgezet worden verder uitgebouwd, maar de focus is een vorm van projectwerking en dus per definitie beperkt in de tijd. Daarom ging de Architectuurfocus eind 2009 over in een Stadsfocus, niet het minst om in

de komende periode te werken rond en met de bijzonder rijke collecties Gandavensia en vliegende bladen. Wat het palmares wordt van de 'Stadsfocus' is op dit ogenblik nog niet duidelijk, maar de collecties van de Universiteitsbibliotheek Gent zullen alvast bijzonder goed vertegenwoordigd zijn in de opstelling van het nieuwe Stadsmuseum STAM, dat begin oktober de deuren opent op de Gentse Bijlokesite, alsook in de verschillende publicaties die naar aanleiding hiervan over Gent verschijnen.¹⁰

Andere zekerheid is dat in de komende periode heel sterk gefocust zal worden op het behoud en beheer van de collectie. De collectie is in de Boekentoren decennialang blootgesteld aan stof en een ongunstig klimaat. De verhuis naar een nieuw depot en de grondige restauratie van het architecturaal patrimonium zullen van de Boekentoren de meest zichtbare bouwswerf van de stad maken. Dit alles kan alleen maar dankzij forse investeringen van diverse overheden, niet in het minst van de Universiteit Gent zelf. Harde bewijzen zijn er natuurlijk niet, maar het is meer dan twijfelachtig of al die investeringen

*Rembert Dodoens, Cruijdeboeck, Antwerpen:
Jan vander Loe (1554) en facsimile (1974) in de collectie
van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier*

effectief zouden zijn vastgelegd indien de Universiteitsbibliotheek niet permanent haar collecties en haar gebouw in de kijker had gewerkt.¹¹ De eerste voorwaarde was uiteraard het kwaliteitsvol opnemen van de dienstverlenende taak voor het onderzoek en onderwijs aan de Universiteit Gent, maar zonder de culturele werking waren de noodzakelijke structurele investeringen er misschien nooit gekomen. Die investeringen zullen de werking in de diepte en de breedte op termijn ook faciliteren.

Dit geldt uiteraard niet alleen voor de casus Boekentoren, waar we de kracht van het gebouw ook kunnen aanwenden om de collecties onder de aandacht te brengen. Dit laatste dient met zoveel mogelijk collecties van erfgoedbibliotheeken te gebeuren. Veelheid, diversiteit, heterogeniteit en verdieping zijn de kernbegrippen van hun collecties. De publiek toegankelijke collecties van erfgoedbibliotheeken vormen dan ook het perfecte antidotum voor de door Pascal Gielen en Rudi Laermans gevreesde "erfgoedblik" die soms neigt naar "een homogenisering die de complexe mix van vele geschiedenissen en de heterogeniteit van zowel verleden als heden op een onverantwoorde manier uitvlakt."¹² De erfgoedbibliotheek biedt haast onbeperkte mogelijkheden tot verdieping. Precies die eigenschap van de erfgoedbibliotheek maakt dat de toekomst er stralend uitziet. In deze digitale tijden, waarin informatie in overvloed aanwezig is en steeds meer loskomt van materiële dragers, worden spelers die gebruikers wegwijs maken in de veelheid en die de kwaliteit van informatievoorziening bewaken alsmat belangrijker. Bovendien heeft de erfgoedbibliotheek alle troeven in huis om de meest fantastische plek te zijn waar tijd is voor bezinning, reflectie en zelfstudie.¹³ De Erfgoedbibliotheek is niet bang van, maar koestert Virginia Woolf.

- 1 Hendrik Defoort is doctor in de Geschiedenis en publiceert over sociale geschiedenis en erfgoedbeleid. Hij was van 1997 tot 2002 als aspirant van het FWO verbonden aan de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis UGent, en van 2003 tot 2009 als coördinator erfgoedbeleid verbonden aan de vzw Gent Cultuurstad/STAM. Sinds oktober 2009 is hij collectiebeheerder Moderne Fondsen van de Universiteitsbibliotheek Gent.
- 2 Naar J. WALTERUS, *Bewaar(de)bibliotheken in Vlaanderen. Eindrapport* (2003). Zie www.faronet.be/files/pdf/pagina/bewaarbibliotheken_eindrapport.pdf.
- 3 Graham Jefcoate, gecit. in B. FUNNENKOTTER, De Nieuwe Bieb, in: *NRC Handelsblad*, 27 & 28 maart 2010.
- 4 Zie: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/ml/1386538-Cultureel-erfgoeddecreet.html
- 5 S. ZGONJANIN, 'The Prosecution of War Crimes for the Destruction of Libraries and Archives during Times of Armed Conflict', in *Libraries & Culture*, 40(2005), pp. 128–144.
- 6 *NRC Handelsblad*, 27 augustus 1992.w
- 7 A. RENARD, 'Conservering en restauratie van boeken in Vlaanderen', in: *Ons Erfdeel*, 1993, p. 419.
- 8 Zie: www.stadsfocus.be/architectuurfocus
- 9 Zie bijvoorbeeld het geheel dat werd gevormd rond het werk van Louis Joseph Roelandt (1786–1864 ; Gents stadsarchitect) dat voordien over diverse collectieonderdelen verspreid zat (<http://search.ugent.be/meercat/x/images?q=Louis+Roelandt>)
- 10 Zie: www.stamgent.be
- 11 Zie: www.boekentoren.be
- 12 R. LAERMANS en P. GIELEN, 'De stille 'vererfgoeding' van Vlaanderen. Over het Vlaamse cultureel erfgoedbeleid en zijn effecten', in: *Cultureel Goed: over het (nieuwe) erfgoedregiem*, Heverlee, 2005, pp. 121–149, p. 147.
- 13 Zie J. HERMSEN, 'Een andere visie op tijd. Zappen naar een volgend opwindingsmoment', in: *De Groene Amsterdammer*, 6 november 2009, pp. 30–33.

De virtuele erfgoedexpert in de klas

→ Kennis van buiten de schoolmuren binnen het klaslokaal

Achter de muren van archieven en musea schuilen heel wat interessante beroepen die vaak onvoldoende zichtbaarheid krijgen. Omdat de ateliers moeilijk toegankelijk zijn, is een bezoek met de klas niet altijd mogelijk. Het e-cultuurdemonstratieproject De virtuele erfgoedexpert in de klas brengt hierin verandering: vanaf nu kunnen erfgoedexperts en hun werkomgeving virtueel met een webcam in de klas gehaald worden. FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw waagde zich samen met Amsab-ISG en de lerarenopleiding van de Arteveldehogeschool i.s.m. de basisschool O.L.V.-Visitatie in Mariakerke aan het experiment: leerlingen uit het vijfde leerjaar kregen voor de eerste keer in Vlaanderen les via een webconferentie-opstelling.

Het idee komt uit Nederland, waar het natuurwetenschappelijk museum Naturalis in 2007 in samenwerking met Ecomare en Kennisnet het pilootproject *Expert in de Klas* ontwikkelde. Sinds 2008 kunnen Nederlandse scholen een beroep doen op een webplatform *Expert op afstand* om live in de klas via video- of webconferencingtools te praten met experts in hun werkomgeving. Een van de erfgoedgerelateerde experts is de schilderijenrestaurator van het Gemeentemuseum Den Haag.²

Hoe kan expertise van buiten de schoolmuren makkelijk binnen de klas worden gebracht? Voor de webconferentie wordt voor een zo eenvoudig mogelijke opstelling gekozen. De (technologische) instap voor scholen om deze methodiek te hanteren is zo laagdrempelig mogelijk gehouden. De klasbenodigdheden zijn: een computer met een breedband-internet aansluiting, luidsprekers, een microfoon en een handcamera met webcamfunctie. In de erfgoedorganisatie is de opstelling identiek. De communicatie, de uitwisseling van beeld en geluid, verloopt via Adobe Connect, een online videoconferentieplatform. Op een beeldscherm in de klas zien de leerlingen een expert aan het werk en krijgen ze de kans om live vragen te stellen. De interactie met de expert zorgt voor

een unieke toevoeging aan het reguliere onderwijsprogramma. Ze biedt leerlingen praktijkkennis die niet vanzelfsprekend is omdat de werkzaamheden achter de schermen plaatsvinden of te ver van de school gebeuren.

Interactieve lessen via internet zijn laagdrempelig, nieuw en spannend en daardoor extra motiverend. Vooral op het vlak van erfgoededucatie biedt deze methode nieuwe mogelijkheden:

- deze innovatieve, educatieve ICT-toepassing implementeert breedbandtechnologie in het onderwijs en de erfgoedsector;
- de methode werkt beter dan de traditionele 'uitleenkoffers' van musea waarbij de leerkracht zich eerst moet inwerken of een uitgebreide handleiding moet doorworstelen. Zonder expert in de klas verlies je vaak de helft van de waarde van de uitleenkoffer door het gebrek aan expertise en duiding. Het direct visueel contact met de expert in zijn of haar eigen werkplek (bv. een restauratieatelier) biedt een grote meerwaarde ten opzichte van klassieke offline educatieve werkinstrumenten;
- de 'expert op afstand' biedt een oplossing voor wie de verplaatsing naar een erfgoedinstelling of -site om allerlei redenen minder vanzelfsprekend is, bijvoorbeeld omwille van de beperkte fysieke mobiliteit van de leerlingen;
- het systeem maakt het financieel en praktisch haalbaar om tijdens het schooljaar meerdere 'virtuele' bezoeken te brengen aan een erfgoedinstelling of -site zonder dat het kostenplaatje hiervan oploopt.

Om deze vernieuwende educatieve methode in Vlaanderen te introduceren, werkte FARO op vraag van het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media en in samenwerking met de reeds vermelde partners onder de naam *De virtuele erfgoedexpert in de klas* een webles uit over papierrestauratie.

Een goede pedagogische omkadering is een belangrijke voor-

Dankzij de breedbandtechnologie kunnen leerlingen rechtstreeks vragen stellen aan de experts.

© FARO

Twee restauratrices van het AMSAB-ISG brengen twee klasjes de basisbeginselen van de papierrestauratie bij.

© FARO

waarde voor het welslagen van de webles. Daarom ontwikkelde de lerarenopleiding van de Arteveldehogeschool een didactische omkadering voor de virtuele erfgoedexpert aan de hand van één thema voor de derde graad lager onderwijs waar de rol van een 'erfgoedexpert' is ingebed. Ze vonden de basischool O.-L.-V.-Visitatie in Mariakerke (Gent) bereid om hieraan mee te werken. Voorafgaand aan de webles kregen de leerlingen van het vijfde leerjaar een les over affiches en deden ze proefjes met het restaureren ervan. De kinderen stelden een vragenlijst op die vooraf aan de restauratrice van Amsab-ISG werd bezorgd. Bij de voorbereiding van de les kreeg de restauratrice eveneens didactische ondersteuning. Om het effect van deze methodiek (leercurve) na te gaan, observeerden de pedagogen van de Arteveldehogeschool de reacties van de kinderen tijdens de les.

Op donderdag 6 mei 2010, de dag waarop de demonstratie van het project plaatsvond, stonden via een beeldscherm de twee klasjes van het vijfde leerjaar in direct contact met het restauratieatelier van Amsab-ISG waar twee papier- en boekrestauratrices, Kris Desij en Elke De Smet, hen de knepen van het vak live uit de doeken deden. De leerlingen maakten kennis met de

werkplek van de restauratrices en kregen de kans om rechtstreeks vragen te stellen. De storingen in de geluidsverbinding van de klas naar het Amsab-ISG werden opgevangen door een systeem van rode en groene kaarten die de leerlingen in de lucht konden steken en het stellen van vragen via de chatmodule van Adobe Connect.

De virtuele erfgoedexpert in de klas is een innovatieve, educatieve ICT-toepassing die breedbandtechnologie implementeert in het onderwijs en de erfgoedsector (musea, archieven, erfgoedsites ...). Met het didactisch frame dat de Arteveldehogeschool Gent ontwikkelde en de technische handleiding van FARO zullen lessen als deze een haalbare kaart blijken voor scholen en erfgoedinstellingen. In de toekomst zal FARO, in samenwerking met de Arteveldehogeschool en het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, deze methodiek actief in de erfgoedsector en het onderwijs promoten. De 'virtuele erfgoedexpert' opent zo deuren naar nieuwe werkvormen: een unieke kans om kennis van buiten de schoolmuren op een interactieve manier binnen de vertrouwde klasomgeving over te brengen.

Interactieve lessen zijn laagdrempelig, nieuw en spannend en daardoor extra motiverend.
© FARO

1 Bart De Nil is historicus en stafmedewerker archieven en ICT bij FARO. Ans Van de Cotte is kunsthistorica en stafmedewerker communicatie bij FARO.

2 Zie: <http://expertopafstand.kennisnet.nl/boekeexpert/gemeentemuseum> (sessie 3: *Ik ben schilderijenrestaurator!*)

3 cf. aanbeveling traject erfgoededucatie *Van denken naar doen*, 2008, zie: www.faronet.be/files/pdf/pagina/van_denken_naar_doen_oktober2008.pdf.

Collectievorming en aankoopbeleid in Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen

→ Stavaza van een lezingenreeks

Om het debat rond collectievorming en aankoopbeleid in de Vlaamse kunst- en erfgoedsector aan te wakkeren, organiseerden FARO, BAM² en het agentschap Kunsten en Erfgoed op 8 oktober 2009 een druk bijgewoond symposium in het Flageygebouw. Gegeven de massale belangstelling en de vraag vanuit verschillende hoeken om het debat over dit thema voort te zetten, besloten de drie partners om in het voorjaar van 2010 een lezingenreeks op te zetten waarin een aantal binnen- en buitenlandse sprekers hun visie op collectievorming en aankoopbeleid diepgaander zouden kunnen toelichten. In deze bijdrage willen we de inzet van het debat nog eens schetsen en een algemene impressie geven van de voorbije lezingen.

INZET VAN HET DEBAT

“De Vlaamse Gemeenschap zou systematisch moeten laten onderzoeken welke collectieprogramma’s op welke plaats gerealiseerd kunnen worden. Daartoe moet ze haar blik verbreden tot het hele Vlaamse museumlandschap.”

“Er moet werk gemaakt worden van wat echt belangrijk is, meer bepaald een herdenking van de krachtsverhoudingen binnen het huidige museumlandschap. De Vlaamse Gemeenschap moet zich veel actiever opstellen. Ze moet hoognodig een aantal deskundigen aan het werk zetten om een schets te maken van het gewenste Vlaamse museumlandschap, en op basis daarvan bepaalde instellingen bijkomende middelen geven.”

Bovenstaande citaten dateren van 1999. Ze komen uit een bijdrage van Koen Brams en Dirk Pültau in *De Witte Raaf* waarin ze een kritische doorlichting maken van het beeldende kun-

stenbeleid van de aftredende cultuurminister Luc Martens (1995–1999). Deze citaten zijn exemplarisch voor de wijze waarop beide auteurs tijdens de jaren 1990 het Vlaamse beeldende kunstenbeleid, alsook het verzamel- en collectiebeleid van individuele kunstinstellingen steeds weer aan de kaak stelden.³ In hun typische, vaak polemische rechttoe-rechtaan-stijl hekelden Brams en Pültau keer op keer het door hen gepercipieerde gebrek aan visie van zowel de overheid als van de voornaamste kunstinstellingen met betrekking tot het verzamelen, ontsluiten, behouden en beheren van kunst. Vragen als: “Wat verzamel ik (niet)?”, “Waarom verzamel ik?”, “Wat is de plaats en functie van mijn instelling en collectie in het huidige kunsten- en bredere maatschappelijke veld?” leken volgens beide auteurs nooit gesteld te worden. Dit gebrek aan visie manifesteerde zich voor hen het duidelijkst in de middelmatigheid van nogal wat (deel)collecties van de Vlaamse kunstinstellingen maar ook van deze van de Vlaamse Gemeenschap, in het soort tentoonstellingen dat wel en het soort dat niet of veel te weinig werd opgezet, alsook in het volgens hen manifesterde gebrek aan discursieve omkadering van de werken uit de collectie of van de tentoonstellingen die werden opgezet. Uit hun analyses bleek in ieder geval dat het beeldende kunstenbeleid en in het bijzonder het verzamel- en collectiebeleid in het Vlaanderen van de jaren 1990 er behoorlijk beroerd aan toe was. Ondertussen is er heel wat veranderd. De oproep van Brams en Pültau om het roer om te gooien, viel in ieder geval bij de Vlaamse overheid niet in dovemansoren. Zo hebben de opeenvolgende cultuurministers Martens en Anciaux er alvast voor gezorgd dat de wijze waarop de Vlaamse overheid kunst aankoopt voor de collectie van de Vlaamse Gemeenschap van-

af medio jaren 1990 professionaliseerde en objectiverde.⁴ Daar waar de aankoop van hedendaagse kunstwerken vroeger gezien werd als een directe steunmaatregel van de overheid aan (vaak bevriende) kunstenaars (die hierdoor ook impliciet erkend werden als relevante kunstenaars), wat leidde tot een verzameling werk van heel wisselende kwaliteit, verschoof de focus geleidelijk naar het aankopen van kwaliteitsvolle werken of oeuvres van een beperkter aantal relevante of belangrijke kunstenaars. De uitbouw van een collectie met museale kwaliteit werd de inzet van het verzamelbeleid. Om te bepalen welke kunstenaars en welke werken of oeuvres relevant en van museale kwaliteit zijn, werd een beroep gedaan op een expertencommissie en in een later stadium op het oordeel van een externe curator, die iedere aankoop omstandig moesten motiveren.⁵ Verder werden nieuwe beleidsinstrumenten ontwikkeld, zoals bijvoorbeeld het Topstukkendecreet en de sleutelwerkenregeling, die ervoor moeten zorgen dat de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen topwerken of sleutelwerken kunnen verwerven of in hun bezit kunnen houden die ze anders nooit zelf zouden kunnen aankopen.⁶ Haar eigen aankoopbeleid kaderde de Vlaamse overheid trouwens steeds meer binnen de ruimere 'Collectie Vlaanderen'. Hiermee worden alle in Vlaanderen aanwezige publieke kunstcollecties bedoeld, die samen een kwalitatief overzicht moeten bieden van de cultuurgeschiedenis van Vlaanderen, gesitueerd binnen de bredere nationale en internationale tradities. Via haar aankoopbeleid wil de overheid waar nodig en mogelijk is lacunes binnen deze ruimere 'Collectie Vlaanderen' aanvullen.

Uit bovenstaande initiatieven mag blijken dat de Vlaamse overheid sedert het einde van vorige eeuw op een meer consequente en doordachte manier haar eigen collectiebeleid poogt vorm te geven en op die wijze, middels langdurige bruiklenen of inbewaringgevingen, ook bijdraagt tot de uitbouw van de collecties van de diverse Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen.

Naast het verdere uitbouwen van de collectie zullen behoud en beheer in de toekomst steeds centraler op de agenda komen te staan. Vooral het depotbeleid baart momenteel zorgen.

© FARO, foto: Bart Van der Moeren

gen. Vraag is of die kunst- en erfgoedinstellingen zelf ook een dergelijke evolutie hebben meegemaakt? Of zou het alarmerende beeld dat Brams en Pültau medio jaren 1990 schetsten inzake het verzamel- en aankoopbeleid nog steeds opgaan? Alhoewel de focus enigszins anders lag, bleek uit het *mapping*-onderzoek dat de sociologen Pascal Gielen en Rudi Laermans anno 2004 uitvoerden in de Vlaamse hedendaagse beeldende kunstensector dat een aantal van de pijnpunten die reeds tien jaar eerder aan de orde waren opnieuw aan de oppervlakte kwamen.⁷ Zo onderscheidden ze een drietal belangrijke spanningslijnen binnen de hedendaagse beeldende kunstmusea. Het zijn spanningslijnen die tot op zekere hoogte ook terug te vinden zijn binnen de sector van de schone kunsten en binnen de bredere erfgoedsector.

De eerste *spanningslijn* die ze tijdens hun onderzoek detecteerden, is deze die zich ontvouwt tussen het verzamelen enerzijds en het tentoonstellen anderzijds. Het betreft het feit dat Vlaamse hedendaagse kunstmusea vaak een aanzienlijke collectie bezitten, maar deze onvoldoende tonen en publiek valideren. Hiervoor zijn een aantal specifieke redenen aan te wijzen. Allereerst is er het feit dat de collectie nogal eens stiefmoederlijk wordt behandeld doordat een heel belangrijk aspect van het collectiebeleid, namelijk het behoud en beheer van de collectie, in Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen ondermaats blijft: collectiestukken zijn niet of onvoldoende geregistreerd waardoor het potentieel van de verzameling onontgonnen blijft of vergeten raakt, collectiestukken worden slordig opgeslagen waardoor ze soms zoek raken en letterlijk

verloren gaan, collectiestukken worden in slechte omstandigheden bewaard waardoor ze (al dan niet definitief) beschadigd raken en niet meer getoond kunnen worden...

Daarnaast is er het feit dat onze kunst- en erfgoedinstellingen vaak onaangepast zijn om bepaalde collectiestukken te kunnen tonen op een manier waarop ze volledig tot hun recht komen. Hierdoor zijn ze nogal eens gedoemd tot een leven in het depot. Brams en Pültau wezen in deze context bijvoorbeeld op het feit dat al onze hedendaagse kunstinstellingen in wezen (slecht) verbouwde panden zijn, wat zijn implicaties heeft op hetgeen je er in kan tonen. Bovendien zijn onze kunst- en erfgoedinstellingen relatief beperkt in schaal waardoor slechts een deel van de collectie kan getoond worden.

Komt daar nog bij dat onze musea steeds meer verworden tot tentoonstellingsmachines die draaien op een specifieke evenementenlogica. Deze tentoonstellingsinflatie is een internationaal fenomeen en kan gekaderd worden binnen de bredere strijd om de vrije tijd en de aandacht van de potentiële cultuurparticipant. Zeker in een tijd waarin bezoekersaantallen net zoals kijkcijfers steeds belangrijker worden, is de verleiding groot om extra publiek te lokken met een of andere grote tentoonstelling. Via een tentoonstellingsgericht museumbeleid lokt men immers niet alleen extra publiek, maar haalt men ook sneller de media en verhoogt men bijgevolg ook de politieke zichtbaarheid, dixit Gielen en Laermans. Het organiseren van veel grote tentoonstellingen die vaak receptief van aard zijn en soms weinig uitstaans hebben met de eigenlijke collectie van de instelling zorgt er op zijn beurt echter voor dat de eigen collectie minder aan bod kan komen of naar de achtergrond verwezen wordt. In onze relatief kleine instellingen gaat het organiseren van een grote tentoonstelling namelijk nogal eens gepaard met het aan de kant schuiven van de eigen verzameling. Op den duur lijdt niet alleen de verzameling maar ook de ganse instelling hieronder. De eigen verzameling vormt immers het kloppende hart van iedere kunst- of erfgoedinstelling en deze moet bijgevolg zo veel mogelijk ingezet en uitgediept worden. Het moordende tempo van tentoonstellingen organiseren heeft volgens Brams en Pültau als bijkomend nadeel dat de discursieve praktijken rondom het tentoonstellen ook zwaar tekortschieten. Er is nauwelijks nog plaats en tijd voor verdieping en wetenschappelijk onderzoek, ook met betrekking tot de eigen collectie. Dit uit zich bijvoorbeeld in catalogi die steeds meer verworden tot luxueuze prentenboeken in plaats van gedegen referentiewerken waar je steeds weer naar kan teruggrijpen om beter inzicht in het tentoongestelde of aangekochte werk te verwerven.

De *tweede spanningslijn* die Gielen en Laermans tijdens hun onderzoek detecteerden, is deze tussen instellingen en netwerken. Ondanks het feit dat Vlaanderen zo klein is en uit de

analyse van onder meer Brams en Pültau bleek dat de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen er veel baat zouden bij hebben om, naargelang het thema of de kwestie, in meerdere of mindere mate met elkaar samen te werken, bleken de onderzochte instellingen omstreeks 2004 toch nog vooral op zichzelf gericht te zijn. Dit heeft onder meer te maken met de specifieke ontstaansgeschiedenis en historiek van individuele kunstinstellingen en hun collectie, alsook met het feit dat verschillende instellingen ressorteren onder verschillende voogdijoverheden: stedelijk, provinciaal of Vlaams. Daarnaast speelt echter de veralgemening binnen de kunstensector van wat de Franse kunstsociologe Nathalie Heinich⁸ het 'singuliere waarderegim' noemt. In tegenstelling tot andere maatschappelijke sectoren waar veel meer gedacht wordt vanuit de groep en waar dus het 'collectieve waarderegim' overheerst, wordt de particulariteit van individuele actoren (museumdirecteuren, curatoren, kunstenaars ...) of instellingen binnen de kunstensector heel hoog naar waarde geschat. Hetgeen je onderscheidt van anderen (je eigen visie, ideeën of manier van werken) wordt doorgaans hoger ingeschat dan hetgeen je bindt. In het verleden heerste dan ook vaak een uitgesproken egopolitiek, wat leidde tot persoonlijke vetes en wederzijds onbegrip. Hierdoor kwam het dat het water doorgaans te diep was om op Vlaams niveau nauwer en meer met elkaar samen te werken.

De *derde spanningslijn* die de onderzoekers in 2004 detecteerden, was deze tussen 'privé' en 'publiek'. De verhouding tussen publieke kunst- en erfgoedinstellingen enerzijds en private collectioneers anderzijds kan doorgaans als moeizaam omschreven worden. Wat betreft hun aankoopbeleid opereren kunst- en erfgoedinstellingen vandaag in een heel moeilijke markt. Gezien de al bij al beperkte budgetten waarover onze Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen beschikken, is het voor hen niet altijd even evident om kwalitatief hoogstaande stukken voor de collectie aan te kopen.⁹ Ze zien zich vaak het gras voor de voeten weggemaaid door gefortuneerde verzamelaars die weinig beperkingen kennen met betrekking tot hetgeen ze willen en kunnen verzamelen. Zo kunnen bepaalde verzamelaars veel beter dan individuele instellingen kwaliteitsvolle stukken aankopen of consistente oeuvres van welbepaalde kunstenaars opbouwen. Hierdoor moeten de instellingen wel geregeld een beroep doen op diezelfde verzamelaars om topstukken of sleutelwerken in hun collectie of tentoonstellingen te krijgen. En alhoewel nogal wat verzamelaars bereid zijn om werken of stukken uit te lenen om ze op die manier aan een groter publiek te kunnen tonen en te laten interageren met andere kunstwerken, blijkt uit het onderzoek van Gielen en Laermans dat nogal wat van hen vinden dat hun inspanningen naar de instellingen toe vaak maar matig geapprecieerd of zelfs genegeerd worden. Toch zijn zowel collectioneers als

In vergelijking met vroeger willen onze kunstinstellingen zich weer veel meer buigen over de eigen collectie en hier op een reflexieve manier mee omgaan.

© BRAFA

instellingen op lange termijn als het ware tot elkaar veroordeeld. Zeker in Vlaanderen, waar de kwaliteit van sommige private kunst- of erfgoedverzamelingen in vergelijking met deze van sommige publieke instellingen ongezien is. Niet alleen kunnen privécollecties die in langdurige bruikleen worden gegeven of geschonken worden aan een instelling deze collectie heel mooi aanvullen. Beide collecties kunnen elkaar ook opwaarderen en versterken. Daarnaast kampen zowel collectioneers als publieke instellingen met dezelfde problematiek inzake de opslag en het behoud en beheer van hun respectievelijke verzamelingen. Indien de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen hier verder op zouden kunnen inzetten, dan ligt een win-winsituatie als het ware voor de hand. Op voorwaarde natuurlijk dat ook de moeizame verhouding tussen de private verzamelaars en de diverse overheden in ons land in de toekomst verder opklaart en dat de diverse overheden het ook onderling eens worden over wie wat doet met betrekking tot het verzamel- en collectiebeleid van de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen.

SYMPOSIUM EN LEZINGENREEKS

De drie spanningslijnen die de sociologen Gielen en Laermans in 2004 detecteerden in de hedendaagse beeldende kunstensector en die nog grotendeels spoorden met de eerder door Brams en Pültau geformuleerde pijnpunten kunnen de indruk wekken dat er tot op vandaag weinig is veranderd met betrekking tot de Vlaamse hedendaagse kunstinstellingen en bij uitbreiding met betrekking tot de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen in het algemeen. Niets is minder waar. Allereerst zijn er de laatste jaren een aantal directeurswissels gebeurd die zorgden voor een verjonging aan de top van de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen. We denken hier bijvoorbeeld aan Bart De Baere in het M HKA, Phillip Van den Bossche in Oostende (Mu.ZEE) of Philippe Van Cauteren in Gent (S.M.A.K.). Doordat ze minder betrokken zijn bij de ontstaansgeschiedenis van hun musea en de collectie die ze beheren, kunnen ze wellicht op een meer onbevangen manier dan hun illustere voorgangers met de aanwezige collectie omgaan. Bovendien kunnen we hopen dat met het aantreden van deze nieuwe

figuren de egopolitiek minder prominent aanwezig zal zijn. Deze egopolitiek en de nadruk op het singuliere waarderegime woog in het verleden immers al te zwaar op het beleid van de individuele instellingen en bemoeilijkte de samenwerking tussen instellingen fel. En samenwerken zal moeten gebeuren. De toekomstscenario's die zowel Brams en Pültau als Gielen en Laermans in hun kritische studies naar voren schoven, wazen immers allen in de richting van meer samenwerking, waarbij het ene scenario al radicaler was dan het andere. Om in de toekomst tot een betere besteding van middelen te komen inzake aankoop, ontsluiting, behoud en beheer zullen de diverse Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen meer moeten inzetten op samenwerking. Ook vanuit de Vlaamse overheid klinkt de vraag tot samenwerking steeds luider.¹⁰ In tegenstelling tot vroeger zijn woorden als collectieplanning of collectiemobiliteit geen taboe meer. De overheid verwacht van de door haar gesubsidieerde collectiebeharende instellingen dat ze een visie kunnen voorleggen met betrekking tot hun aankoop- en collectiebeleid en dat ze nadenken over hun plaats en rol in het huidige en toekomstige kunst- en erfgoedveld. De instellingen lijken de boodschap begrepen te hebben. Zo werken de drie kunsthistorische musea van Vlaanderen (Brugge, Antwerpen en Gent) samen onder de noemer 'de Vlaamse Kunstcollectie', startten de belangrijkste Vlaamse spelers op het terrein van de hedendaagse beeldende kunsten in 2008 het samenwerkingsproject 'Contemporary Art Heritage Flanders' (CAHF) op en fuseerden in Oostende zelfs het vroegere provinciale museum PMMK met het Stadsmuseum tot het nieuwe museumproject Mu.ZEE. Ook andere kunst- en erfgoedinstellingen zoals bijvoorbeeld het Letterenhuis en het Middelheimmuseum in Antwerpen of het Openluchtmuseum Bokrijk denken na over hun rol binnen het huidige en toekomstige landschap en welke implicaties dit heeft op hun huidige en toekomstige verzamel- en aankoopbeleid. Gegeven deze

evoluties vonden FARO, BAM en het agentschap Kunsten en Erfgoed eind 2009 de tijd rijp om een symposium over collectievorming en aankoopbeleid te organiseren. Het symposium mocht zich verheugen op een brede publieksopkomst, wat wijst op een brede interesse voor de thematiek. Tijdens het symposium bleek al snel dat ondanks de zonet beschreven initiatieven, die wijzen op een toenadering tussen verschillende instellingen, het water tussen deze instellingen nog steeds heel diep blijft wanneer het op verzamelen en aankopen aankomt. Ook de relatie tussen de instellingen en de privécollectie-eigenaars evenals de relatie tussen deze laatste en de overheid kan nog veel verbeteren. Er bleek nog veel stof voor discussie te zijn. Vandaar dat de organiserende partners beslisten om via een lezingenreeks een aantal binnen- en buitenlandse directeuren van kunstmusea uit te nodigen om verder toelichting te geven bij hun eigen verzamel- en aankoopbeleid. Volgende sprekers kwamen reeds of komen nog aan bod:

- Arjo Klamer (Erasmus Universiteit Rotterdam)
- Bart De Baere (M HKA, Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen)
- Paul Huvenne (KMSKA, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen)
- Manuel Borja-Villel (Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid)
- Christian Bernard (MAMCO, Musée d'Art Moderne et Contemporain, Genève)
- Charles Esche (Van Abbemuseum, Eindhoven)
- Robert Hoozee (Museum voor Schone Kunsten, Gent)
- Phillip Van den Bossche (Mu.ZEE, Kunstmuseum aan zee, Oostende)
- Menno Meewis (Middelheimmuseum, Antwerpen)
- Philippe Van Cauteren (S.M.A.K., Gent)

In vergelijking met individuele instellingen zijn sommige verzamelaars veel beter in staat om kwaliteitsvolle stukken aan te kopen of consistente oeuvres van welbepaalde kunstenaars op te bouwen.

© BRAFA

- Manfred Sellink (Musea Brugge)

Hieronder geven we kort enkele algemene beschouwingen weer. Het zijn zaken die ons blijven uit de lezingen van de binnenlandse museumdirecteurs.¹²

Een punt dat door iedere museumdirecteur wordt aangehaald, zijn de beperkte financiële middelen waarover de Vlaamse musea beschikken om aan collectie-uitbreiding te kunnen doen. Gegeven de hoge prijzen op de kunst- en bredere erfgoedmarkt is het voor de musea niet altijd evident om kwaliteitsvolle stukken van gevestigde namen aan te schaffen. Vaak moeten ze van aankopen afzien of moeten ze zich tevredenstellen met atypische of 'tweedrangswerken'. Tussen hetgeen de instellingen zouden willen aankopen en hetgeen ze effectief kunnen aankopen, gaapt dus vaak een wijde kloof, alhoewel de topstukken- en sleutelwerkenregelingen enig soelaas bieden.

Een ander punt dat sterk benadrukt werd door de verschillende sprekers is de geschiedenis van het eigen huis en van de eigen collectie. Gielen en Laermans omschreven het eerder als volgt: "Ieder museum heeft een eigen identiteit en geschiedenis en ligt bovendien in een altijd specifieke maatschappelijke en politieke context ingebed." Om deze specificiteit te duiden, begon iedere directeur zijn betoog met een uitvoerige historische en maatschappelijke situering van zijn huis en collectie. Voor de directeurs is deze situering heel belangrijk omdat dit de basis vormt van waaruit ze hun huidige verzamel- en collectiebeleid wensen vorm te geven. Het viel in ieder geval op dat ze in hun discours allemaal op een reflexieve manier met het verleden van hun instelling en collectie om lijkten te gaan en dit als vertrekpunt willen nemen voor hun toekomstige beleidsvoering. Bepaalde problemen uit het verleden die onder andere uitvoerig aan bod kwamen in de reeds vermelde artikelenreeks van Brams en Pültau worden expliciet gelinkt aan de specifieke geschiedenis van de instelling en de omgeving waarin deze moest opereren. Zeker wat betreft de relatief jonge hedendaagse kunstinstellingen, die tot voor kort gerund werden door uitgesproken persoonlijkheden, gaat deze vaststelling op. Toch hoeden ook zij zich voor een vadermoord en spreken eerder genuanceerd over het beleid van hun voorgangers. Feit is wel dat zij misschien meer dan hun collega's van schone kunsten een symbolische breuk met het verleden moesten bewerkstelligen om hun huidig beleid vorm te geven. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop Bart De Baere het MuHKA de afgelopen jaren liet evolueren tot M HKA of hoe Phillip Van den Bossche met Mu.ZEE een nieuw verhaal wil schrijven.

Een nieuw verhaal schrijven betekent ook, en dit geldt voor alle collectiebeherende instellingen, extra aandacht hebben

voor de collectie en de omstandigheden waarin deze getoond en bewaard wordt. Mede omwille van budgettaire beperkingen of omdat de aandacht vooral op het verwerven en tentoonstellen gericht was, werd de infrastructuur van de Vlaamse kunstinstellingen lange tijd verwaarloosd. Hierdoor voldeed ze niet langer aan de huidige museale vereisten en/of was ze ongeschikt om aantrekkelijke en boeiende tentoonstellingen of collectiepresentaties in te richten. We haalden eerder al aan dat er in Vlaanderen geen nieuwe musea meer worden gebouwd, maar dat er des te meer werd verbouwd. Deze verbouwingen waren niet altijd even geslaagd of voldeden niet langer. De laatste jaren werd er met betrekking tot de renovatie van de infrastructuur een inhaalbeweging ingezet (M HKA, Museum voor Schone Kunsten Gent) die de komende tijd wordt voortgezet (KMSKA, Mu.ZEE). Het spreekt vanzelf dat dergelijke renovatie- en verbouwingsprojecten wegen op het beleid van een instelling. Ook lossen ze niet alle infrastructuurele problemen op waar de instellingen mee kampen. Zo blijkt uit de verhalen van de directeurs dat momenteel vooral het depotbeleid zorgen baart. Het vinden van voldoende ruimte om (delen van) de collectie in optimale omstandigheden te bewaren, blijkt niet evident te zijn. De musea kijken hiervoor expliciet naar de diverse voogdijoverheden, maar sluiten samenwerking met de privésector ook niet uit. Uit de voorbeelden die sommige directeurs gaven over de toestand van sommige collectiestukken of het verouderingsproces waaraan ze onderhevig zijn, blijkt alvast dat behoud en beheer in de toekomst steeds centraler op de agenda zal komen te staan, naast het verdere uitbouwen van de collectie. Temeer omdat verschillende sprekers aangaven dat ze hun aankoopbeleid liever niet laten bepalen of beïnvloeden door mogelijk toekomstige conservatie- en presentatieproblemen.

Gegeven de financiële, infrastructuurele, (kunst)historische en collectiegebonden beperkingen ontwikkelen alle musea specifieke strategieën om de collectie verder aan te vullen en een eigen gezicht te geven. De bovenvermelde beperkingen en de context waarin de instellingen functioneren, dwingen hen meer dan ooit om na te denken over hun plaats en functie binnen de Vlaamse en internationale kunst- en erfgoedwereld. Als, zoals enkele sprekers lieten opmerken, de bestaansreden van een museum vandaag de dag niet meer evident is en het museum in een permanente staat van crisis verkeert, wat kan dan nog de rol zijn van de eigen instelling? En hoe uit zich dit in een coherent verzamel- en collectiebeleid? Moeten de Vlaamse musea er naar streven om elk een ander maar coherent verhaal van de kunstgeschiedenis te vertellen, wat onder meer verregaande vormen van samenwerking, afstemming en collectiemobiliteit impliceert? Moeten ze zich vooral richten op het verhaal van het museum met al zijn gebreken en gemiste kansen, waarbij de samenwerking tussen instellingen

zich eerder situeert op het vlak van expertise-uitwisseling, promotie, enz.? Of zijn hier interessante tussenvormen mogelijk? Uit de lezingen kunnen we afleiden dat ondanks de gevormde koepelstructuren – de ‘Vlaamse Kunstcollectie’ en ‘Contemporary Arts Heritage Flanders’ – de samenwerking tussen de Vlaamse kunstinstellingen nog heel pril is. Uit de woorden van sommige directeurs konden we trouwens afleiden dat ze het hier liever bij laten en dat van een verregaande collectiemobiliteit geen sprake kan/zal zijn. Niet alleen wensen de instellingen dit niet, maar ook de voogdijoverheid, de vrienden van de respectievelijke musea en de lokale politiek of bevolking zouden dit niet zomaar pikken. Ondanks het aantreden van nieuwe mensen blijven de verhoudingen tussen de instellingen en de personen die er aan het hoofd van staan moeilijk. Toch is er, zeker wat betreft de hedendaagse kunstmusea, verbetering zichtbaar: nu praten ze tenminste al met elkaar, wat vroeger bij voorbaat uitgesloten was (dixit een museumdirecteur). Het is ook niet zo dat onze kunstinstellingen tegen samenwerking zijn. Bijna alle musea werken samen met diverse partners in binnen- en buitenland. Vaak zijn ze ook actief in allerlei netwerken. Om het enigszins gechargeerd te zeggen, lijkt het er echter op dat de instellingen waarmee ze het meest gemeen hebben in Vlaanderen de laatste zijn waarmee ze spontaan willen samenwerken.¹³

Het onder meer door Pültau gewilde coherent vertelde en goed gestoffeerde verhaal van de kunstgeschiedenis, thematisch of chronologisch verspreid over de diverse Vlaamse instellingen, lijkt in ieder geval niet voor morgen te zijn. Uit de verhalen van de directeurs blijkt vooral dat ze zich willen richten op het verhaal van het museum. Dit impliceert dat ze, vertrekkend vanuit de eigen collectie en hun specifieke visie hierop, bepaalde periodes van de kunstgeschiedenis en tendensen in de kunstwereld beter in kaart wensen te brengen. Dit heeft als voordeel dat onze kunstinstellingen zich in vergelijking met vroeger weer veel meer willen buigen over de eigen collectie en hier op een reflexieve manier mee wensen om te gaan. Wat hebben we allemaal in huis (dus ook in het depot)? Wat zijn de hiaten in onze collectie? Hoe komt dit, hoe kunnen we dit thematiseren en tonen? In vergelijking met vroeger lijkt de verdieping van de eigen collectie dus meer centraal komen te staan in de werking. Dit uit zich onder meer in het aankoopbeleid. In plaats van een aankoopbeleid met het oog op een kunsthistorische volledigheid (wat quasi onmogelijk is), kiezen de instellingen er voor om stukken aan te kopen die bepaalde lacunes opvullen in de context van het bestaande collectieprofiel of die hier een verdere aanvulling op zijn. Daarnaast verkiest men er voor om niet enkel kunstwerken aan te kopen, maar ook secundair materiaal zoals bijvoorbeeld schetsen, briefwisseling, affiches, brochures ... Dit alles kadert in het streven om de eigen collectie verder uit te diepen en te contextualiseren.

Verder gaan de meeste directeurs gericht op zoek naar mogelijke bruiklenen of schenkingen bij zowel privépersonen (hierover blijven ze allemaal heel erg aan de oppervlakte, zeker wanneer het gaat over belangrijke collectioneers) als bij buitenlandse instellingen. Met schenkingen of legaten die zich spontaan aanbieden, wordt heel voorzichtig omgegaan. Enkel indien deze voldoende kwaliteitsvol zijn en passen binnen het profiel van de collectie kan overwogen worden om ze te aanvaarden. Sommige musea wensen zich verder ook meer te profileren als onderzoekscentra door bijvoorbeeld kunstenaarsarchieven binnen te halen die passen in de context van de instelling of door hun bibliotheek en documentatiecentrum een prominenter plaats in de werking te geven. Het discursieve element en het proces van betekenisgeving lijkt dus onmiskenbaar aan belang te winnen. De toekomst zal moeten uitwijzen in welke mate dit zich ook daadwerkelijk uit in de brede museumwerking zoals in het brede tentoonstellings- en publicatiebeleid of in de publiekswerking.

PUBLICATIE

Uit de door ons georganiseerde lezingenreeks blijkt kortom dat de verschillende instellingen die aan bod kwamen veel bewuster met de collectie lijken om te gaan dan vroeger en hier nu echt een visie rond ontwikkelen.¹⁴ In tegenstelling tot vroeger worden vandaag collectieplannen opgesteld en wordt de visie op het bredere collectiebeleid (verzamelen, ontsluiten, behoud en beheer) via de beleidsplannen naar de buitenwereld toe gecommuniceerd. Het spreekt vanzelf dat deze visies verschillen van instelling tot instelling. Een bespreking van deze verschillende visies gaat het bestek van dit artikel te buiten. Daarom willen we de geïnteresseerde lezer wijzen op het boek dat naar aanleiding van het symposium en de lezingenreeks verschijnt.

In dit boek, met als titel *Met nieuwsgierige blik. Collectievorming en aankoopbeleid in Vlaanderen*, komen diverse stemmen uit het brede erfgoedveld aan bod: Leen van Dijck (Letterenhuis), Geert Van Goethem (Amsab), Jan De Maeyer (KADOC), Paul Huvenne (KMSKA), Robert Hoozee (MSK), Manfred Sellink (Museum Brugge), Phillip Van den Bossche (Mu.ZEE), Philippe Van Cauteren (S.M.A.K.), Bart De Baere (M HKA), Menno Meeuwis (Middelheimmuseum), Laurent Busine (MAC's), Pieter-Matthijs Gijsbers (Nederlands Openluchtmuseum), Hilde Schoefs (Openluchtmuseum Bokrijk), Frederik Swennen (UA), Hans Feys en Jos Van Rillaer (agentschap Kunsten en Erfgoed).

De auteur van het boek is Paul Depondt.¹⁵ Hij nam voor deze publicatie van alle hierboven vermelde erfgoed specialisten diepte-interviews af, die hij verwerkte tot acht artikels. De publicatie verschijnt in het najaar van 2010 bij ASP. Meer info volgt via dit tijdschrift en op www.faronet.be.

- 1 Dr. Alexander Vander Stichele is stafmedewerker bij FARO. Hij bereidt o.a. een aantal survey-onderzoeken voor in het kader van het PRISMA-project.
- 2 Zie: www.bamart.be
- 3 Alle artikels uit die periode zijn online terug te vinden via: www.dewitteraaf.be
- 4 Alhoewel de finaliteit van de collectie van de Vlaamse Gemeenschap niet onomstreden is, wil de Vlaamse Gemeenschap "een kwalitatief sterke collectie uitbouwen die een adequaat beeld geeft van de in Vlaanderen binnen de diverse kunststromingen en disciplines beoefende kunst en deze binnen hun internationale context situeert. Dit impliceert dat binnen deze collectie een kwalitatief sterk, representatief en coherent geheel van werken aanwezig is van die kunstenaars van wie het werk een belangrijke plaats inneemt binnen de in Vlaanderen beoefende hedendaagse beeldende kunst." ('Vademecum beeldende kunst – aankoop van kunstwerken (1997)', p. 25)
De werken uit de collectie van de Vlaamse Gemeenschap, die in oktober 2009 7.705 nummers telde, worden onder andere in bewaring of bruikleen gegeven aan de Vlaamse kunstmusea en aan andere belanghebbenden zoals ministeries, diplomatieke posten, gemeentelijke instellingen... Daarnaast wordt een groot deel van de collectie bewaard in depots. Zie ook: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/433040-Collectie.html
Een goed overzicht van de evoluties binnen het Vlaamse aankoopbeleid tot 2008 kan gevonden worden in de bijdrage van Hans Feys & Cecile Jacobs in: *Collectie Vlaamse Gemeenschap – aanwinsten 2002–2006*. Brussel, Vlaamse Overheid – Kunsten en Erfgoed, 2008. Uit dit overzicht blijkt dat de veranderingen die onder de ministers Martens en Anciaux werden doorgevoerd reeds tijdens het ministerschap van Hugo Weckx (1992–1995) geïnitieerd werden.
- 5 Ondanks de onmiskenbaar grotere transparantie in het aankoopbeleid bleef, net zoals in andere sectoren, de keuze van de commissie en later van de curator niet van commentaar gespeend. Vooral het feit dat de leden van de commissie en de externe curator zelf actief waren in de beeldende kunstensector deed sommigen vragen stellen bij de objectiviteit van de gemaakte keuzes.
Sedert 2006, toen het mandaat van de externe curator ten einde liep, is er geen specifiek aankoopprogramma (hedendaagse) kunst meer. De kunstaankopen voor de collectie van de Vlaamse Gemeenschap gebeurden via de sleutelwerken- en topstukkenregeling.
- 6 Zie voor meer informatie over de definiëring van 'topstukken' en 'sleutelwerken' de bijdrage van Hans Feys & Marina Laureys in: *Collectie Vlaamse Gemeenschap – aanwinsten 2002–2006*. Brussel, Vlaamse Overheid – Kunsten en Erfgoed, 2008. Zie ook: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/433064-Topstukken.html
- 7 P. CUYLEN & R. LAERMANS, *Een omgeving voor actuele kunst. Een toekomstperspectief voor het beeldende-kunstenlandschap in Vlaanderen*. Tielt/Gent, Lannoo/IBK, 2004.
- 8 N. HANFICH, *Het Van Gogh-effect en andere essays over kunst en sociologie*. Amsterdam, Boekmanstichting, 2003.
- 9 Zoals eerder gesteld, poogt de Vlaamse overheid hier enigszins aan tegemoet te komen via de topstukken- en sleutelwerkenregeling. Ook de Koning Boudewijnstichting, de Nationale Loterij of de vrienden van de instelling kunnen dankbare partners zijn met het oog op het verwerven van specifieke collectiestukken.
- 10 De Vlaamse overheid stimuleert het samenwerken, zonder hierbij al te dwingend op te treden. Ze laat de samenwerking liefst van onderuit groeien, zodat de instellingen zelf kunnen beslissen welke samenwerkingsmodi voor hen het meest geschikt zijn. Doordat verschillende instellingen ressorteren onder een verschillende voogdijoverheid (stedelijk, provinciaal of Vlaams) is het voor de Vlaamse overheid trouwens helemaal niet evident om deze of gene, al dan niet verre gaande, samenwerkingsvorm op te leggen.
- 11 Voor meer informatie, zie: www.vlaamsekunstcollectie.be/
- 12 Documenten over de lezingen van 12 april 2010 door Manuel Borja-Villel (Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia, Madrid – zie: www.museoreinasofia.es/index.html), Christian Bernard (MAMCO, Musée d'Art Moderne et Contemporain, Genève – zie: www.mamco.ch) en Charles Esche (Van Abbemuseum, Eindhoven – zie: www.vanabbemuseum.nl) verschijnen later wellicht op de sites van FARO en/of BAM.
De eerste lezing door Arjo Klamer ging specifiek over de 'waarde' van kunst en cultuur. Het was een boeiende maar enigszins atypische lezing in de reeks. Meer informatie over dit onderwerpen en de activiteiten van Arjo Klamer kan gevonden worden via: www.klamer.nl/articles/culture/
- 13 Deze ogenschijnlijke desinteresse blijkt bijvoorbeeld ook uit het feit dat er nauwelijks mensen uit de diverse kunst- en erfgoedinstellingen aanwezig waren/zijn op de verschillende lezingen uit de reeks. Het betreft nochtans een format die zich, wegens zijn beperkte omvang, uitstekend leent tot wederzijdse bevraging en interactie.
- 14 De toekomst en misschien ook weer een kritische doorlichting à la Brams en Pütau zal moeten uitwijzen in welke mate de beleden visie echt wordt doorgevoerd in de dagdagelijkse werking van onze Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen en in welke mate ze louter fungeert als lippendienst voor deze of gene subsidiërende overheid.
- 15 Paul Depondt werkt als journalist, criticus en essayist voor *de Volkskrant* en voor het kunsttijdschrift *H:ART*. Daarnaast is hij ook medeauteur van onder meer *Voor de eeuwigheid? Over collectiebeleid in Nederland* (2008) en *Splitzen of knopen. Over volkscultuur in Nederland* (2009).

Bouwen aan vertrouwen

→ *Communities of Practice* als bron van inspiratie en innovatie voor de erfgoedsector

In het begin van de 20^e eeuw streek een bont gezelschap neer in de Londense wijk Bloomsbury. Een vriendengroep van schrijvers, schilders en wetenschappers stond borg voor wilde feesten en goede gesprekken. Wat hen bond was een nieuwe visie op de maatschappij, op relaties en op de politiek. De verschillende perspectieven versterkten elkaar en zorgden voor sprankelende kruisbestuivingen.

Inspiratie en innovatie waren troef in de Bloomsbury Group. Maar hoe kan men een dergelijke synergie in een professioneel kader uitbouwen? De legendarische Britse groep ontstond immers spontaan aan de universiteit van Cambridge. Is het mogelijk om een dergelijke informele aanpak als managementinstrument in te zetten? Kan je een dergelijke stimulerende en tegelijk vrijblijvende samenwerking wel kunstmatig in het leven roepen?

De manier waarop de Bloomsbury Group'ers samenwerkten, was gebaseerd op een gedeelde passie, vele invalshoeken, een sterk onderling vertrouwen en een grote vrijblijvendheid. Precies die elementen zette Etienne Wenger centraal in zijn theorie van de *Communities of Practice*.² Al eerder wees dr. Marc Jacobs op de mogelijkheden van dit concept voor gemeenschapsvorming in de erfgoedsector.³ In deze bijdrage gaan we verder in zijn spoor en onderzoeken we welke rol deze informele werkvorm kan spelen.

WAT ZIJN COMMUNITIES OF PRACTICE?

Het bedrijfsleven, het onderwijs en de NASA ontdekten al de voordelen van het werken met *Communities of Practice* (kortweg CoP's).⁴ Van oorsprong zijn CoP's een leertheorie, ontwikkeld door de Canadees Etienne Wenger. Hij was gefascineerd door de wijze waarop nieuwkomers in een beroep leren. Zij staan immers voor de moeilijke taak om zich te integreren en te professionaliseren, terwijl ze tegelijkertijd al actief zijn in de praktijk. Anders dan in een klaslokaal leren dergelijke 'gezellen' of 'novicen' vooral informeel: door af te kijken hoe de meer ervaren 'meesters' zich uit de slag trekken. Zij leren bovendien ook collectief, dat wil zeggen niet door individuele studie, maar door samen met anderen actief oplossingen te zoeken. Of het nu gaat om primitieve stammen die rituele kennis

doorgeven of om hooggespecialiseerde medewerkers van de NASA, in beide gevallen scheidt de samenwerking een band, een gemeenschapsgevoel. De nieuwelingen kunnen zo geleidelijk aan meer kennis, vaardigheden en attitudes verwerven en zich ontpoppen tot expert.⁵

Deze praktijkgemeenschappen bleken een zeer succesvol instrument om bestaande kennis over te dragen en nieuwe kennis te ontwikkelen. Wenger vroeg zich dan ook af hoe men dergelijke spontane processen actief als werkvorm kon inschakelen. Dit resulteerde in het concept *Communities of Practice*, dat hij meteen linkte aan netwerkvorming. Zo kwam hij tot de volgende definitie van CoP's:

Communities of Practice zijn een organisatiestructuur waarin mensen regelmatig op informele wijze met elkaar in contact treden en zo (impliciete) kennis delen, uitbreiden en creëren.

Bovendien scherpen ze hun individuele vaardigheden aan en bouwen een netwerk van contacten uit.⁶

Wenger onderscheidt drie basiselementen die elke CoP onderbouwen: een gedeeld domein, een wederzijds engagement en een gedeelde praktijk.

Een gedeeld domein (een gezamenlijk thema of een gezamenlijke passie) brengt de leden van de groep samen. Deze passie is specifiek dan een vaag interessegebied, maar is tegelijk niet al te strikt afgebakend. De leden gaan hun kennis, ervaringen en attitudes ten overstaan van deze passie delen met een wederzijds engagement: zij helpen elkaar bij het doorgeven van kennis en het creëren ervan en dit op basis van een vertrouwens- en gelijkwaardigheidsrelatie. Dit betekent niet dat de groep homogeen moet zijn, want de leden kunnen elk hun eigen specialiteit ontwikkelen. Maar door elkaar regelmatig te ontmoeten, leert men elkaar kennen en dat maakt het een stuk gemakkelijker om hulp te vragen. In een CoP groeit zo een gedeelde praktijk: gedeelde benaderingen en een gemeenschappelijke manier van aanpak om in het betrokken domein aan de

Picknick van de Bloomsbury Group in Sussex. Op de foto: Francis Birrell en Clive Bell met rug naar de camera, Julian Bell, Duncan Grant, Angelica Bell, Angus Davidson, Virginia en Leonard Woolf, Richard Kennedy en Quentin Bell.
© The estate of Vanessa Bell

slag te gaan. Dit kan zeer breed zijn, gaande van gedeelde waarden en normen over een gedeeld instrument, gedeelde neerslag van werkwijzen, vademecum ... Deze schriftelijke neerslag blijft echter vrijblijvend: ieder is vrij om de ontwikkelde expertise al dan niet in de eigen praktijk in te zetten.

Kortom, CoP's zijn regelmatig samenkomende groepen waar hiërarchie geen rol speelt, maar waar de leden op basis van gelijkwaardigheid elkaar willen versterken. Cruciaal in dit concept is de vrijblijvendheid van de samenwerking: binnen CoP's neemt men geen beslissingen, de leden zitten niet aan de onderhandelingstafel en hebben ook geen vooropgezet doel voor ogen. Elkaar wederzijds inspireren en van elkaar leren is de belangrijkste meerwaarde van de samenwerking.

Maar juist de gelijkwaardigheid van alle leden en de bereidheid vrijblijvend informatie uit te wisselen, houdt meteen ook een risico in. Want machtsconflicten en gebrek aan vertrou-

wen kunnen een belangrijk obstakel vormen.⁷ Daarom is het belangrijk dat de spelregels van de samenwerking goed worden bewaakt. Wenger acht een goede facilitator bij het opzetten van CoP's dan ook onontbeerlijk. Deze moet erover waken dat de vrijblijvendheid, de gelijkwaardigheid en het vertrouwen binnen de groep gerespecteerd blijven.

COP'S EN DE ERFGOEDECTOR: VIER DOELEN

De leden van de Bloomsbury Group vormden een hechte *community*. Zij deelden ervaringen en zienswijzen en zo ontstond er een echt wij-gevoel dat alle leden steunde in het verder propageren van hun avantgardistische opvattingen over mens en samenleving. Zonder dit gemeenschapsgevoel hadden zij wellicht nooit zo sterk gestaan.

Het Cultureel-erfgoeddecreet hecht een groot belang aan het benoemen, uitbreiden en ter beschikking stellen van expertise over ons cultureel erfgoed. De erfgoedcellen, het steunpunt, de expertisecentra en landelijke organisaties krijgen duidelijk de opdracht mee informatie en expertise te delen en te verspreiden. Cruciaal daarbij is het concept 'cultureel-erfgoedgemeenschap'. Deze gemeenschap verbindt personen (en organisaties) met een gezamenlijke interesse, passie en zorg voor een bepaald type erfgoed. Van cultureel-erfgoedorganisaties

Creatieve werkmethodes tijdens bijeenkomsten van een Community of Practice. International workshop Izmir, Turkey, 19–24th of July 2009. © Connection: Adult Education in Cultural Organisations.

wordt verwacht dat ze een actieve rol spelen in de cultureel-erfgoedgemeenschap waar ze deel van uitmaken.

Er zijn natuurlijk heel wat verschillende manieren om mensen samen te brengen en in deze missie te slagen. CoP's hebben als voordeel dat ze door vrijblijvende expertisedeling de netwerkvorming een eerste impuls geven en zo het gemeenschapsgevoel kunnen versterken. Twee vliegen in één klap dus. Een reden te meer om verder te exploreren waarvoor erfgoedorganisaties de formule van de CoP's kunnen inzetten.

In het onderstaande betoog schetsen we vier doelen voor het opzetten van CoP's in de erfgoedsector. Deze opdeling in vier doelen of perspectieven is uiteraard voor een deel kunstmatig, want vaak werken groepen aan verschillende doelen tegelijk. We willen hen hier toch even van elkaar scheiden, om dieper in te gaan op de specifieke mogelijkheden voor elk doel. In het onderstaande schetsen we eerst wat achtergronden. De volgende paragraaf bevat een aantal voorbeelden uit de praktijk.

DOEL 1: INSPIRATIE OPDOEN BIJ COLLEGA'S

De cultureel-erfgoedsector bestaat uit een groot aantal organisaties die vaak met gelijkaardige opdrachten bezig zijn en daarbij vaak dezelfde hindernissen ontmoeten. Om niet steeds zelf het warm water te moeten uitvinden, is het handig als men zijn aanpak met die van ervaren collega's kan vergelijken. Dit kan in het kader van een CoP die regelmatig mensen uit verschillende organisaties samenbrengt en waar elke deelnemer vragen en expertise kan inbrengen zodat iedereen bijleert. Vaak werken deze groepen met *good and bad practices*; de kritische vragen van de anderen zorgen voor nieuwe perspectieven. Actieve medewerkers in de erfgoedsector kunnen veel van elkaar leren in een *Community of Practice*. Door ervaringen uit te wisselen, doen de leden concrete ideeën op voor hun eigen werking of krijgen advies over hindernissen waar ze regelmatig mee te maken hebben. De groep maakt zelf geen keuze en werkt bijvoorbeeld niet naar een algemeen aanvaarde standaard toe. De documenten die de groep produceert, zijn dus vooral inspirerende documenten die de leden meer inlichtingen geven over de concrete werkwijze van de anderen.

DOEL 2: EEN GEDEELDE ERFGOEDPRAKTIJK VORMGEVEN

Vrijblijvend ervaringen uitwisselen is vaak een eerste stap naar een meer doorgedreven vorm van samenwerking waarbij collega's samenwerken aan een echt gedeelde praktijk. Hierbij is het niet de bedoeling om te stroomlijnen en zo alle verschillen uit te wissen, maar wel om een gemeenschappelijk standpunt te formuleren over wat een goede aanpak is. Deze aanpak zoekt een rode draad in de ervaringen van alle leden. De goede en slechte voorbeelden worden niet zomaar naast elkaar gezet, maar de groep spreekt er een gezamenlijk waarde-

oordeel over uit en probeert er expliciete lessen uit te trekken. Het resultaat bestaat vaak uit algemeen geformuleerde draaiboeken of checklists waarbij elke collega of elke organisatie nog eigen accenten kan leggen. Uiteraard is het draaiend houden van een dergelijke groep meer werk dan het coördineren van een loutere informatie-uitwisseling. Het vraagt immers een nauwere betrokkenheid en een groter vertrouwen van de deelnemers.

DOEL 3: INNOVATIE IN DE ERFGOEDSECTOR TOT STAND BRENGEN

Als collega's elkaar regelmatig ontmoeten, kunnen zij heel wat inspiratie opdoen voor hun eigen werkzaamheden. Zij kunnen als uitloper daarvan ook een gedeelde praktijk gaan vormgeven. In beide gevallen is er vaak sprake van innovatie, want samen ziet men meer en bedenkt men nieuwe oplossingen. Waar vernieuwing vaak een aangenaam bijproduct is van de werking, staat innovatie in deze categorie *Communities of Practice* centraal. Deze groepen willen immers niet de huidige praktijk in kaart brengen of verbeteren, maar willen vooral nieuwe strategieën voor het erfgoedveld ontwikkelen. Hiervoor betrekken zij verschillende perspectieven bij het overleg, en kijken ze ook over de muren van de eigen sector heen. Interdisciplinariteit is met andere woorden troef!

De context van een CoP is heel geschikt voor creatief denken, juist omdat het opschorten van het oordeel zo cruciaal is. De deelnemers aan een CoP zitten niet in een onderhandelingspositie en zouden dus vrijuit moeten kunnen denken en spreken, los van direct eigenbelang. Op innovatie gerichte *Communities of Practice* brengen dus op regelmatige basis verschillende perspectieven samen om na te gaan op welke manier trends een invloed hebben op het cultureel-erfgoedveld. Hierbij betreft men bij voorkeur meerdere sectoren en meerdere perspectieven.

DOEL 4: EEN STRUCTURELE DIALOOG AANGAAN MET EEN BREDERE ERFGOEDGEMEENSCHAP⁸

Verschillende succesvolle erfgoedprojecten hebben aangetoond dat een gedeelde beleving van erfgoed een positieve impact kan hebben op het gemeenschapsgevoel. Een gedeelde bekommernis verbindt mensen met elkaar en versterkt het samenhangingsgevoel. Actieve participatie is daarbij het sleutelwoord: een grotere betrokkenheid ontstaat pas als mensen actief hebben kunnen meedenken en meewerken, kortom als ze worden aangesproken op hun eigen inbreng.⁹ Projectmatige werking in een buurt of stad is een eerste aanknopingspunt om deze brede dialoog tot stand te brengen, er is in de cultureel-erfgoedsector momenteel nog minder ervaring met het opzetten van een structurele dialoog. Het samenbrengen van verschillende perspectieven in een CoP biedt als meerwaarde dat men elkaar op nieuwe ideeën kan brengen en elkaar versterkt. Het is in dit geval minder belangrijk dat de CoP steeds dezelfde personele samenstelling heeft, zie het eerder als een netwerk van contacten waar de organisatie zaken kan aftoetsen, zonder dat men er echt vast lid van moet zijn (dat vraagt immers weer een bijkomend engagement). Het loont volgens ons zeker de moeite om dit eens verder te exploreren.

PRAKTIJKVOORBEELDEN

De vorige paragraaf gaf een overzicht van vier mogelijke doelen voor het opzetten van een CoP. De voorbije maanden heeft FARO de ontwikkeling van een aantal nieuwe CoP's ondersteund en ook wat onderzoek verricht naar bestaande initiatieven die nauw aansluiten bij het gedachtegoed van Wenger. Hier geven we graag een korte schets van een aantal goede voorbeelden uit de praktijk.

Een concreet voorbeeld van een CoP gericht op consensus en het vormgeven van een gedeelde erfgoedpraktijk is het denktraject rond erfgoededucatie, dat FARO in 2008 mee heeft begeleid en dat een neerslag vond in de bundel *Van denken naar doen. Verslag van het denktraject erfgoededucatie*. Het denktraject bracht spelers met verschillende perspectieven (vanuit onderwijs enerzijds en vanuit het erfgoedveld anderzijds) samen op drie denkdagen en een afsluitende studiedag. De deelnemers wisselden ervaringen uit en formuleerden op basis daarvan doelstellingen en concrete acties. Op die manier kwamen een soort checklists tot stand die organisaties als uitgangspunt kunnen nemen voor het opzetten van een goede educatieve werking rond erfgoed.¹⁰ Geen uitgebreid theoretisch

betog dus, maar een handzaam overzicht van aandachtspunten op basis van een brede waaier van ervaringen. Daar kan je als instelling datgene uitpikken wat jou het beste past.

Een interessant voorbeeld van een CoP gericht op innovatie is de recente 'metamorfose' van de expertencommissie die als klankbord dient voor de erfgoedcel van Brugge. De voorbije jaren bleek dat de vergaderingen van deze groep te vaak beperkt bleven tot een loutere informatie-uitwisseling. De leden van de commissie werden geïnformeerd over de werking en de plannen van de cel en konden hier tijdens de vergadering commentaar op geven. Tot een echt debat over grensverleggende mogelijkheden, nieuwe perspectieven en strategische keuzes kwam het niet. Daarom besloot de erfgoedcel om het roer om te gooien en de expertencommissie te verbouwen tot een innovatiegerichte CoP. Ondertussen hebben ze al een aantal vergaderingen achter de rug. Telkens staat een breed thema centraal: "Hoe kunnen we in Brugge een stap vooruit zetten in de werking rond erfgoededucatie?" of: "Toerisme en erfgoed: onlosmakelijk met elkaar verbonden, of twee verschillende werelden? Voorafgaand aan de vergadering ontvangen de leden een beknopt inspiratiedossier over het centrale thema. Op die manier kunnen zij zich voorbereiden op de discussie. Eveneens

worden de voornaamste vragen al vooraf meegedeeld zodat alle leden een goed zicht hebben op het doel van het debat. Op de avond zelf maakt een korte, liefst prikkelende inleiding de aanwezigen warm voor het thema. Vervolgens vormen de leden kleine groepjes die aan de hand van stellingen of vragen de mogelijkheden van het centrale thema verder exploreren. *The sky is the limit*, is de boodschap en alle invallen zijn dus welkom. Een plenum brengt de ingevingen van de groepen samen waarna één of twee wilde zwanen (externen met een onbevangen blik die niet in eerste instantie met erfgoed bezig zijn) commentaar geven op de resultaten. Tot slot maakt de vergadering een vertaalslag naar de concrete werking van de erfgoedcel: welke rol kan de cel spelen in het kader van dit brede thema?

Een project dat al in de richting van een CoP voor een structurele dialoog met de erfgoedgemeenschap ging, is SHOWROOM ZB. Tapis plein vzw bracht in Zeebrugge de interesses van de verschillende bewoners in kaart aan de hand van vrolijke vriendenboekjes. Op basis van deze interesses werd een reeks van namiddagactiviteiten opgezet volgens een vast ritme. Niet iedereen kwam elke keer, want dat hing af van het thema; de ene keer maakte men vissoep, de volgende keer gaf

Het project Showroom ZB bracht op een creatieve manier de passies van de inwoners in kaart en zorgde zo voor een informele dialoog met een brede gemeenschap.
© tapis plein vzw

een ervaren breister haar expertise door. In de marge van dergelijke activiteiten ontstonden gesprekken over het leven in de buurt en de verwachtingen van de bewoners. De doelen van de organisatoren, namelijk het inventariseren van de verwachtingen van de bewoners, werden dus verpakt in een aangename activiteit.¹¹

Volgens tapis plein vzw staat of valt het succes van een dialoog met een bredere erfgoedgemeenschap met de informele aanpak ervan. Deelnemen mag geen saaie verplichting zijn, maar de deelnemers moeten zo min mogelijk het gevoel hebben dat ze informatie moeten leveren voor een organisatie. In die zin is het zeker geen probleem dat de doelen van de organisator en de doelen van de deelnemers verschillen. Tapis plein vzw zorgt er dan ook vaak voor dat de deelnemers iets terugkrijgen voor hun inzet. Soms is dat een grappige plaktatoeage¹², dan weer een mooi toonmoment waar hun vondsten te kijk staan. Het kan dus zeker nuttig zijn om een beetje te verbergen dat je eigenlijk een structurele dialoog over erfgoed wil opzetten.

DE MEERWAARDE VAN COP'S

Gezien het stijgende belang van expertise en kennisdeling in de erfgoedsector kunnen de CoP's een belangrijke meerwaarde bieden voor de brede erfgoedgemeenschap; vooral omdat de sector zo divers is. De informele en creatieve manier van werken kan vrijwilligers in contact brengen met zowel medestanders als academici zonder dat de kennisoverdracht geforceerd wordt in een al te strakke structuur. Het democratisch karakter van de CoP's zal mensen dichterbij elkaar brengen en het onderling vertrouwen versterken zodat op langere termijn gemeenschappelijke doelen kunnen gesteld worden en duurzame samenwerkingsverbanden kunnen ontstaan.

Bovendien kunnen CoP's ook een digitaal leven krijgen. Collega's kunnen immers ervaringen uitwisselen via online groepen (zoals de groepen op www.faronet.be). Daarnaast kan men ook de bredere erfgoedgemeenschap bij de werking betrekken via een digitaal forum.

Kortom: CoP's bieden niets dan voordelen. Waar wacht u nog op?

- 1 Dr. Jacqueline van Leeuwen is historica en stafmedewerker kwaliteitszorg bij FARO.
- 2 E. WENGER, *Communities of Practice: learning as a Social System*, in: *Systems Thinker*, juni 1998; E. WENGER, R. McDERMOTT, (eds.), *Cultivating Communities of Practice*. Boston, Harvard Business School Press, 2002.
- 3 M. JACOBS, *Netwerk, domein en praktijk. Cultureel erfgoedgemeenschappen en het nieuwe Vlaamse Cultureel erfgoeddecreet (23 mei 2008)*, in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 1:2 (2008), p. 12-17.
- 4 Bij wijze van voorbeeld: E. VERBIEST EN R. VANDENBERGHE *Professionele leergemeenschappen. Een nieuwe kijk op permanente ontwikkeling van leraar en school*, *basisSchoolmanagement*, februari 2003 en maart 2003. Theorie en veel tools van de NASA, zie: <http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/?id=2656>
- 5 E. WENGER, *Communities of Practice*.
- 6 E. WENGER, R. McDERMOTT, (eds.), *Cultivating*, p. 42.
- 7 S. FOX, *Communities of practice, Foucault and actor-network theory*, in: *Journal of Management Studies*, 37: 6 (2000), p. 853-867.
- 8 Voor dit luik konden we rekenen op waardevolle input van tapis plein vzw, waarvoor veel dank!
- 9 E. CORVIN & S. LEMMENS (red.), *Het sociale van cultuur, lokaal cultuurbeleid en gemeenschapsvorming. Een werkboek*. Brussel, Cultuur Lokaal vzw, 2005, p. 61-62.
- 10 H. SCHOEFS & H. VAN GENECHTEN, *Van denken naar doen. Verslag van het denktraject erfgoededucatie*. Brussel, FARO vzw, 2008 (www.faronet.be/e-documenten/van-denken-naar-doen-verslag-van-het-denktraject-erfgoededucatie).
- 11 J. KERREMANS (red.), *S(O)AP. Spanningsvelden in de sociaal-artistieke praktijk 2009*. Brussel, Dmos vzw, 2009. Meer informatie over het project: www.tapisplein.be/projectarchief/showroom-zb.html en www.stationzb.be
- 12 *B-tours; over Brugge, toerisme en beeldvorming*. Brugge, tapis plein vzw, 2005.

Het Batsha- jeugdprogramma

→ Culturele ‘opstapjes’ voor Zuid-Afrikaanse jongeren

HET VOETBAL VOORBIJ – GAME OVER?

Wie het dezer dagen over Zuid-Afrika wil hebben, kan het thema voetbal niet vermijden. Omdat de apartheidsideologie niet toeliet dat er een qua huidskleur gemengd nationaal elftal zou zijn, werd Zuid-Afrika van 1958 tot 1991 formeel uitgesloten van deelname aan internationale competities. Nelson Mandela heeft echter ook in het voetbal alles ten goede weten te keren en van de weeromstuit viel Zuid-Afrika in 2006 dan ook de eer te beurt om gastland te zijn voor de wereldbeker voetbal, die er van 11 juni tot 11 juli 2010 het hele maatschappelijke leven domineert. Zelfs het einde van het school- en academiejaar werd met drie weken vervroegd, om alle aandacht aan Koning Voetbal te kunnen schenken.

Het voetbal heeft in de zuidpunt van Afrika dan ook al een lange traditie. De eerste gedocumenteerde voetbalmatch werd er op 23 augustus 1862 gespeeld. Een elftal van Britse garnizoenssoldaten nam het toen in Kaapstad op tegen een ploeg bedienden van de koloniale administratie. De *Cape Argus Newspaper* berichtte 's anderendaags over dit sportieve gentlemenstreffen, dat plaats vond op Green Point. Daar werd decennia later ook het eerste voetbalstadion van Kaapstad gebouwd. Green Point is dus een erfgoedplek inzake voetbal aan de Kaap, maar dan wel een met een hoog vernieuwingstempo. In het kader van de wereldbeker 2010 werd drie jaar geleden resoluut besloten om het oude Green Point-stadion plaats te doen ruimen voor een gloednieuwe voetbaltempel, die 69.000 toeschouwers aankan. Kwatongen beweren dat de FIFA geëist heeft dat het deze locatie zou worden – een alternatief zou de bouw van het nieuwe stadion op een braakliggend terrein in de buurt van de meer gekleurde, erg voetbalgezinde buitenwijken van Kaapstad geweest zijn – omdat de Tafelberg dan bij de beeldcaptatie als iconische achtergrond zichtbaar zou zijn. Wie zich afvraagt of dit geen indianenverhaal is, mag even stilstaan bij het feit dat de FIFA in Zuid-Afrika zelfs een patent heeft afgedwongen op de vermelding van het jaartal 2010 op alles wat er dit jaar voor verkoop bestemd is. Een fikse streep door de rekening van duizenden straatverkopers die de voetbaltoeristen wilden bedienen met authentiek zelfgemaakte nepmemorabilia. Tegelijk is de wereldvoetbalbond bij voorbaat als ongeveer enige zeker van forse winsten, omdat zij de geautoriseerde

merchandising belastingvrij mogen verkopen van het gastland. Dit soort toegevingen van regeringszijde bewijzen dat het land zijn hoop echt wel gevestigd heeft op de wereldbeker als een katalysator voor de economische ommezwaai.

Als u dus getuige was van de roemloze prestaties van de Bafana Bafana²-thuisploeg – ondanks de vurige en door tienduizenden vuvuzela's versterkte aanmoedigingen van heel de (gekleurde) bevolking – en u zich vragen stelt bij het nut dat de vier nieuwgebouwde voetbaltempels vanaf 12 juli nog voor Zuid-Afrika kunnen hebben, bedenk dan dat de FIFA in ruil voor de financiële winstgaranties ook een ethische dimensie en een sociale ontwikkelingscomponent aan haar vierjaarlijkse voetbalhoogmis heeft willen geven. Samen met de Verenigde Naties en de Europese Unie heeft de wereldvoetbalbond gedurende de voorbije vier jaar immers een budget van zeventig miljoen dollar vrijgemaakt: niet als ontwikkelingshulp, zo wordt benadrukt, maar als middeleninvestering om het Afrikaanse continent te stimuleren in zijn eigen ontwikkeling. Met het 'Win in Africa with Africa'-programma wil de FIFA immers sinds 2006 aan jongeren in heel het Afrikaanse continent duidelijk maken dat een voetbal hun toekomst kan veranderen. 'Football for Hope' noemen Sepp Blatter en zijn *FIFA-boys* dat in hun ludocommerciële *newspeak*. Het feit dat de officiële ranglijst van nationale voetbalelftallen tegenwoordig de *FIFA/Coca-Cola World Ranking* heet, geeft die hoop meteen ook een duidelijk identificeerbare en mondiale smaak.

Straks is de wereldbeker voetbal 2010 tot herinnering verworpen, zal de routine van alledag weergekeerd zijn in Zuid-Afrika en zal de vraag naar duurzame ontwikkelingskansen, vooral ook voor en door jongeren, misschien groter zijn dan ooit. Kan ook erfgoedwerking een positief antwoord op die vraag bieden? En hoe kan daarbij maximaal ingespeeld worden op de eigen visies van jongeren op wat erfgoed voor hen is en op de omgang die zij er zelf mee willen hebben? Dat waren vragen die de voorbije drie jaar centraal stonden in het samenwerkingsproject dat FARO coördineerde rond de toepassing van de methodologie van mondelinge geschiedenis in lokale gemeenschappen in Zuid-Afrika.

Een supportersshirt voor de Bafana Bafana - waar FIFA niet aan verdiend heeft, want zonder jaartalvermelding en zonder het officiële wereldbekerlogo – en een met kralen versierde vuvuzela: de attributen om helemaal mee op te gaan in de voetbalgekte van Zuid-Afrika, zoals ook de anglicaanse bisschop Desmond Tutu demonstreerde tijdens de openingsshow.
© FARO, foto: Rob Belemans

VLAAMS-ZUID-AFRIKAANSE SAMENWERKING

Het Batsha-Jeugdprogramma is een bilateraal samenwerkingsproject van het agentschap Kunsten en Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap, dat tijdens de vorige beleidsperiode werd opgezet op initiatief van voormalig cultuurminister Bert Anciaux. In 2007 werden vier lokale gemeenschapscentra van townships in diverse regio's van Zuid-Afrika geselecteerd voor deelname aan het project: het Nyanga Arts Development Centre (NADC) in Kaapstad, het BAT Centre in Kwazulu Natal, het Mbabana Cultural Centre in Thaba Nchu, Vrijstaat en het Ipelegeng Community Centre in Gauteng. Zij ontvingen een Vlaamse steuninvestering om op het vlak van infrastructuur en werking gewapend te zijn voor een intensieve meerjarige samenwerking met diverse Vlaamse partners.

De centrale doelstelling van de samenwerking was om vanuit de beleidsdomeinen jeugdbeleid, sociaal-cultureel werk, kunsten, erfgoed en sport inspirerende en duurzame stimulansen te geven voor de werking van deze centra. Acht structurele operatoren uit Vlaanderen (Archidee, Buurtsport, Crossroads, Danspunt, Dunia Globe, FARO, Poppunt en VLAMO) gingen, op vraag van de Vlaamse Gemeenschap, diverse samenwerkingsverbanden aan met deze gemeenschapscentra. Alle organisaties zetten in op de *capacity building* van begeleiders en jongeren rond de gemeenschapscentra, zodat zij in de toekomst hun werking zelfstandig en succesvol zouden kunnen versterken en verbreden.³

Binnen het beleidsdomein erfgoed was de samenwerking gefocust op de methodiek rond mondelinge geschiedenis, die het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw (en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw als een van zijn voorlopers) al geruime tijd promoot en ondersteunt in Vlaanderen.

Voor de praktische uitvoering ter plaatse deed FARO evenwel een beroep op twee ter zake beslagen praktijkpartners: tapis plein vzw, huis voor cultureel erfgoed uit Brugge en het Centre for Popular Memory (CPM) van de Universiteit van Kaapstad onder leiding van prof. dr. Sean Field, een wereldwijd gerenommeerde specialist inzake *oral history*. FARO vroeg hen om de samenwerking van de gemeenschapscentra met de lokale jeugd (18–35 jaar) concreet uit te bouwen en te versterken. Doelstellingen daarbij waren: het genereren van aandacht voor de waarde van cultureel erfgoed, het leren ontwikkelen van strategieën om erfgoed maatschappelijk inzetbaar te maken en het stimuleren – op projectbasis – van een dynamische erfgoedomgang. De samenwerking tussen tapis plein vzw en CPM enerzijds en de Zuid-Afrikaanse *community centres* anderzijds ging begin 2008 van start en liep tot einde juni 2010. De professionele én creatieve aanpak van deze beide geroutineerde projectorganisaties stond garant voor concrete, aanzienlijke en kwaliteitsvolle resultaten, die we bij wijze van terugblik op deze succesvolle internationale samenwerking toch graag even onder de aandacht brengen.

ORAL HISTORY

Het Centre for Popular Memory is een onderzoeksafdeling van de universiteit van Kaapstad, gespecialiseerd in toepassingen op basis van de *oral history*-methodologie. In een land als Zuid-Afrika wordt sinds de jaren 1990 aan deze methodiek een belangrijke rol toebedeeld binnen zowel cultuur als onderwijs. Dat komt enerzijds doordat immateriële aspecten traditioneel voor een groot deel van de bevolking een prominente plaats innemen in de cultuurbeleving en anderzijds ook vanwege de grote maatschappelijk nood aan het vasthouden van en een gedeelde omgang creëren met de pijnlijke herinneringen aan het recentere verleden uit de apartheidperiode. Prof. dr. Sean Field en zijn team hebben zich als een van de eerste onderzoeksgroepen in (Zuid-)Afrika toegelegd op het ontwikkelen van de theoretische basis achter *oral history* als methode om immateriële historische bronnen te creëren en op de praktische implementatie ervan in het onderwijs- en cultuurveld. Momenteel experimenteert CPM bijvoorbeeld in opdracht van de Zuid-Afrikaanse overheid in achttien scholen met de mogelijke toepassing van *oral history* in de hoogste jaren van het middelbaar onderwijs. Jongeren leren in een *hands-on* aanpak hoe ze erfgoedinhouden uit hun directe leefomgeving kunnen conserveren, ontsluiten en projectmatig kunnen inzetten.

Die *modus operandi* heeft CPM ook in de vier *community centres* toegepast. De deelnemers aan de workshops in het kader van het Batshaproject verzamelden verhalen van jongeren over hun leven en de cultuur van alledag in hun gemeenten, zowel bij jongeren vandaag als bij hen die jong waren tijdens de apartheidperiode. Elke deelnemer maakte minstens drie

Kinderen tussen 9 en 12 jaar spelen het spel 'Bana Bama' in het cultureel centrum Mmabana, Thaba-Nchu.
© tapis plein vzw

interviews met bewoners uit het township rondom het community centre en zorgde zelf voor de transcriptie en ontsluiting ervan. Indien nodig ging daar een introductie over het werken met computer en de basissoftware aan vooraf. Capaciteitsopbouw werd in die gevallen heel breed ingevuld. De focus lag dan ook niet exclusief op het verwerven van basisvaardigheden inzake de methodieken omtrent mondelinge geschiedenis (hoe een interview plannen, voorbereiden, uitvoeren en resumeren ...), maar evenzeer op het gebruiken van de aldus gecreëerde bronnen in allerlei vormen van praktische erfgoed- en cultuurtoepassing. Via een postertentoonstelling of een theaterperformance werden in de resultaatfase van het project de gegevens uit de interviews aan het publiek – de lokale bevolking rondom het community centre – voorgesteld. CPM bewaakte en coördineerde daarbij de bewuste creatie van mondelinge bronnen, hun duurzame opslag, de ontsluiting ervan als bronnenmateriaal dat ook in de toekomst raadpleegbaar dient te blijven en de creatieve publieksgerichte manieren waarop het materiaal aan de orde gesteld werd. De meest ambitieuze doelstelling van dit projectonderdeel bestond erin om via de workshops met het jongerenpubliek tegelijk ook een *train-the-trainer* effect te ressorteren bij de begeleiders van de vier gemeenschapscentra, zodat zij in de toekomst zelf ook nieuwe projecten op basis van de mondelinge-geschiedenismethodiek zouden kunnen opzetten en begeleiden. Die ultieme doestelling bleek in enkele gevallen wel te hoog gegrepen voor de toegemeten projectperiode.

UN-TOUCHABLE: LEREN OVER IMMATERIEEL ERFGOED⁵

Tapis plein vzw, huis voor actueel erfgoed, werkte diverse workshops uit, die in de gemeenschapscentra van Mmabana, Thaba Nchu (4–18 juli 2008) en Nyanga, Kaapstad (24 november–6 december 2009) werden gegeven. Vooraleer de workshops van start gingen, kregen de jongeren een inleiding over het UNESCO-kader rond immaterieel erfgoed.

De deelnemers aan de workshops in Mmabana maakten vervolgens een spel voor kinderen tussen 9 en 12 jaar rond het thema immaterieel erfgoed. Het werd een variant van het loopspelletje dat bij ons ook zeer gekend is als 'Dikke Bertha' en ginds 'Bana Bame' wordt genoemd. Kinderen proberen de overkant te bereiken om bij hun moeder te raken maar de leeuwen in het midden proberen hen te vangen. De kinderen die gevangen worden, moeten om terug vrij te komen een opdracht uitvoeren aan de hand van een speelkaart die ze trekken. Rond

vijf thema's met betrekking tot immaterieel erfgoed werden telkens zes speelkaarten gemaakt. De opdrachten behandelen de onderwerpen: orale traditie, sociale gewoontes, kennis van natuur en wereld, uitvoerende kunsten en ambachten. Op een speelse manier maakten kinderen in deze toepassing kennis met diverse invullingen van het begrip immaterieel erfgoed.

CULTUREEL ERFGOED EN TOERISME: HET IN KAART BRENGEN VAN HET TOWNSHIP⁵

In het gemeenschapscentrum van Nyanga demonstreerde tapis plein vzw technieken waarbij de erfgoedwaarden in een stad of township in kaart gebracht worden in samenspraak met de inwoners ervan. De toevoegingen die de lokale bevolking aanbrengt, vormen dan een meerwaarde voor bijvoorbeeld een geleide wandeling, die geheel in westerse stijl nog al te vaak alleen maar focust op historische feiten en monumenten. Door daarnaast ook *inside*-informatie van bewoners zelf en hun immateriële erfgoedervaringen aan te bieden op één wijkkaart, worden verschillende lagen van culturele expressie en van het leven van alledag zichtbaar gemaakt. Als de wijkkaart herhaaldelijk wordt gemaakt, maakt de oefening ook zichtbaar hoe een stad en het leven in de wijk evolueren. Kinderen, tieners, volwassenen maar ook toeristen kunnen ook hun favoriete plekje in de stad aanduiden, waardoor de kaart weerom aan betekenislagen wint.

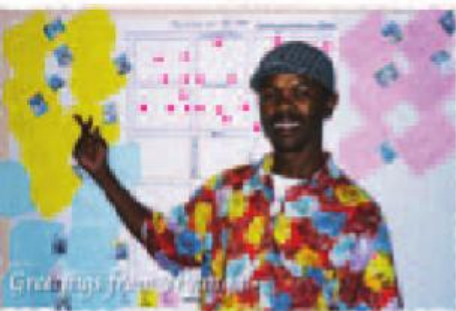
MUSEUM VOOR ÉÉN DAG

In een andere workshop werd aan de bewoners van een township gevraagd of zij objecten, herinneringen, verhalen, foto's ... konden aanleveren die allerhande informatie bevatten over een thema uit het alledaagse leven in de wijk. Op die manier werd niet alleen een 'museum voor één dag' samengesteld, maar werden ook mensen bij elkaar gebracht die dezelfde interesses, ervaringen of herinneringen deelden. Zo werden bijvoorbeeld oude schoolfoto's, familierecepten, gereedschap gebruikt voor ambachten, enz. samengebracht en in een publiek deelbaar erfgoedstatement verwerkt.

BALANS VAN DE SAMENWERKING

Van 18 tot 20 mei 2010 zou deze driejarige samenwerking tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika geëvalueerd worden op de aan Zuid-Afrikaanse zijde georganiseerde Batshaslotconferentie in Johannesburg. De IJslandse vulkaan Eyjafjallajökull besliste er evenwel anders over. Door de dagenlange sluiting van het Europese luchtruim kon het merendeel van de Vlaamse dele-

Een deelnemer toont trots het resultaat van de workshop 'museum voor één dag' in het Naynaga Arts and Development Centre.
© tapis plein vzw

gatieleden niet vertrekken en werd het een slotconferentie in sterk afgeslankte vorm.

Op basis van de eigen ervaringen en de input van onze (nationale en Zuid-Afrikaanse) partners die ter plaatse actief waren, kunnen we toch een aantal 'aandachtspunten' opsommen, die we als leerervaring willen onthouden en met de erfgoedsector delen.

Onze blik door de erfgoedbril is cultureel bepaald en de manier waarop we omgaan met erfgoed verschilt nadrukkelijk in Vlaanderen en in Zuid-Afrika. De Zuid-Afrikaanse gemeenschap is zich zeer bewust van het bestaan en het belang van zijn cultureel erfgoed. Vooral aan de zorg en het doorgeven van immaterieel erfgoed wordt bijzonder veel aandacht besteed. Jongere generaties zijn uitermate trots op hun etnische herkomst en proberen tradities zo goed in ere te houden, dat we vanuit een westerse visie bijna van revitalisering zouden spreken. Eigentijdse en interculturele invloeden worden zoveel mogelijk geweerd en de notie erfgoed-in-beweging is zo goed als onbestaande. Naar onze normen en geplogenheden zou de hedendaagse cultuur zeker meer betrokken kunnen worden in de omgang met cultureel erfgoed.

Doordat de Zuid-Afrikaanse focus erg op het immateriële aspect ligt, dreigt men vaak het andersoortige erfgoed uit de directe leefomgeving uit het oog te verliezen: aan de zorg voor het onroerend erfgoed kan ginds bijvoorbeeld nog veel meer aandacht besteed worden.

Het was voorspelbaar dat de voorbereidingen die elke stap in de projectuitvoering de facto vergden doorgaans onderschat werden qua duur en complexiteit. Verrassend was dat de leeftijd van de deelnemers binnen de categorie 'jongeren' toch erg uiteenlopend was (tussen 18 en 40 jaar). Dit gegeven in combinatie met een erg uiteenlopend beheersingsniveau van het Engels en ook zeer verschillende opleidingsniveaus binnen elk van de plaatselijke deelnemersgroepen bemoeilijkte het geven van de workshops aanzienlijk.

Zoals hierboven beschreven, was een van de doelstellingen van de Vlaams-Zuid-Afrikaanse samenwerking om de gemeen-

schapscentra strategieën te leren ontwikkelen om zelf in de toekomst ook erfgoed maatschappelijk inzetbaar te maken. Maar die betrachting van duurzaamheid was niet altijd in dezelfde mate aanwezig bij de deelnemers uit de gemeenschapscentra zelf. Voor hen leek het soms vooral een tijdelijk gegeven van voorbijgaande aard te zijn dat enkel realiseerbaar was vanwege de Vlaamse financiering.

Uit de evaluatie bleek ook dat de jongeren vooral op zoek waren naar toepassingsvormen van publiekswerking waarvan zij hoopten er in de toekomst hun broodwinning van te kunnen maken. Binnen erfgoedtoerisme lag de klemtoon daardoor vaak nogal prominent op het tweede deel van de samenstelling.

HET VLAAMSE AANDEEL IN DE WIN-WIN

Ten slotte kan er ook iets gezegd worden over de winst die FARO aan Vlaamse zijde uit deze meerjarige bilaterale samenwerking heeft kunnen halen. Van meet af aan was het opzet duidelijk om via het wederzijdse gelijkwaardige partnerschap ook tot een win-win-eindresultaat te komen. Naast heel wat nuttige en praktijkgebaseerde projectervaring, die onze uitvoeringspartners tapis plein vzw en CPM konden opdoen en deelbaar maken met de Vlaamse erfgoedsector, hebben we via CPM kunnen kennismaken met een *state-of-the-art* voorbeeld inzake de archivering en ontsluiting van bronnenmateriaal dat via projecten mondelinge geschiedenis tot stand komt. Hier zit in Vlaanderen nog een blinde vlek in de manier waarop we met de methodiek van mondelinge geschiedenis omspringen. Die is tot op vandaag eerder resultaatgestuurd, met een overheersende focus op de concrete projectoutput in de vorm van een boek, een tentoonstelling of een multimediale presentatie, maar met veel minder tot vaak geen aandacht voor de duurzame bewaring en het toegankelijk houden van de historische bronnen die gecreëerd zijn als basismateriaal voor die output. De Vlaamse archiefsector heeft hier dringend een bijkomende taak op te nemen. We hopen dat onze contacten met een internationaal gerenommeerd expertisecentrum zoals CPM in Kaapstad weldra inspirerend en richtingwijzend kunnen zijn voor Vlaamse bewaarinstellingen die deze taak ter harte willen nemen.

1 Dr. Rob Belemans is stafmedewerker immaterieel erfgoed bij FARO. Ans Van de Cotte is stafmedewerker communicatie bij FARO.

2 'Bafana Bafana' is de troetelnaam waarmee de Zuid-Afrikanen hun nationale voetbalelftal aanduiden. Het is Xhosa voor "de jongens" en werd tijdens de wereldbeker alom gebruikt als aanmoedigingskreet.

3 Zie ook het rapport *Jeugd en Jeugdbeleid in Zuid-Afrika, een landendossier samengesteld door JINT vzw* consulteerbaar op: www.jint.be/LinkClick.aspx?fileticket...tabid=242&stats=false

4 TAPIS PLEIN VZW, *Providing cultural stepping stones for community youths, developing a game on intangible cultural heritage with young people*, intern verslag tapis plein vzw, 2008, p. 16.

5 TAPIS PLEIN VZW, *Handleiding bij de workshops Heritage en tourism: mapping the township*, intern document tapis plein vzw, 2009.

Gat in de Markt

Het Provinciaal Hof op de Brugse Markt, ontworpen door Louis Delacenserie aan het einde van de 19^e eeuw, is een van de beeldbepalende gebouwen van Brugge. Het wordt ook wel een sleutelmonument in de Brugse architectuurgeschiedenis van de 19^e eeuw genoemd. Weinig andere gebouwen vormden het onderwerp van zo'n uitgebreid publiek debat, werden in de 19^e eeuw op zo'n met geschiedenis beladen plek opgericht en kwamen zo moeizaam tot stand. Maar stel dat we vandaag dit gebouw, deze site in het hart van de stad opnieuw zouden mogen invullen, op welke manier zouden we dat dan doen? In de voetsporen van de tentoonstelling 'De uitvinding van Brugge. De stad van Delacenserie' hebben het Bruggemuseum en Erfgoedcel Brugge een interessante denkoefening opgezet met de architectuurstudenten van Sint-Lucas Gent en Brussel.

In het project 'Gat in de Markt' hebben ongeveer veertig architecten van de toekomst deze plek inhoudelijk en architecturaal herbedacht. De centrale vraag in dit boeiende en uitdagende denkproces luidde: "Hoe kun je in het hartje van Brugge omgaan met hedendaagse architectuur?" Het is een vraag die in een historische stad als Brugge natuurlijk voor beroering zorgt en waarbij de meningen meestal in uitersten – pro of contra – worden verkondigd.

Gedurende ruim drie maanden hebben de studenten, verdeeld over drie ateliers, hun creativiteit ingezet op deze denkoefening. Voor hen was het een uitdaging en een kans om te werken binnen een reële context en een reële problematiek. Voor de stad Brugge was het een gelegenheid om binnen een beladen debat een beroep te doen op de durf van deze jonge mensen. Ze keken positief onbezonnen naar de toekomst, dachten exploratief en experimenteel. Ze durfden zekerheden in vraag te stellen, mogelijkheden te openen.

Het resultaat van 'Gat in de Markt' vormde een brede waaier aan inhoudelijke programma's, gebracht in uiteenlopende vormen en materialen. Wat betreft inhoudelijke invulling bedachten de studenten meestal een multifunctioneel gebouw, met tentoonstellings- en ontmoetingsruimtes. Anderen koppelden dit aan een plaats voor de jeugd in de stad of ruimtes voor kunst en creatie. Opvallend was de betekenis die werd gegeven aan groen in de stad, met het accent op de achterliggende tuin van de gouverneur. Enkele studenten zagen de Markt als een verlengde van het gebouw en integreerden het plein in hun concept. En hier en daar was zelfs terug ruimte voor het water dat als historisch gegeven betekenis gaf aan deze plaats waar vroeger de Waterhalle stond. Wie wil grasduinen tussen de

ontwerpen van de architectuurstudenten vindt een overzicht van de ontwerpen op www.erfgoedcelbrugge.be onder 'erfgoedprojecten 2010'.

HEDENDAAGSE ARCHITECTUUR VERSUS ERFGOEDSTAD

Dé grote uitdaging van het project 'Gat in de Markt' was de discussie aangaan rond hedendaagse architectuur in een erfgoedstad. Daarom was het een must om met de resultaten van de studenten naar buiten te treden, net om bewoners en bezoekers van Brugge de kans te geven stil te staan bij (hedendaagse) architectuur in een historische stad. In het Provinciaal Hof zelf werden begin april 2010 de verschillende ontwerpsets en maquettes gepresenteerd.

Het toeval wil dat net in diezelfde week een delegatie van UNESCO een driedaags bezoek bracht aan Brugge. UNESCO werd gealarmeerd door enkele brieven, van onder meer de Marcus Gerardstichting, over interventies en nieuwbouwprojecten in de stad. Zij wilden nagaan wat de impact is van verschillende recente ingrepen op de authenticiteit en de integriteit van Brugge. Dit 'controlebezoek' maakte grote indruk in de Werelderfgoedstad. Uit vergelijkend stedenonderzoek, de Vlaamse stadsmonitor, blijkt dat de Bruggelingen bijzonder fier zijn op hun stad en patrimonium. Misschien net daarom dat sloop- en nieuwbouwprojecten in deze stad de gemoederen blijven beroeren. Het is steeds een moeilijk gesprek over leefbaarheid, kwaliteit van hedendaagse architectuur en een evenwichtig behoud van erfgoed.

De discussie naar aanleiding van het UNESCO-bezoek gaat niet enkel over architecturaal erfgoed en hedendaagse architectuur maar ook over beeldvorming en de commercialisering van erfgoed. De Bruggelingen uiten hun liefde voor de stad vaak in een eerder behoudsgezinde houding, waarbij vernieuwing of het naar buiten brengen van een ander beeld van de stad bezorgde reacties opwekt. Het debat gaat vaak in extremen, met sterk uitgesproken reacties. Dat blijkt ook uit het gastenboek van 'Gat in de Markt'.

"Hopelijk komt het nooit zover", schrijft 'een echte Bruggeling'. Hoewel, even vaak wordt het initiatief geprezen als "een schitterende oefening". "Het moet zo blijven zoals het eeuwen geleden was", typeert misschien nog het best de vaak holle discussie over architectuur in Brugge. In een stad waar reeds gedurende eeuwen lagen aan worden toegevoegd, verdient ook de 21^e eeuw een gezicht te hebben.

Ontwerp 'Gat in de Markt' – Milos Van den Berge – Sint-Lucas Gent

DE UITVINDING VAN BRUGGE

Het hele opzet voor 'Gat in de Markt' is ontstaan vanuit de werking rond de tentoonstelling 'De uitvinding van Brugge. De stad van Delacenserie'. Het hele project illustreert mooi de intenties die het Bruggemuseum en Erfgoedcel Brugge hebben met het Cultureel Erfgoedforum. Het project rond Delacenserie vertrekt vanuit een locatie van het stadsmuseum maar heeft aan de hand van verschillende nevenactiviteiten met nadruk de stad betrokken en bevraagd. Een wandeling betreft het oeuvre van Delacenserie, een speelse 'Brugge test' stelt je blik op Brugge in de vraag.

In de tentoonstelling krijgen bezoekers de kans om interviews te beluisteren met enkele prominente figuren waarbij je opnieuw kunt stilstaan bij het moeilijke evenwicht tussen hedendaagse architectuur in een erfgoedstad. Dergelijke initiatieven zijn telkens opnieuw een kans om Brugge, zijn geschiedenis, zijn ontwikkeling en zijn mythe in het juiste perspectief te plaatsen. Het is een gelegenheid om verder te schrijven aan het verhaal van Brugge in een netwerk van meerdere partners.

'De uitvinding van Brugge. De stad van Delacenserie'
Bruggemuseum-Gruuthuse – verlengd tot 9 januari 2011
www.deuitvindingvanbrugge.be

¹ Aleid Hemeryck is adjunct-conservator van het Bruggemuseum, zie: www.brugge.be/internet/nl/musea/bruggemuseum/index.htm

Colloquium *Visibility, Awareness, Dialogue*

→ Leren van elders: de VSA

UNESCO heeft de voorbije tien jaar, met veel succes, enkele toevalligheden op de wereld losgelaten: 'safeguarding' en 'immaterieel cultureel erfgoed'. Niet minder dan 124 landen hebben de UNESCO-conventie van 2003 over, jawel, 'safeguarding intangible cultural heritage' geratificeerd. De Verenigde Staten lagen met de conferentie van Washington in 1999 aan de basis van die succesconventie en van de nieuwe woordkeuze. In 2010 hebben ze de conventie nog niet geratificeerd.

De voorbije veertig jaar zijn er nochtans erg belangrijke programma's en instellingen ontwikkeld in de Verenigde Staten, die van groot belang kunnen zijn in de verdere ontwikkeling van de UNESCO-conventie van 2003. Dus ook voor het immaterieel-erfgoedbeleid in Vlaanderen en de rest van de wereld. Op 19 juli 2010 zijn enkele hoofdrolspelers uit de belangrijkste instellingen uit Washington en New York/Dallas in Vlaanderen om daarover mee te brainstormen. Welke programma's en methoden hebben gewerkt en welke niet? Hoe gaan de Verenigde Staten om met culturele diversiteit en immaterieel cultureel erfgoed? Welke *public folklore* en andere programma's bestaan er? Bijzondere aandacht wordt besteed aan processen van erkenning, bemiddeling (*cultural brokerage*) en documentatie. Aan de hand van een tentoonstelling, te zien in Bokrijk vanaf 18 juli 2010, wordt ook speciaal ingegaan op het programma van de NEA Heritage Fellowships in de Verenigde Staten en op (h)erkenning. Is het een eyeopener?

Earl Barthé (1932–2008) was laureaat van een NEA National Heritage Fellowship in 2005. Hij speelde een cruciale rol in New Orleans na de ramp met de orkaan Katrina in 2005. Zijn kennis van de in zijn familie gedurende anderhalve eeuw gecultiveerde technieken van stuc- en complex pleisterwerk liet toe veel schade in oude huizen te herstellen.

© Alan Govenar

Waar en wanneer? Openluchtmuseum Bokrijk, maandag 19 juli 2010 (10–16 uur). Naast een uitgebreid en praktijkgericht debat zijn er vier interventies in het Engels:

- dr. Marc Jacobs | directeur FARO
Intangible cultural heritage, policy and UNESCO: US and Flanders, a dialogue
- dr. Barry Bergey | director Folk and Traditional Arts, National Endowment for the Arts (Washington D.C.)
National Heritage Fellowships: Infrastructure, Inventory, and Impact
- dr. Peggy Bulger | director American Folklife Center, Library of Congress (Washington D.C.)
Safeguarding Intangible Cultural Heritage in a Culturally Diverse and Globally Mobile 21st Century
- dr. Alan Govenar | director Documentary Arts (Dallas/New York)
The art of documentation and safeguarding

PRAKTISCH

Wie & wat?

Dit internationaal colloquium vormt een onderdeel van 'Schatten van/in Mensen', een eyeopenertraject over immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Het is een initiatief van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, de erfgoedcellen van Aalst en Leuven, het Openluchtmuseum Bokrijk, stad Dendermonde en tapis plein, i.s.m. tal van lokale partners (zie www.faronet.be).

Waar?

Kasteel Bokrijk, Bokrijklaan 1, 3600 Genk

Wanneer?

Maandag 19 juli 2010 (10–16 uur)

Schrijf nu in!

Deelname aan dit colloquium kost € 18,00/pp: reader, koffie, lunch, drank en bezoek aan de tentoonstelling 'Schatten van/in Mensen' en het museum inbegrepen.

Uw deelname is pas definitief na overschrijving van het juiste bedrag op rekeningnummer 235-0087040-43 met de vermelding 'colloquium' t.a.v. Het Domein Bokrijk vzw, Bokrijklaan 1, 3600 Genk.

kalender rss publicaties vacatures
blog activiteitenkalender
nieuws blog
iteitenkalender vacatures
activiteiten

www.faronet.be

→ Op zoek naar een erfgoedorganisatie in je buurt?

Erfgoedorganisaties zoeken was nog nooit zo eenvoudig. Via de erfgoedkaart van Vlaanderen en Brussel kun je snel en overzichtelijk organisaties vinden. Start met zoeken op www.faronet.be/erfgoedkaart. De erfgoedkaart zal de referentiedatabank van erfgoedorganisaties in Vlaanderen en Brussel worden. De databank is nog in opbouw, maar is nu al te bekijken in bètaversie. Staat je organisatie er nog niet bij? Maak er dan vandaag nog werk van! Het is ook mogelijk om de kaart op je eigen website te plaatsen.

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE

